

SZILÁGYI.

Valami megnyugvásfélét érezünk benne, hogy az események rendje úgy akarta, hogy nem kellett beállanunk a chorusba, mely őt siratta és magasztalta, hogy elnémult már minden, mikor itt van a mi szerény koszorúnk letételének az ideje. Most, hogy a súlyos csapás első nagy fájdalma lecsendesedett, hogy a gyász számos dissonáns jelensége nem ingerel (hány törpe nem merészkedett az intíme barátság poseával szorongatni a nyilvánosság előtt azt a hatalmas kihűlt kezét, melytől életében csak parancsot vagy fenytést várhatott!) talán az ő szent emlékéhez méltóbban állapodhatunk meg sírjánál, nemes élete tanulságait — útmutatásait a jövőre — keresve.

A nagy államférfiú pálya és hatás mysteriuma az, a mi mindenekelőtt előtérbe tolul, ha Széchenyi, Eötvös, Deák e méltó társa nagyarányú életére gondolunk

Miben áll az ő erejük, az ő hatalmuk, melylyel a milliók vezérei lesznek, melylyel akaratauk előtt meghajolni kényszerítik a velük többnyire ellenséges hatalom minden nyílt vagy titkos erőlködését?

Miben áll az ő hatalmas vonzási képességük titka, mely bűvkörébe vonja a lelkeket, gyakran egyéniségük gögje, keménysége és élessége daczára?

A *Szilágyi Dezső* pályája ezeket a kérdéseket különös erővel kelti fel bennünk, mert az ő egyénisége szinte tipikus megtestesítője volt ezen rejtelmes tulajdonságoknak. A választ egyszer már épen e lapokon megkísérlettük a tömegpsychologia ezen fontos kérdésére. Több, igen figyelemreméltó oldalról vonták akkor kétségbe álláspontunk helyességét.

És mégis, végig gondolva imént elköltözött nagy emberünk életét, csak megerősítve véljük conclusióinkat. Csak ismételhetjük: sociologus-államférfiak ők. Férfiak, kik a nemzet és a

társadalom haladásának útjait nem a napi exigenciák szempontjából keresik, hanem egy magasabb történelmi és philosophiai álláspontról szemlélik és bírálják a tényeket, határozzák el az eljárás módozatait. Éles szemüket és érzékeny lelküket a társadalmi organismus távolabbi és rejtettebb erői foglalkoztatják. Nagy arányú lelkek, a kiket a napi politika kicsinyes érdekharczai kielégíteni nem képesek s ezek helyett egy távolabb jövő számára építenek. Az ő idegrendszerükben alakul ki legelőször milliók bizonytalan vágya, óhajtása határozott politikai törekvéssé. Teremtő erők, kik önmagukban egyesítik a kor legkiemelkedőbb érzéseit és gondolatait. Művésztemperamentumok, kikben az aesthetikai, tudományos és gyakorlati törekvések szinte reflexszerű visszhangra találnak. Szóval a társadalom leg-evolváltabb emberei ők; a kor legfinomabban kidolgozott idegrendszerei, de úgy, hogy sem az intellectus, sem az akarat, sem a kedély az egymás rovására nem terjed túl.

Ezek nélkül a tulajdonok nélkül, ezen különböző lelki potentiák egymásra hatása nélkül mi legalább nem tudjuk megérteni a nemzeti bizalom és a szeretet azt a hatalmas tömegét, melyeknek ezek a férfiak, mintegy a reservoir-jai.

Tudjuk, hogy a Cosmost az égitestek egymásra gyakorolt vonzása tartja fenn. Az erkölcsi világ, a társadalom is ilyen vonzási tüneményen alapszik. A társadalom nagy vezető államférfiai azok az égitestek, melyek körül, vonzási körükbe vonatva, a millió kis és nagy ember pályája kering. Sympathia-középpontok ők, kikben a társadalom legeltérőbb körei és alkatelemei megnyugvást találnak. Hisznek bennük. Nem azért mert az elméjük fénye nagy, nem azért mert tudásuk bizonyos irányban imposáns, nem azért, mert a jellemük tisztasága ragyogó, nem azért mert bizonyos életérdekeket különös melegséggel karolnak fel, hanem mindezekért a tulajdonságokért együtt, mert ezek a tulajdonságok együtt valaminek biztosítását jelentik, ami a társadalom küzdő osztályain felül áll: *a közérdekét*.

Állítjuk és vitatjuk, hogy a Szilágyi Dezső pályájának ez a kulcsa, mint a hogy az volt minden valódi nagy államférfim pályáé a múltban és az leend a jövőben is.

Állítjuk és vitatjuk, hogy bármely hatalmas osztályérdek lelkes és önzetlen képviselote egymaga *nem* teremti meg a bizalom és hit azt a tömegét, mely (hogy egy spenceri képet használjak) az a lőpor, melyet a nagy ember pisztolya süt el. Az a meggyőződésünk, hogy a legnagyobb államférfiui pályák titka par

excellence *erkölcsi* és *aesthetikai* természetű, és csak kisebb részben intellectualis.

Végre is vannak nagyobb jogászaink, mint ő volt, vannak nagyobb közgazdáink, vannak egyes osztályérdekeket izzó lelkesedéssel felkaroló politikusaink, van még — hála Istennek — néhány feltétlenül tiszta jellemű államférfiunk is, de Szilágyi Dezsőnk nincs többé!

Miért? Azért, mert a valódi nagy emberek nem teremnek úgy, mint a hogy jogászok, nemzetgazdák, pártpolitikusok és Catók teremnek.

Azért, mert a valódi nagy ember nem jelent egyebet, mint épen számos, ritka tulajdonság megtestesülését egy emberben, egy végtelenül finom és tökéletes organismust a kor közérdeke számára. S mi a kor közérdeke? Az emberi boldogság elérhető legnagyobb foka egy bizonyos korban és közületben. Ez az a mérték, melylyel az igazságos történész az emberek törekvéseit megméri.

És minden nagyobb történelmi korszakban az eljárási módok bizonyos állandó rendszere kínálkozik ezen legfőbb cél elérésére. Ez körülbelül az a világító torony, mely a politikai élet zavaros áramlatai közepette az igazán és nemesen küzdő felé a kor legnagyobb gondolkozói alkotásaiból világlik.

Igenis minden korban az apró politikai exigenciák fölött létezik egy perspectiva, mely minden az államférfiú-névre méltó politikus eljárásainak legfőbb mértékét kell, hogy képezze. Egy perspectiva, melynek érdekében hajthatatlannak kell lennie esetleges momentán károk daczára vagy áldozatok árán is.

Ezt nevezik *doctrinaire* politikának. És bármint nevensenek is ma felette azok a kis törpék, kiket nagy államférfiaknak neveznek, ezen *doctrinaireismus* nélkül valódi nagyság nem létezik, talán valódi jellem sem.

Mi Szilágyi Dezsőben a magyar liberalismus *doctrinájának* utolsó félelem és gáncs nélkül való lovagját siratjuk és ebben a *compromissumokban* és *formulákban* olyan gazdag s nagy törekvésekben olyan szegény korszakban nem lehet elég hangosan kiáltani, hogy mi a megdicsőült történelmi nagyságát azokban a hatalmas egyházpolitikai harcokban látjuk, melyek kicsiny jogászok és közgazdák szemében olyan aránytalan és hiábavaló erőpocséklások voltak, a mi szemünkben a nagy magyar nemzeti politika egyedüli méltó alkotása a 48-as vívmányok óta.

Egész kétségtelen előttünk, hogy a jövő történetírója a Szilágyi Dezső halálával fogja megjelölni a magyar liberalismus végét.

Mert a liberalismus európaszerte haldoklik. Nálunk is. Bár egy egész sereg szép és nagy dolog rejlik még zászlaja alatt (dolgok, melyek örökké élni fognak) valójában megszűnt a kor »közérdeke« lenni. Nehogy félreértsenek valamely oldalról, hisz tőlünk olyan végtelenül távol álló körökből hallatszanak hasonló hangok.

Nekünk s korunknak *a liberalismus nem túl sok, hanem túl kevés.*

Akkor, midőn a közvéleményt felekezeti és a legönzőbb osztályérdekeket rejtegető jelszavakkal izgatják: a liberalismus inkább negatív princípiuma kevés.

Hogy milyen kevés, az legvilágosabban a közel jövőben fog kitűnni, midőn hiányozni fog a *Szilágyi Dezső* összehasonlíthatatlan alakja, ki egyedül volt képes a liberalismus régi jelszavának erőt és jelentőséget adni.

Az ő váratlan halála siettetni fogja a reactio térfoglalását, de ezzel együtt gyorsabbá fogja tenni teljes kikristályosodását annak az iránynak, mely hivatva van, hogy a nemzetkiépítés nagy munkájában a liberalismust felváltsa.

Feljegyezték, hogy egyik legutolsó beszélgetésében a *természettudományi kutatások* nagy jelentőségéről szólott lelkes szavakban.

Mi, kik az ezen világnézet által megtermékenyített tudományban és politikában keressük a jövő útjait, nagy halottunk ezen újjmutatásából új erőt merítünk.

Azért töröljük le könnyeinket és újra munkára fel! Hogy ha majd ismét itt lesz az óra, melyben a Széchenyi, a Kossuth, a Szilágyi és a többiek nemzetkiépítő és jogotkiterjesztő, boldogságot adó és korhadt intézményeket romboló munkája számára a nemzeti genius újból megszüli a maga vezérét: teljes erővel mellette lehessünk, nem engedve elveszni egy porszemnyit sem az ő életük morális és intellectualis fegyvertárából, sőt szaporítva azt haladó korunk újabb vívmányaival és eredményeivel.

Elemér Oszkár.

KÜZDELEM A VILÁG KERESKEDELMI URALMÁÉRT.

II. A német világbirodalom kialakulása és jelen világpolitikája.

Jelenleg egy államban sem domborodik ki olyan élesen, mint Németország mai külső és belső politikájában a múltkor már kifejtett elv, hogy az állam életén gazdasági érdekei uralkodnak, belső politikáját szembeötlően gazdasági viszonyai, gazdasági küzdelmei vezetik; más államokhoz való csatlakozását és politikáját gazdasági érdekei döntőleg határozzák meg. A huszadik század Németországa épen oly kevéssé vonhatja ki magát a huszadik század uralkodó irányainak hatása alól, mint nem vonhatta ki magát a XIX. század Németországa. A mikor a continentális népek állami életén, külső és belső viszonyain két gondolat uralkodott elhatározólag: az egyik a francia forradalom folytatólagos hatása alatt a népnek nagyobb körű befolyást igyekezett biztosítani a kormányzatra; demokratikus és liberális elveken építeni fel az állam épületét, bármennyire gátolták is e törekvéseket az uralkodók, a kormányzó osztályok s az összeütközésből keletkező forradalmak. A másik szorosán az elsővel kapcsolódva működött, hogy az egynyelvű de apró államocskákra szaggatott népeket egységes nemzeti szervezetben foglalja és forrassza össze közös érdekeik és céljaik megvalósítására.*) Sokat kellett a német népnek szenvednie, míg megvalósíthatta ezen céljait. A mai Németországot és politikáját lehetetlen kellőleg méltányolni, egészen megérteni, helyesen megítélni, utolsó ötven év történetének ismerete nélkül. Lehetetlen azért a rövid összefoglalást elkerülnünk.

Több század év múlt el azóta, midőn a német birodalom Közép-Európa leghatalmasabb állama volt; midőn a Hansa

*) Lásd: W. Müller: *Political History of Recent Times* 1897. G. B. Adams' »*European History*« London 1899.

városoknak több hajójuk volt, mint Angliának; midőn a német állam volt hazája a fejedelmi vagyonnal bíró kereskedőknek; midőn a német élet a legfényűzőbb, a német ipar legismertebb, a német építészet általános volt. A reformáció és a harmincz-éves háború elszakította az egyetemes egyháztól. Ezzel megszűnt a római hitnek s az egyetemes birodalomnak képviselője lenni. 16 milliónyi népe leapadt alig öt millióra. Az egyesült birodalom helyébe apró államocskák keletkeztek. Hitében kettéosztva, politikailag meghasonolva és elnyomva belső életet élt a nép két századon át. Politikai hegemoniáját odadobta a gondolatszabadság megszerzéséért. Legjobb elméit jobban érdekelték a morális és intellectualis életkérdései, mint a közös állami élet feladatai. És méltán. Hiszen a politikai élet főhangadói nem értették meg egész teljességében a reformatio politikai jelentőségét. Nem akarták elhinni, hogy az a német birodalom, mely a pápaságnak első támasza s barátja volt, ezután az egyházi Rómának csak ellensége lehet. Közös német politikai cselekvésre való szövetkezés csak akkor keletkezhetett újólag, midőn átment a német nép köztudatába, hogy a vallási szakítás, szakítást jelent az »egyetemes keresztyén világ-monarchia« gondolatával is. Katholikus állam tartósan vagy épen állandóan nem egyesíthette a kis államokat. Várnia kellett az egyesülésnek mindaddig, míg a protestáns államok között akad minden tekintetben alkalmas vezető és egyesítő hatalom. Az idő és körülmények megadták azt is. Napoleon küldetése volt, hogy kivégezze 1806-ban a régi »szent birodalmat«, »megtörje a különböző német és olasz államocskákat, felébreszse a népies szellemet, elsöpörje a kiélt feudális rendszer maradványait és megtisztítsa a területet, a melyen a politikai életnek újabb és jobb formája nőhet fel«*)

A Napoleon egyetemes monarchiájának felbomlása után a régi német birodalmat nem lehetett életre kelteni. Helyét laza szövetségféle szervezet foglalta el 1866-ig. Ezen hat évtized alatt az Európaszerte általánosan uralkodó, eleven, nemzeti érzés; a nemzeteknek egy kormány szervezetben való összekapcsolására való általános törekvése; a politikai szabadságvágya; a különböző nemzetek szabadságháborúi; a német uralkodóosztály nyomása; az irodalom és történelem újabb tanulmányozása által felkeltett

*) Bryce: »Holy Roman Empire«. London 1899. 364. 1. Különben Napoleon németgyűlölete ismeretes. Lajos testvéréhez írt levelében írja: »A német nemzet megsemmisítése politikámnak vezető elve«, Bryce U. O.

nemzeti büszkeség; a költészet, mely Lessing óta volt ékes szószólója a nemzeti egységnek; s az egyetemek állandóan és lelkesen hirdetve, fentartva a német egység tudatát a legnemesebb elmékben: voltak legszembetűnőbb tényezői annak, hogy a német népben megérlelődött a morális és socialis egységen kívül, a politikai egység szükségének a tudata is. Az így előkészített mozgalomnak az idő megadta a szükséges vezetőket is, nagy uralkodóban, nagy hadvezetőben s erőteljes, élesen, tisztán látó gyakorlati államférfiúban, a kiben egyesült a töprengő, tettekre erőtlen németek idealismusa s Cromwell vakmerő bátorsága. A német birodalom története, a holsteini 1863-iki foglalástól kezdve voltaképen Bismark ravasz és vakmerő államművészetének, mindent legyőző akaratának története. A nemzet maga alig befolyásolta saját sorsának alakulását másutt, mint mikor Bismarck tervét kellett a csatatéren végrehajtani s erejéről ott bizonyosságot tenni. E tanulmány keretén kívül esik annak a diplomáciai mesterműnek a méltatása, a melylyel Bismark biztosította versenytársának, Austriának segítségét és Poroszországgal való együttműködését a holsteini kérdésben, a melyért Austriára hárult a Bismark tervének minden ódiuma; miként lazította fel ezzel Austria ellen a kisebb német államokat, melyekkel sakkban tarthatta volna Poroszországot; miként kapta meg Poroszország az együttműködés hasznát egyedül; s azonfelül megadta az ürügyet Bismarknak, melyre támaszkodva megkezdhesse a német szövetség vezetésére törekvő Austriának kiűzését Németországból. Ily szűk keretben nem mondható el az a másik remeke a Bismark diplomáciájának, a melylyel 1866-ban izolálni tudta Austriát; visszatartani pusztá ígéretekkel a hiszékeny francia uralkodót és előzetes üres lekötelezéssel (a lengyel fölkelés idején Poroszország az oroszok pártjára állott) Oroszországot.

Csak a Bismark ügyessége, minden tényezővel számotvető, messze látó elméje, vasakarata küzdhetette le a belső ellenállást, a német népnek forrongását, a katolikus államok cselszövéseit és nagy tervét, a német nemzet egységét épen azon hátainnak segélyével tegye teljessé, a mely ezen egységnek halálos ellensége volt. Érdemben és következéseiben aligha állott előző tettei mögött a porosz-francia alkudozások idején tanúsított férfias, igen mérsékelt határozott megtartása.*)

*) A. Fyffe: »*Hystory of Modern Europe*« III-ik kötet 1895. London Sidney Whitman: -»*Conversations with Prince Bismark*«. Tauchnitz; R. Lodge: »*History of Modern Europe*« London 1897.

1871 január 18-án megszületett a régen óhajtott epedve várt német birodalom egysége. 540,658 négyszögkilométeren 43 millió lelket foglalt egybe. Barbarossa Frigyes elhagyhatta végre ezredéves sírját. Nem jelent ezen egység mást, mint az európai hegemoniáért folytatott küzdelemben a protestáns német állam győzedelmét a katolikus-német Ausztria és katolikus Franciaország ellen. A jelen egység visszahelyezte a német nemzetet ugyanazon központi vezérlő helyzetébe a közép-európai államok között, a mit a régi német birodalom elfoglalt.

A politikai egység nagy munkájának bevezetésével azonban nem volt betöltve sem a német birodalom, sem a Bismark szerepe. Újabb, az egység kivívásáért folytatott küzdelemnél talán nagyobb feladat előtt állott. Meg kellett tartania az egységes és politikai vezérséget. A kardot letéve, a kalapácsot kellett fölvenni, hogy az új állam megnövekedett szükségleteinek megfelelő alapot teremtsenek. Jól látta azt Bismark, hogy erőteljes német ipar és német kereskedelem nélkül, hiába ömlött ötven csatamezőn a német hazafiak vére, az egyesült »Deutsches Reich« nem maradhat fenn. Az ő hatalmas elméje volt itt is a segítő és vezető. Reorganizálta az államélet minden részét polgári, katonai szervezetét. Figyelme kiterjedt a vasutakra, postára, tudva, hogy e két szervezet az ipar és kereskedelem megteremtésében első fontosságú tényező.

Ez pedig épen nem könnyű dolog. Ha valami próbára teszi egy nemzet erejét, kitartását, energiáját, phisicai, intellectuális és morális erejét, úgy az ipar és kereskedelem megteremtése az. Hosszú, soha nem pihenő, az összes erőket a feszültségig lekötő folytonos küzdelem az. A munka, az állandó erőfeszítés küzdelme, melyre csak intelligens, egészséges, komoly nemzet képes.

Nem közönséges akadályok állottak e terv előtt. A politikai egység létrejövetelkor Németország agriculturális jellegű állam volt. Ipara és kereskedelme csekély. Iparos, kereskedő városa — az erők gyűjtőhelyei — kicsinyek. Export-kereskedelme alig számbavehető. Mennyiségre kevés; ipara kisszerű productióra berendezett volt; iparcikkjei olcsók és gyenge minőségűek. Főleg a hazai piac kielégítésére szolgáltak.*) Importáló állam volt túlnyomó részben.

*) Lásd: »The Economist« című hetilap évi köteteit. London, 1880—1900.

S ugyanakkor a »szabad kereskedelem« hatása alatt kifejlődött angol ipar, kereskedelem és vállalkozás virágkorát élte épen a hetvenes évek elején. Az angol hatalmas verseny szorította a német piacot, majdnem az agyonnyomásig.

A levegő telve volt a szabadság eszméivel, mely ezidőtájt a gazdasági életben is, minden államban érvényesülésre törekedett. A »manchesteri iskola« gazdasági elveiért a német liberális közvélemény épügy lelkesedett, mint maga az angol, az »egyedüli orvosságnak tekintette, a mit az állam adhat;«*) holott valóban inkább káros lett volna a gyenge német iparra, mint hasznos.

Átlátta ezt Bismark. Éles elméje és vasakarata, újlag a nemzet véleményének ellenére döntött a birodalmi *védő-vám* mellett. S ez volt a német gazdasági élet szerencséje. A védő-vám hatását egész teljességében csak akkor láthatjuk, midőn végig kísértük a német ipar 20 évi fejlődését.**)

Nem hiányozott más segítség sem. így a francziákon nyert *győzelem* 14,507 négyszögkilométer területen s másfél millió lakoson kívül öt milliárd franc-kal tette az országot gazdagabbá. Vagyis elég volt az a pénz az 544.600,000 tallér (m. e. 900 millió korona) rendes államadósság törlesztésére; kifizethették a 3,800 millió koronányi államvasutak adósságát és még maradt fölöslegként m. e. 1,100 millió korona. Nehéz adóteher-től le nem kötött ipar és kereskedelem, hatalmas és olcsó szabad vasút rendszer mily óriásit lendíthettek a közgazdaságon, elképzelhető. Ennek köszönheti Németország, hogy adóssága ma is alig van. Ez a tény egyedül, más okok közreműködése nélkül is elég lett volna a finánciális túlsúlynak Paris helyett Berlinben való megalapítására. De közreműködtek más tényezők is.

A német iparnak harmadik hatalmas segítője volt hatalmas versenytársa, az *angol ipar*. Az angol gyáros nagylelkűen, angol szabadgondolkodással nyitotta meg gyárait mindenkor az idegenek előtt. Nem törődött azzal, hogy jövő versenytársai előtt teszi azt. A német ifjak ezrei özönlöttek Angliába, eltanulták és átvették az angolnak hosszú folyamat alatt kifejlődött, hosszú időn át, sok szenvedés és anyagi veszteség árán nyert tapasztalatait és üzleti módszerét.

*) 1. »Conversations with Bismark« by S. Whitman 237. lap. Tauchnitz.

**) Tudjuk, hogy 1829—36 között keletkezett az. Austrián kívül álló államok között porosz kezdeményezésre a »Zollverein,« melyet az államok később a frankfurti parlament után mind elfogadtak. Ez 1878-ig állott fenn.

A német ipart szerencséjére nem akadályozzák az új gépeknek, új rendszernek otthon való alkalmazásában olyasféle munkásszervezetek, sem a régebbi gazdasági élet olyas hagyományai, a milyenek az angol ipart ma félig-meddig stagnálásra szorították. A német gyáros szabadon alkalmazott minden újítást. A találmányok csakhamar megszorodtak s nemzetközivé lettek. Bármi újítás, javítás történt valahol egy gépen, üzleti módszeren, a német vállalkozó azonnal alkalmazta vagy alkalmazkodott ahhoz.

Megindult az *angol tőke* is Németországba. Majdnem minden nagyipari, kereskedelmi vállalatban tetemes része volt mindig az angol pénznek, angol észnek, angol szervezésnek és angol energiának. Az 1878-ban életbelépett vámtarifa, majd más különböző vámszerződések védelmeztek hathatósan a gyenge német ipart. Az állam vasútain a szállítási díjban nagy *kedvezményeket* tett, sőt ad ma is. Úgy, hogy alig egy nemzedék alatt olyan erőteljes, öt világrészre kiterjedő nagyarányú gazdasági élet fejlődött Németországban, a mely elég hatalmasnak érzi magát — egészen jogosan — a világversenyben, a gazdasági uralomért folyó küzdelem fölvétele. Valóban, a világtörténelem csak egy hasonló példát tud még felmutatni, az Egyesült-Államokét, a hol oly rohamosan, olyan nagyarányú, szinte megdöbbentően hatalmas ipar, kereskedelem termett elő, — mondhatni csoda módra, bár a gazdasági élet épen nem tűri meg a csodákat, — mint Németországé. Csak rendkívüli testi, erkölcsi és szellemi erő, példátlan kitartás, sikertelenségtől vissza nem riadó vállalkozó kedv, gazdag természeti forrásokkal párosulva producalhattak mindkét esetben ily meglepő eredményeket. Fiatal életerő ez mind a két nemzetben, a fejlődés kezdetén erőméreteik arányait a jelen eredmények csak sejteni engedik; a versenytársaknak és kisebb nemzeteknek a világpiaczokon félelmetes jövődőt jósolnak. És most világítsuk meg néhány adattal kissé részletesebben a német nemzet belső erejének felébredését és hatalmas haladását.

A száraz adatok a legékezebb kifejezői ezen ifjú nép rendkívüli erejének, legigazabb magyarázóinak a nemzetközi positionak, a hol ma Németország van és annak a *világpolitikának*, mely voltaképen *gazdasági politika*, a mit követ. És úgy tetszik mintha minket egészen közlről is érdekelne ez a gazdaságipolitika. Ha végig kíséjük ipara és kereskedelme növekedését nemcsak nagy átlagosságban, hanem kissé a részletekbe is betekintve, — mert a részletek mutatják meg az igazi erőt

és növekedést, — és elménkben tartjuk, hogy milyen *rövid idő* alatt érte el ezen nagyszerű eredményt és arról sem feledkezünk meg, hogy ez a rendkívüli belső erővel megáldott, szorgalmas, vállalkozó, vagyon után sóvárgó nemzet aránylag milyen korlátolt erőforrásokkal bír saját hazájában: érthetjük meg egészében, miért *kell* imperialista politikát követnie.

Az egész német kereskedelem *1803-ban*: 30.400,000 koronányi volt, míg N.-Britannia kereskedelme *1800-ban* 1608 millió korona.*) Levi 1850-ben 1008 millió koronára becsülte a német kereskedelmet. Mulhall azonban azt keveseli s ő 1680 millió koronára számítja ki, a mi az akkori *összes világkereskedelemnek* 8,4 részét teszi; ebből minden lakosra akkor 51 korona jutott volna. Míg az angol kereskedelem 20,4 része volt a *világkereskedelemnek*.

1870-ben a világ egész kereskedelméből, a mely 53 milliárd korona körül volt, jutott:

Németországra	N.-Britanniára	Franciaországra
5088 millió kor.,	13,128 millió kor.,	5448 millió kor.,
vagyis: 9,7%-a	25%-a	10,4%-a

az egész kereskedelemnek. *1880-ban* — az ipari terjeszkedés kezdete — a 72,800 millió korona világkereskedelemből:**)

Németországé	N.-Britanniáé	Egyesült-Államoké
7056 millió kor.,	16,752 millió kor.,	7400 millió kor.

És *1889-ben a világkereskedelem összege* volt: 81.048,000 korona körül, ebből:

Németországé	N.-Britanniáé	Egyesült-Államoké
8808 millió kor.,	17,776 millió kor.,	7680 millió kor.
vagyis: 10,9%-a	22,0%-a	9,5%-a

az egésznek †) fejenként pedig 188 kor. Németországra.

Winter, amerikai consul, a világ jelen kereskedelmét m. e. *100.000.000.000 koronára* becsüli, ††) a miből Britanniának már csak 18,3% (tiz évvel előbb 22%!); Németországnak 10,8% és az Uniónak 9,8% jut

Még szembeszököbbé teszi a haladást, ha az egész német kereskedelmet természetes két részére, *importra* és *exportra* osztva szemléljük. Így

*) Lásd Michael Mulhall: »*Dictionary of Statistics*« London 1892; az ott angol font sterlingben adott összegeket, átszámítottam magyar pénzre a könnyebb fogalomnyerés és összehasonlítás végett. 1 font sterl. == 24 kor.

**) Arany, aranyrúd és por és ezüst nincs beleszámítva.

†) Mulhall i. m.: »*Commerce of Europe*«

††) Lásd »*The Economist*« 1900 Jan. 16. *London*.

	import*)	export *)
1850-ben	816 millió korona	864 millió korona
1872-ben	3912 » »	2784 »
1880-ban	3408 » »	3648 »
1898-ban	6096 » »	4488 »
1899-ben	6720 » »	5160 » **)†)

Ha összehasonlítjuk az utolsó húsz év két adatát, azt látjuk, hogy az *import* növekedett 1880 és 1899 között: 3312 millió koronával, vagyis 96%-al; míg az *export* növekedése ugyanazon idő alatt 1512 millió kor., csak felényi, m. e. 48%. Igen ám, de pl. ha Anglia *exportnövekedését* nézzük 1880 és 1899 között, ott csak 777.600,000 korona növekedést kapunk, a mi 14,5%-ot tesz; és a nagyobb népességű, jóval gazdagabb, kedvezőbb helyzetű biró yankee-nemzet-növekedése (*export*) sem több ugyanazon idő alatt 55%-nál.††) Természetesen óriási összegeket jelent itt minden százaléknyi esés, vagy emelkedés, de az egészhez viszonyítva csekély számok mégis.

Nem lesz érdekesség nélkül való az egész német *export*nak »per capita« való feltüntetése sem; a mi azt jelenti, hogy a birodalom minden lakosa annyi értékű árut adott el, vagyis annyit vett be, a mint a következő táblázat hétéves ciklusok szerint feltünteti.

	Németország	Egyesült-Államok
1872—1878	72— korona	60,30 korona
1879—1885	79,05	74— »
1886—1892	78,50	65.— »
1893—1899	79,07	69.04 †††)

A per capita értékek ugyan problematikus becslések, de nagyon alkalmasok tételünk megvilágítására. Az *egész exportkereskedelem* forgalma volt 1880—1889 alatt 37,632 millió kor.,

*) Csak a fogyasztásra behozott áru van számítva; az *import*, mely újólag exportáltatik nincsen; *export*ban pedig csak a honi termékek kivitele.

**) L.: *Kaiserlichen Statistischen Amt: »Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich«*, Berlin, Puttkammer 1900. »*Statesman's Yearbook*«, London, 1901.

†) A magyar és osztrák monarchia *exportja* 1899-ben volt 1,861.400,000 korona, *importja* 1,608.800,000 korona.

††) »*Statistical Abstract for the Principal and Other Foreign Countries*« London 1880—1884; 1886—1896; 1888—1898.

†††) Némely statisztikus a per capita *export*-számításba beleveszi azt a mennyiséget is, a mit egy ország *importált* s azután újólag *exportált*. Ez a legnagyobb mértékben megtévesztő dolog, a mit jó elkerülni. Csak a hazai termékekből eladott mennyiség vehető számításba.

1890—1899 alatt 40,680 millió korona; tíz év alatti export-növekedés tehát 3048 millió korona, vagyis 8%, míg u. a. idő alatt Britannia exportja csak 3%-ot növekedett.

A német import és export kereskedelem *három* természetes *főcsoportban* így oszlik meg:*)

I. Élelem, élőállat, élvezeti cikkek:

év	import	export
1885	893 millió márka	528 millió márka
1895	1390 »	416 »
1899	1728 »	478 »

II. Nyersanyag ipari czélokra, magában foglalja a pamutot, gyapjút, selymet, bőrt, szőrt, tollat, nyersvasat, kőszent, viaszt stb. stb.

év	import	export
1885	1211 millió márka	532 millió márka
1895	1805 »	722 »
1899	2067 »	1016 »

III. Gyári árúk értéknövekedése:

év	import	export
1885	840 millió márka	1800 millió márka
1895	926 »	2180 »
1899	1148 »	2712 » **)

A pénzürtékben való kifejezés azonban nem mindig igazi mértéke egy ország kereskedelme állapotának. A mennyiben megesik, hogy az árak néha alig mutatnak valami emelkedést, vagy csökkenést, a mikor az ipartermelés quantitásban nagyot változott. Ennek a magyarázata az árváltozásban, az időközönként való emelkedésben és hanyatlásban van. Az árak nem egyszer nőnek, vagy esnek az ipari productiótól függetlenül. A német ipar, kereskedelem is alá van vetve az árváltozás a periodicitásának, progressivitását ezért a leghelyesebben az árúk súlymértéke fejezi ki. Így csak az utolsó tíz évet tekintve volt az:

I. élelem stb. kivitele és bevitele:

	kivitele	bevitele
1890-ben	1.692,800 tonna	4.741,300 tonna †)
1899-ben	2.437,900 »	7-852300 »

*) »*Statistisches Jahrbuch*« Berlin 1900; *Statistical Abstract for the Foreign Countries*, London 1898.

**) márka = 117V2 fillér, 1 kor. 18 fillér; nem számítottam át magyar pénzre, mivel majdnem egyenlő a miénkel, úgysis könnyű az olvasónak figyelemmel kísérni.

†) 1 tonna = 1000 kgr.

II. nyersanyag ipari czélokra:

	bevétel	kivétel
1890-ben	21.912,000 tonna	16.081,900 tonna
1899-ben	34.635,000	25.299,700 »

III. gyári árúk:

	bevétele	kivitele
1890-ben	1.488,600 tonna	1.590,100 tonna
1899-ben	2.164,000 »	2.605,200 »

voltaképen csak az utolsó 21 év alatt — volt az oka a roppant kereskedelmi terjeszkedésnek. Ha meg nem akarta ipara növekedését, népének belső erejéből s az igaz természetéből eredő növekedését gátolni, piacot kellett árúinak keresni. És pedig nemcsak eddig el nem foglalt területeken, hanem magukban az idegen ipari középpontokban. Beállott itt az az érdekes jelenség, hogy legnagyobb versenytársának Britanniának iparát megtámadta Londonban, az Unióét a nagy kereskedő városokban; küzd velök ugyanazon időben gyarmataikban és a semleges piacokon. Hogy pedig eredményesen küzd azt illusztrálja a következő pár adat; Németország kivitele volt az utolsó hét évben:

	1893-ban	1899-ben	Növekedés	Az egész kivitelnek ⁰ /o-a
	Márka	Márka	Márka	
N.-Britanniába...	673.300,000	851.600,000	178.300,000	20·7; 19·5
Magyar és osztrák birodalomba...	421.000,000	466.000,000	45.000,000	13·7; 10·7
Orosz birodalomba	185.000,000	396.000,000	211.000,000	5·7; 10·0
Egyesült-Államokba	354.000,000	378.000,000	24.000,000	10·9; 8·6
Brit-Kelet-Indiába ...	47.000,000	65.300,000	16.000,000	—
Brit-Ausztráliába ...	18.000,000	38.000,000	20.000,000	0·6; 0·9 ⁰ /o
Chinába ...	33.000,000	51.000,000	18.000,000	1·0; 1·2 ⁰ /o
Argentínába ...	43.000,000	53.000,000	10.000,000	1·3; 1·2
Brit-Északamerikába	18.000,000	24.000,000	6.000,000	0·5; 0·5
Brit-Délfrikába ...	10.500,000	11.300,000	800,000	—
Egyiptomba ...	6.000,000	10.000,000	4.000,000	—

* *Board of Trade Returnst és Jahrbuch; The Economist* London, 1900. május 5-én.

Szándékosan választottam Európán kívül a brit birtokokat, a melyekben az angol kereskedelem majdnem félszázaddal előbb

vetette meg a lábát, mint a német és ma azokban a német kereskedelem, a yankee kereskedelem osztozik a hasznon az az angollal. A felsorolt brit területeken, a német kereskedelem pusztá nyeresége az utolsó hét esztendő alatt 243.400,000 márka volt. A brit export-kereskedelem vesztesége a brit kolóniákban 1885 és 1899 között kilencz perczent volt és a kilenczből négy és fél perczentet a német kereskedelem nyert meg. Vagyis a német folytonosan növekedő tért nyert az angol területén is. Jóval fokozottabban halad előre majd a semleges piacokon. Mert ne feledjük, a viágpiacok Európán és az Unió területén kívül csak most, alig egy évtizede nyíltak meg igazán. Vásárlóképességük fokozódni fog; hasonlóképen rohamosan fokozódik ezen ifjú iparral, kereskedelemmel bíró nemzetek ipari termelése. Roppant tanulságos volna figyelemmel kísérni az egyes iparágak fejlődését. Sajnos, terünk alig engedné meg részletebben. Mégis legyen szabad egy-két példát innen is említenem. A leghatalmasabb kereskedelmi árúk egyike ma a *vas* és *acél* nyersen és feldolgozva. *Nyersvasat* termelt Németország

1880-ban	2.700,000 tonnát,
1899-ben	8.200,000 »

a világ nyersvaszükségletének m. e. ötöde ez,

A növekedés itt 5.500,000 tonna, vagyis 200 perczent; míg N.-Britannia nyersvastermelése ugyanezen idő alatt csak 21%-ot növekedett. Kidolgozatlan aczélat producalt.

1880-ban	1.000,000 tonnát,
----------	-------------------

1899-ben 6.300,000 tonnát; a növekedés 530%; Anglia haladása ugyanazon idő alatt csak 380%. S ez annál fontosabb, mert az acél előállításá felényi munkát, negyed-rész annyi tüzelőanyagot kíván mint a vasé.

Hasonló nagy arányban haladt a *vasexport is*.

Vas és acél

árúk, gépek, locomotivok, eszközök stb.

exportja együttesen volt

1880-ban	2,256 millió korona,
----------	----------------------

1899-ben	7,208 » »*)
----------	-------------

Vagyis teljesen megháromszorosodott hús év alatt. Hasonlóképen történt a réz, bronz, ón, ólom iparával. Míg Britannia ipara alig lett másfélszer nagyobb, mint volt hús év előtt. Nagy természeti erőforrásait pedig még csak most kezdte kiaknázni Németország. És ez igen nagy előnye Németországnak

*) »German Iron 1899-1900.« »Diplomatic and Consular Reports«. No 553. és 525. London 1901. Foreign Office.

Anglia előtt. Továbbá előnye az is, hogy minden gyár és bánya felhasználta, alkalmazta a legújabb találmányokat, a mit az angol gyárosok nem tesznek csak kivételesen. Sokkal nagyobb mennyiséget tud így a német gyár és bánya ugyanazon idő alatt producálni, a mi egyszersmind olcsóbb árat is jelent. A német államvasutak kedvezményt adnak a különböző német vállalatoknak, a mi az előállítás költségét reducálja s a külföldön versenyképességét neveli. A legnagyobb előnye azonban Németországnak és az Uniónak *védővám* rendszere. Ezzel megvédi a jogát, piacát mindenütt az idegen versenytől. A magas vámok miatt, otthon olyan árat szab, hogy otthoni fogyasztóin megnyerje esetleges külföldi veszteségeit is. Idegen piacokon a kemény versenyben ugyanis többször adnak el árukat az előállítási áron alul 50—60%-kal.

S a közel jövő még nagyobb sikert ígér. Az egész művelt világon megsokszorosodott a vas- és aczélszükséglet. A gyárak tömve vannak megrendelésekkel. Az összes német vasgyárak és bányák állandóan szokatlan sikerrel dolgoznak. Áraik 1898 óta rendkívül felszöktek. »Mind tömeg, mind pénzügyi eredmény dolgában minden szilárd, egészséges alapon nyugvó vállalat kétségkívül a közel jövőben igen sikeres lesz«, írja egyik westfaliai gyár igazgatója. *) Az aczélárak 50%-kal emelkedtek.

Még inkább meglepő a *textil-ipar* fejlődése. A szövő- és fonó-ipar, tudvalevően typicus angol iparág volt a középkortól kezdve. Az angol iparosok az egész középkoron át, fel a XVIII. század végéig a legfontosabb tényezők voltak ezen iparágban. A XIX. század ipari forradalma, ha nagy változást idézett is elő, az angolok alkalmazkodva e változáshoz, megtartották vezető helyzetüket a hetvenes évek közepéig. Ekkor belga, francia, indiai versenyhez csatlakozott a németeké és pedig bámulatos eredménnyel.

Pamut ipari cikkeiből, fonalából exportált:

1880-ban 41 millió korona árút

1899-ben 276

növekedés volt 235 millió korona,

azaz 577%; míg ugyanezen idő alatt N.-Britannia *veszített* 195 millió koronát pamut-exportján, azaz a csökkenés 11%; az Egyesült-Államok ipara pedig nagyobbodott 74%-al. Pedig eddig

*) *The Economist*. London 1899. April. 29, Nov. 15; 1900 Dec. 29.

nem foglalhatta el még Németország gyapjúipara azt a helyet a világpiaczon, a mit ambíciója óhajt s a mit más iparágban már elért. De halad óriási léptekkel. Kormány támogatása, áruházak emelkedése, a szükséglet folytonos növekedése következtében, gyárak, gyapjúmalmok gombamódra szaporodnak az egész birodalomban«.*) Roppant előnyt biztosít ezen iparágnak az a körülmény, hogy »falvakban, a kereskedelmi középpontoktól távolabb is állíthatnak fel szövő- és fonógyárakat, a hol a szükséges munkáskéz *olcsón és bőven* kapható«. **)

A német kormány 1895-ben bizottságot küldött ki Amerikába avégből, hogy vizsgálják meg, az amerikai nyerspamut minőségileg és ár dolgában nyereségesebb-e a német gyárosra, vagy a máshelyütt termelt pamut. A német kormány szállítási díj-kedvezményeket nyújt a hamburgi és brémai kikötőkbe vitt árúknak. Továbbá felhasználja gyarmatait, védett területeit (protectoratus) pamuttermelésre.

A német gyáros nem elégszik meg azzal, hogy elkészíti bizonyos minta után árút s azt a világpiacra küldi; hanem minden nyereséget ígérő helyen saját ügynökével tanulmányoztatja a nép sajátos ízlését és alkalmazkodik ahhoz haladéktalanul. Míg az angol, francia gyáros odaküldi a saját ízlése szerint készült árút s a kinek tetszik vesz, a kinek nem, otthagyja. Az angol ritkán alkalmazkodik kisebb árúknak a népies ízléshez.

Ugyanez áll a német textil-ipar többi ágára is. Pl. len, kender (juta) kereskedelme 1885 és 1895 között *1100 perccenttel* nőtt (200.000 márkáról 2,337.000 márkára). *Selyem* kivitele 1885-ben volt: 4,900.000 márka; 1899-ben 32,400.000 márka. Egész textil-, nemez-, ruhaárúk kivitele volt 1898-ben 890,682.000; 1899-ben 1.034,606.000 márka, †)

Mindez következése a német ipari *nevelésnek*, mely kiválóan gondozza ezt az iparágat; s a hosszú munkaidőnek; olcsó munkakerőnek; a német gyáros folytonos odaadó buzgalmának. A hol új alkalom kínálkozik, azt megragadja, alkalmazkodik az idegen tetszéséhez; folytonosan javítja gépeit, részint elfogadja az újításokat, új találmányokat, a melyekkel munkaerőt kímélhet; vagy növelheti a productivitást a munkások számát reducálhatja; vagy javíthatja árúja minőségét. Az újításoknak éles megfigyelésében, gyors alkalmazásában csak a yankee gyáros múlja felül a németet.

*) »Foreign Office« Miscellaneous Ser. Nr. 340. London.

**) »The Textil Manufacturer« 1898. okt.

†) »Yearbook« London 1901.

Nem időzhetünk részletesebben a *többi* nem kevésbé fontos *iparágnál*. Nem szólhatunk a tipicusan német, tudományos alapokon nyugvó *chemiai* iparáról, melyben kivitele 350%-al; papírgyártásáról, mely 200%-al, a kaucsukról, mely 400%-al; agyag-, porcellán-iparáról, mely 200%-al; fakészítményeiről, mely 190%-al és könyv, kép stb. iparáról, melyből kivitele 350%-al növekedett az utolsó húsz év leforgása alatt.

Csak *electromos iparáról* óhajtok még pár szót ejteni. A villany-ipar valószínűleg a jelen század legnagyobb jövőjű iparága. Épen olyan forradalmat ígér a gyárak módszerében és távolság legyőzésében, a melyet előidézett a gőzgép a XIX. század elején. A dynamo, villamos világítás, vasutak, más közlekedési eszközök, telephon, telegraph, Röntgen-sugár, vezeték nélküli hang- és írásvezető-készülék már eddig roppant összeget jelentenek az üzleti életben, korszakos változást az életfeltételekben. »Villanyon főtt reggelit ehet a huszadik század embere; villanyos vasúton megy hivatalába, mely villanyos szellőztetőkkel van hűtve szellőztetve. Útközben a villanynyal világított és hajtott kocsin elolvassa a villany erővel nyomott újságját, a melynek betűjét villanyos motorral rajzolták, papírját villany segélyével gyártott szódával, fából készítették. Legújabb híreit távirón s kábelen kapja gyorsabban, mint a nap útját megteszi reggeltől estig. Aladin lámpása elmarad ezen csoda mögött? Az emberi genius megsemmisítette a tért és időt, urává lett hidegnek, melegnek, lelánczolta a villámot örök rabszolgájául.« A német genius hamar felfogta ezt s rávetette magát teljes erejével. Csak az Unió előzte meg. De utána villamos vasutak, tramway-ek, világítás s másnemű villamos-ipar építkezésekben, a szükséges iparcikkek előállításában a német ipar következik. Kereskedelmi, statistikai kimutatás nincs a közelben. De hogy milyen hatalmas erővel bír ez az ipar is, következtethető abból, hogy egyik legnagyobb társasága a Siemens és Halske cég csak a múlt évben emelte fel tőkéjét 33 millió koronára, hogy megvehesse 200,000 angol fonton a londoni Siemens testvérek gyáranak egy részét és a szentpétervári Siemens és Halske céget két millió rubellel; abból a célból vették meg, hogy a berlini főüzlet tarthassa kezében a londoni és pétervári piacz jó részét. Egy másik társaság az »Allgemeine Electricitaets-Gesellschaft« 1900. évben 79,200.000 korona megrendelést kapott. »Az Elektrotechnische Zeitschrift adatai szerint 1899. első felében 489 elektromos ipartelep volt; 114-el több mint 1898-ban (375); egy évi növekedés tehát 30%.

S még 1899-ben 123 új telep volt épülőfélben.«*) Beszélük, hogy az »Union Electr.-Gesellschaft« Brüsszel és Antwerpen között villamosvasút építésére nyert engedélyt;**) hogy ne említsem a nem régen lapjainkban is megjelent berlin—hamburgi villamosvasút tervét. Ha ez sikerül, Berlinnek külvárosa lesz, Hamburg, Bréma. A gyáros és kereskedő reggel elhagyja lakása helyét, napközben elvégezi dolgát és este már otthon van gyára, üzlete forgatagában, hogy a vezér nyugalomával és biztosságával intézze ügyeit. Káprázatos változást jelent az üzleti életben.

Rendkívüli dolgokért azonban nem kell a jövőbe fásaztanunk tekintetünket Körülöttünk is van elég. Azok között bizonyára nem utolsó a német *gyárak számában* történt változás. Ma több *gyár* van a német birodalomban, mint volt ötven év előtt gyári munkás. Az 1846. népszámlálás szerint a gyárban alkalmazott »kéz« 842,000 volt, 1861-ben 1.093,000 és 1870-ben 1.421,000, addig a kilenczvenes évek elején *gyár* volt 1.587,000 †) körül és ma 3.144,976 ipartelep van működésben 4°6%-al több, mint 1882-ben, 10.270,000 munkással vagyis 39.9%-al több mint 1882-ben. ††)

Munkásainak helyzete szemlátomást javul. Az állam birodalmi törvénynyel örökodik a munkások jólétére, egészségi viszonyaik megőrzése, erkölcsükre. A munkástörvények által kötelezővé tett különböző biztosítások baleset ellen, öregség esetére, betegsegélyzők síb. megannyi áldása a német munkásnak. Ma már ez a rendszer átöleli a munkások jó részét. 1898-ban 22.607 betegsegélyző pénztárak volt közel *kilencz* millió taggal. Betegségek gyógyítása stb. révén kiadtak 128 millió márkát. Baleset elleni biztosítás jótéteményét kapta 227,000 ember s ez intézménynek tagja volt 6.400,000 munkás. Ha nincs is olyan hatalmas társadalmi szervezetük, mint az angol, amerikai munkásnak, de teljesebb mértékben élvezik az állam gondoskodását.

A *találmányokból* szintén kiveszi a maga oroszánrészét a német elme. Az ipari és kereskedelmi élet eszközeinek javítása, újítása roppant fontos dolog. Az angolok hanyatlásának egyik oka épen az újításoknak, újabb, gazdaságosabb gépeknek lassú elfogadásában, a régiekhez való ragaszkodásban van. Felismerték ezt az angolok is. Bár még nem haladnak az amerikaiak és németek nyomában. 1898-ban a német szabadalmi hivatal

*) *The Economist* 1899. július 29.

**) »*The Economist*«. London 1900. márczius 31. sz.-ból.

†) Mulhall: *Diet, of Statistics*,

††) *Statistisches Jahrbuch*.

németek számára 131,154 és 1899-ben 123,503 mintának és mutatványnak adott törvényes védelmet.

Valamely nemzet jövődjére, az iparban való versenyképességére döntő fontosságú van-e földjében oly mennyiségű *ásvány* és *ércz* — főleg kőszén, vas és réz — hogy ahhoz könnyűszerrel hozzájuthasson, vagyis olcsó áron — melyet nem drágított meg sem a bányász fizetése, sem a gyárhoz való szállítás díja — tehát olcsó áron bármilyen mennyiséget tudjon produkálni. E tekintetben a német föld nem versenyezhet ugyan Észak-Amerika gazdaságával, a hol gondos számítások alapján kimutatták, hogy az Unió megháromszorosodott lakossága még századokig minden idegen segítség nélkül kielégítheti szükségét. De nem is olyan szegény, kiélt a német föld, mint pl. az angol, mely szintén gondos számítások szerint 50 év múlva nem tud annyi kőszénat producálni, melylyel a brit nemzet versenyképességét megtarthassa idegen segítség nélkül. Azonban a német nemzetnek mégis van oka aggodalomra. Óriási, szinte megdöbbenő növekedését nagyon is belátható időkre biztosítja földjének kincse; versenyképessége pedig egyenesen attól függ, hogy tud-e a hazai bányáknál még olcsóbban művelhető és nagyobb terjedelmű bányatelepeket szerezni. Terjeszkedésének *egyik oka* épen ebben kereshető. Chinába való betörése, a meggyilkolt missionariusok vérdíja fejében elrabolt chinai területei, részben ennek tulajdonítható.

Jelenleg azonban a német bányászat épen nem elhanyagolható mennyiség. Értékéről fogalmat ad a két utolsó év adata, mely szerint a Deutsches Reich *ásvány* (vasércz, kőszén, só) productuma 1898-ban 939 millió márka 1899-ben: 1051 millió márka volt. Öntőműhelyei, kohói: 584.424,000 márkát jövedelmeztek 1898-ban. Vasmennyisége pedig u. a. évben 1,143.499,000 márkát representált.

Igen jelentős — az állam felügyelete alatt, tudományos alapon szervezett — *faiparát* sem kell hamarosan féltetni a fennakadástól, bárha erdőterülete messzire mögötte marad is az Unió 230 millió hektárnyi erdőterületének. Mert a német birodalom 25,8 részét elfoglaló hatalmas erdőség kerekszámban 15.000,000 hektár területet borít el. Képzeltető minő jövedelmet hajt ez, mikor Poroszország maga évi 100.000,000 koronát húz erdőségeiből.

Rácz Gyula.

(Folytatása a jövő számban.)

A JOGBÖLCSELET SORSA.

— Utóhangok. —

A földi gondviselés nem feledkezett meg a jogbölcseletről sem. A másodéves joghallgatók nyugodtabban lélegzenek föl. Kivált, a kik az államvizsgák üdvös ösvényére óhajtanak lépni. Azoknak elég a hallgatás in effigie. Nekik mit sem kell tudniok a jogélet törvényeiről. Nekik egyre megy, hogy a társadalmi alakulatok és intézmények miféle okoknak köszönik létüket. Elég az reájuk nézve, hogy vannak. Ez a legmesszevágóbb indokolás. A katonai szolgálati szabályzat is jórészt jogintézményeket és jogtételeket foglal magában s végigolvasva czikkeit, a jogász egész más világot *lát* bennük, mint a szolgálatvezető őrmester, a kinek kvalifikációja tudvalevőleg szintén nem a jogbölcseletből letett vizsgák sikerétől függ. A mint ezután a jogélet terén is lehet majd működni az úgynevezett gyakorlati embernek talán (ad normam fogtechnikus) jogtechnikusnak, a nélkül, hogy tudomást vegyen a jogélet törvényeiről.

Sokat lehetne e dolognak kiáltó visszasságairól írni. Szinte kínálkoznak tollhegyre a kikerülheti énül bekövetkező ferdeségek: a jogtechnikusok múlhatatlan betűmagyarázatai. A kik nem tudják, hogy a tárgyi jog mint szabály, feltétele az emberi társas együttlétnek. Ez hozza létre. Ennek változásával szakadatlanul változást szenved. Gyakran a tudatos jogalkotást félre tolja s szuppleálja a szokásjog. A társadalmi míveltségi, gazdasági átalakulás elemi erővel átalakítja a jogot, mint az öntöző csatornahálózat létesítése a vidék flóráját.

A jogtechnikus előtt mindez terra incognita. Ő nem ismer más interpretacionális szabályt, mint a mit az iskolakönyvek általános része tanít. Azt a bizonyos őrmesteri magyarázatot a Befehl-ről.

Úgy önmagában érthetetlen volna, hogy miért kellett Magyarországon a jogbölcseletet visszaszorítani. Semmiféle tere

nincs jogéletünknek, a hol arról kellene vagy lehetne panaszkodni, hogy a túlságos filozófia a gyakorlat embereit is alkalmatlanná tette volna a törvénykezésre. Legnagyobb rosszakaróik se vádolhatják azzal gyakorlati jogászaikat, hogy talán saját tudatos filozófiai meggyőződésüknek engedtek volna teret a pozitív jog rovására.

Messzebb kell tehát visszamennünk, hogy e fatális rendeletnek, mely maga is a pozitív jog egy szilánkjára, forrásait felkeressük.

Ha visszaemlékezünk, hogy a tavasz folyamán a tudományos kérdésekkel szemben rendesen közömbös, erre nem is hivatott napisajtó, s rá a — mondjuk — jóakarátú semlegesítést tanúsító parlament is figyelmére méltatta a jogbölcseletet, úgy gondoljuk, hogy megtaláljuk az Ariadne-fonalat, a mely rámutat, hogy e rendelet gyökerei hova nyúlnak vissza.

Sajnos, feltétlenné válik ebbéli meggyőződésünk, ha végig olvasván a rendeletet látjuk, hogy a kiküszöbölendő jogbölcseletnek mily súlyt fektet a történelmi részére. Miért? Mert a történelmi részt nem tekinti a jogélet felett uralkodó törvények tudományának, hanem a *descriptiv-szakok* egyikének, a mely rideg szárazsággal előadja a jogfilozófiai elméleteket. Elmondja, hogy miről mit tanított Grotius, Wolff, Thomasius, Spinoza, Leibnitz, Locke, Hobbes, Rousseau, Voltaire, Diderot, Kant, Fichte, Hegel, Schopenhauer és így tovább, hogy Aristotelesről s az ó-világról ne is tegyünk említést s így talán eljut Spencerig, a szocialistákról természetesen nem beszél. Mindezt előadja a tanári pedanteria autoritatív, kétséget nem tűrő tenorjában, magyarázat, kritika és összevetés nélkül. Ebből ugyan nem tanulja meg — legfeljebb a kiben isteni szikra kel életre — a jogélet törvényeit. De a gyakorlati jogászok tömege legalább nem is fog töprenkedni a jelen intézményei felett, nem fogja keresni forrásaikat a társadalmi, gazdasági, közmívelődési, vallási és politikai viszonyokban, hanem elfogadja úgy, a mint vannak. Ez a legtökéletesebb filozófia. Legalább Tompa Mihály úgy mondotta: »a kiknek mindég és minden jól van, azok a bölcsek és bolondok«.

Bármily erősen küzdünk magunkban az ellen az elemi erővel újból, meg újból felszínre törekvő meggyőződés ellen, hogy a jogbölcseletre kiadott rendelet ide tendált, nem tudunk másként forrást találni számára, szemelött tartva természetesen ez év tavaszának eseményeit: a jogbölcselet és tanára Pikler

Gyula ellen a sajtóban, a tanteremben és a parlamentben történt támadásokat, a melyekre a kormány — sajnálattal kell konstatálnunk — ezzel a rendelettel tette rá az elismerés koszorúját. Ha tehát e rendeletnek motívumaiba akarunk bepillantani, vissza kell térnünk arra a mozgalomra, a melyet a jogbölcsélet ellen támasztottak. Ez meg fog magyarázni mindent. Meg fogja világítani, hogy honnan eredt a mozgalom, mi hozta létre s mi a jelentősége.

Mutatis mutandis de te fabula narratur — mondhatjuk azután a rendeletre.

Kettős szempontból érdeklik e lapok olvasóit a Pikler Gyula elleni támadások. Elsősorban azért, mert a sociologia tudományos tételeit iktatta — kellő hivatottsággal, vagy a nélkül — egyik-másik napilap, avagy országos képviselő a kipróbált hazafiság indexére. Másodsorban azért, mert maguk e támadások nem ignorálható jelenségei a mai magyar társadalomnak, a melyben élünk s a melynek tagjai vagyunk. Jóllehet, csupán a társadalmat figyeljük meg, a mikor az ilyszerű jelenségeket regisztráljuk, de a dolog speciális természeténél fogva nehéz lesz kikerülnünk, hogy keresztül-kasul ne legyen szöve mondani valónk az aktuális politika motívumaival.

Magukat a felmerült ellenvetéseket nem kell és nem is lehet a komoly tudomány álláspontjából bírálni el; hiszen ezt maguk sem ambicionálják, mert nem a tudományos felfogását kifogásolták Pikler Gyulának. Nem tudományos tételeket állítottak tételeivel szembe, hogy azokat bizonyítsák, ezeket pedig lerontsák, hanem egészen más vidékről eredt a támadás. Csak a vezérmotívum intenciójára kell figyelni, mely újra meg újra kihallatszik a szemmel láthatólag mondva csinált zűrzavaros lármában.

Ez a vezérmotívum azután csalhatatlanul megmutatja a kútfőt, a honnét a disszonáns közbeszólások erednek.

Nem filozófiai elvek harca ez, nem subjectiv és objectiv rationalismus tantételeit vetik itt össze komoly szaktudósok, nem a fényre vonatkozó emissionális theoria lép itt küzdelemre a rezgési elmélettel. Tehát nem is arról van itt szó, hogy napilapok szerkesztőségeinek filozófusaival szemben próbálkozzunk meg az evolutio tanát kifejteni s a félreértett tételeket megmagyarázni. Nem is arról van szó tehát, hogy az empirikus megfigyelésen alapuló inductioval kiépített tételeket összevetve más analog természeti jelenségekkel nyomról-nyomra

vezessük a társadalmi életnek jelenleg előttünk kibontakozó törvényeit.

A támadás nem onnét ered, hogy egyik napilap filozófiai munkatársa elolvasván Pikler Gyula műveit, vagy végig hallgatván néhány előadását és az általa hirdetett tételeket saját bölcséleti meggyőződésével ellentétben látván, a tudományos vitatkozás módján vetette volna ezekre fel a vitakérdést.

Nem, hanem a laikus újságolvasó publicum jórészben világos öntudatra sem kelt érzelmeire appellálva kezdette hirdetni egyik napilap, hogy a budapesti Pázmány Péter alapította királyi magyar tudományegyetem egyik tanára nyilvános előadáson megtagad istent, királyt és hazát.

Azóta be van igazolva, hogy ez nem történt meg. Természetesen más kérdés, hogy nem az volt-e a baj, hogy az istenség, a királyi hatalom, s a haza fogalma egyáltalán szóba került mint tudományos fejtegetés tárgya nyilvános egyetemi előadáson s vajjon ezeknek szabad szemmel való vizsgálása már magában véve nem *crimen laesae majestatis-e*?

Az elhangzott támadásokból kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy e fogalmaknak tudományos modorban való tárgyalását már perhorreskálják — szerencsére kényszerítő hatalom nélkül — bizonyos rég elhantoltnak hitt törekvések. Vérrokon intenciók azokkal, melyek másutt a tudomány csődjét hirdetik. Gátjául szegülnek a tudományos vizsgálódásnak épen úgy, mint a mikor az orvosoknak mindenféle álutakon kellett emberi hullát szerezni tudományos vizsgálódásaikhoz, mert az élettelen emberi hullát is óvta az ősi kultusz öntudatlan *autrocton* emléke.

E törekvések — felesleges bizonyítanunk, mert léptenyomon elárulják — oly érdekeknek állanak szolgálatában, a melyek az emberiségben a társadalom konstrukciójára vonatkozólag többé-kevésbé elharapózott előítéletekből táplálkoznak, a melyeket tehát gyökerökben támad meg, ha a társadalom fejlődésének *coefficientei* napvilágra jutnak, s ezzel eloszlik az a szent misztikus aureola, melyben bizonyos társadalmi jelenségek *transcendentalis* eredetet sejtetvén, minden vonatkozásukban a megváltoztathatatlanság *rideg noli me tangere-jével* feleltek azoknak, a kik jegyükben nem lelték boldogulásukat.

Innen az a meleg érdeklődés, mely tudományos tételek iránt oly oldalról nyilvánult, a honnét ez mindeddig teljesen szokatlan volt. A ma fennálló társadalmi szerkezet kiváltságoltjai féltik pozíciójukat, féltik azoknak a fogalmaknak csak tudó-

mányos vizsgálat alá vételét is, a melynek aegise alatt eddigelé nekik termett a föld s nekik termelt a productiv munka. Ezért nem várják be, míg az aktuális politika tételeivé érlelődnek a tudományos elvek konzekvenziái, hanem idegen területre — a spekulatív, a pártállást nem ismerő tudományos fejtegetések terére sietnek lándzsát törni a modern társadalom brahminjai és ksatriái. Kétségtelen ugyanis, hogy a Pikler Gyula hirdette filozófiai tanok ellen eredő támadás motívumai merőben politikaiak. Ez az akció azonban feltétlenül mellettük bizonyít

Az igazságnak inhaerens ereje nyilvánul ugyanis akkor, a midőn azok is kénytelenek tudomást venni róla, a kiknek létfeltételeivel ellentétben áll.

Az emberi cselekvőség belső rugóiról a társadalmi együttlét és fejlődés okairól, a különféle társadalmi alakulatok keletkezéséről, átalakulásáról, vagy megszűnéséről s az ezeket a társadalmi életben nyilvánuló mozzanatokot nyomról-nyomra követő, magyarázó és igazoló elméletek létrejöttéről hirdetett tanok az igazság elemi erejével hatottak tehát azokra is, a kik féltve őrzött társadalmi pozíciójuk letűnésének előhírnökét látták a tanításokban.

A természeti törvények kérlelhetetlen fátumszerűségét vélték érezni, midőn a hajdani félelmetes hatalmú társadalmak rombadöltének okait ízenként tárta fel a természettudós analizáló elméje hallgatói, vagy műveiben olvasói előtt. Néma megdöbbenéssel nézték, hasonlatos érzéssel ahoz, a mit a medikus érez, a mikor először látja szétdarabolni az emberi testet, hogy mint válnak a társadalmi orgánusok szét elemeikre a természetudós műszereinek hatása alatt, hogy társadalmi intézmények és szokások és ezek egyedüli és kizárólagos helyességét és tökéletességét valló és igazoló tanok és felfogások mint bomlanak fel alapszíneikre, miként a Nap fehér fénye az üvegprizmán keresztül. Pedig ezek az intézmények a mai uralkodó társadalom fundamentumai, a melyek a rájuk vonatkozó s a közkézen forgó politikai kézikönyvekben olvasható elméletek szerint kémiai bomlásnak alávetve nincsenek, hanem így vannak már a priori, mióta ember van a földön. Elsődlegesebb okokra vissza nem vezethetők, hanem benne gyökereznek — esetleg transcendentalis kútfőből eredőleg és így természetesen a tudományos kutatás előtt megmagyarázhatatlanul — az emberi természetben. E társadalmi alakulások tehát, mint a nemzet, vagy ennek egyes rendjei és osztályai: nemesség és polgárság, valamint annak

idején a jobbágyság, avagy a vagyonosak és vagyontalanok, tőkések és munkások, avagy egyes jogintézmények: a tulajdon, a házasság, az örökösödés léteztek kezdettől fogva, s létezni fognak mindig, mert ezek kútforrása a világ isteni rendjében, vagy az ember megmagyarázhatatlan, ki- (és talán be)- számíthatatlan természetében rejlik. Hogy ez intézményeket igazoló vallási és filozófiai felfogás az egyedül helyes, mert ez felsőbb kinyilatkoztatáson alapul, a mit megérteni úgy sem lehet, mint Szent Ágostonnak a tenger vizét a lyukas kanállal kimeríteni, de hinni épen azért és annál inkább kell.

Ép oly naiv meggyőződés természetesen — már a mennyiben valódi — mint volt a római társadalomé a rabszolgaságra, vagy a hinduké a kasztrendszerre, s az ezt igazoló filozófiai és vallási felfogásra nézve. Ott is a társadalom helyes felbomlásának és anarchiának vették e társadalmak uralmának virágkorában e tanok kétségbevonását s ennél fogva az emberiség veszedelmének a rabszolgaság és a kasztrendszer megszüntetésére irányuló törekvéseket.

Sőt nem kell oly messzire mennünk, mert az Unió rabszolgaharczában is magasabb ethikai okokat, a nemzeti génusz érvényesülésének követelményeit hangoztatják a déli államok szószólói a rabszolgaság fentartása érdekében.

Egész röviden át kell tehát pillantanunk a milieut, a melyben élünk, a melyben Pikler Gyula tanítása ellen fellépni tartották egyesek szükségesnek.

A milieu a mai magyar társadalom úgy a mennyire az a rendiség és a jobbágyság megszüntetésétől félszázadon át fejlődött. A jelen elvitathatatlanul az erjedés derékidejének a stádiuma, mely bizonyos szempontokból a krízis karakterét ölti fel. E jelenség oka kézenfekvő. A magyar társadalom az alatt a hosszas aléltság alatt, melyben. Széchenyi István felléptéig szunnyadott, időt engedett más nemzeteknek nagyfokú előhaladásra a társadalmi fejlődés fokozatain Széchenyi ébresztő szavára azután nemcsak járni kezdett tanulni, hanem kénytelen volt egyidejűleg a legkomplikáltabb mozdulatok elsajátítását is erőltetni, hogy teljesen ki ne szoruljon attól az asztaltól, hol a civilizált népek a föld javainak oroszlánrészét költik el. Innen az, hogy e fejlődés nem a lépésről-lépésre való biztos haladás, hanem itt-ott az ugrás karakterét ölti magára. A 48-as törvények korántsem a kidolgozott műnek hanem egy nagyon darabos vázlatnak mondhatni inkább egy utólag megírandó könyvhöz előre megcsinált tartalomjegyzéknek a színében tűnnek fel amelyhez a felekezeteket még maig

se írták meg mind. Azt az irányt azonban, mely belőlük előcsillámlik eltagadhatatlanul minden ízében a társadalmi szabadság elvének teljes érvényesülése jellemzi. Ebből fakadtak azok az intézmények, a melyekből kiindulva megkezdődött az addig a rendiségben majdnem megkövesedett magyar társadalom vérkeringése, s előállott az a forrási proceszszus, mely tart ma is, s a melybe az előttünk járó s szintén a belső forrongás stádiumában levő külföldi társadalmakból új és új erjesztő csirákat hord át a gondolkodás és sajtószabadság éltető szellője.

Be nem fejeződött az erjedés még egyetlen vonalon se, sőt azt tapasztaljuk, hogy a kedvezőbb helyzetben levők félve az általuk csak jelszavakból ismert, vagy jobban mondva képzelt jövő bizonytalanságától, nemcsak akadályokat gördítenek a kiforrás elé, hanem megkísérik visszacsinálni azt is, a mennyire eddig a társadalom eljutott.

A rendiség elvileg 48-ban megszűnt. A jobbágyság mint intézmény eltöröltetett. Okait itt nem akarjuk fejtegetni, bár próbakövíül kínálkoznának a jelen viszonyok számára, de kissé messze vezetne tárgyunktól. Annyit azonban közbevetünk, hogy igénytelen nézetünk szerint ez okok egészen másban rejlenek mint egy pillanatnyi sangvinicus érzelmű fellobbanásban, mely az egész országgyűlést, mint a szentlélek az apostolokat, egy ihletett pillanatban megszállotta, mert látjuk, hogy a volt kiváltságoltak rendjéhez tartozók törhetetlenül ragaszkodnak mindazokhoz az intézményekhez, mint a hitbizományokhoz, melyek a társadalmi elkülönülés fentartására szolgálnak. Bizonyos foglalkozásokat perhorreskálnak, másokra nézve pedig, a melyekre a rendiség korszakában védvámok biztosították számukra a kizárólagosságot, most is mintegy optiót vindikálnak maguknak. Tradícióik, neveltetésük, s látkörük azonban épen azoktól a foglalkozásoktól tartják őket vissza, a melyek a modern gazdasági életben vezető szerepet játszanak s így társadalmi pozíciójuk inogni kezd. Helyükbe — kezdenek feltűnedezni az új elemek, a kik a produktív munka modern fegyvereivel — caeteris paribus feltétlenül győztesek maradnak velük szemben. A kiváló gazdasági helyzet, melyet az új aera szabad versenyében az addig kizárt elemek teremtettek maguknak érezteti hatását minden más vonalon. Tekintetbe véve még azt is, hogy ezzel a legtöbb esetben megfelelő intellektuális niveau is párosul, a régi uralkodó társadalmi réteg a volt kiváltságoltak rendje, hogy önmagát erősítse kezdi magát az új elemek közül kiegészíteni,

s azok egyes kiválóbb tagjait befogadni. Viszont azonban épen a földbirtok megkötöttségének megszűntével a középbirtokos osztályból igen sokan a szabad versenyben megállani nem bírván, pozíciójukat elvesztik, s a vagyontalanok közé jutnak. Ezzel megkezdődik a társadalmi amalgamisatio munkája, az az üdvös társadalmi váltógazdaság, mely a bizonyos irányban szakadatlanul kifejtett s így abban kimerült tevékenységet más mederbe tereli, s az egyes társadalmi czélok megvalósításának szolgálatába legmegfelelőbb erőket állítja és mely az állam keretén belül élő különféle társadalmi alakulatoknak egységes egészsze való összeolvasztására s így az állam tömörítésére és erősítésére van hivatva.

Míg a földbirtok megkötöttségének megszüntetése és a foglalkozás szabad választása elvének érvényesülése a gazdasági téren indították meg a társadalom átalakulásának processzusát, addig a vallási hovátartozásból eredő válaszfalak eltűnése a magyar társadalom faji és vérségi asszimilálódását van hivatva előmozdítani s ezáltal az egész társadalmat minden vonalon egységessé olvasztani össze, melyben a társadalmi pozíciót többé nem a születés, a rendi, vallási, vagy nemzetiségi hovátartozás, hanem csupán az individuális tehetség, az egyéni kiválóság adhatja meg. E társadalom berendezése e szerint hasonlíthatatlanul magasabb szemponton alapulván, elvitathatatlanul kedvezőbb helyet foglal el az egykorú társadalmaknak egymással folytatott versenyében.

Ebbe a forrongás teljességében levő erjedési proccesszusba azután belevegyülnek a munka princípiumából származó követelmények, melyek ezt az egész fejlődést még más eredők irányában módosítani, sőt átteremteni törekeshnek.

E különféle törekvések által a társadalmi pozícióknak a ható erők egyensúlya arányában való megváltoztatása végett létre hozott küzdelemben az ellenfelek csoportosulása tehát a következő alakban tűnik fel előttünk: egyfelől a régi kiváltságoltak utódai állanak szemben az új elemekkel; másfelől a volt uralkodó vallás kebelében táplálkozott exisztenciák minden más valláshoz tartozókkal, majd ugyanezen csomóponton a magát nacionalistának hirdető ingatlan vagyon mérkőzik a kozmopolitának, hazátlannak kikiáltott ingó vagyonnal. S valamennyit támadja és ostromolja a negyedik rend, a melyre nézve az előbbi összes különbözőségek teljesen közönbösek, mert ő csak a munka szempontjából osztályozza a társadalomnak produktív és

improduktív tagjait. Az előbbieket, mint a kik a társadalmat előre viszik, az utóbbiakat, a kik mint a nemleges mennyiségek gátolják a haladásban és a fejlődésben.

E társadalmi forrongás közepette hirdeti Pikler Gyula a sociologia igazságait a társadalmak keletkezéséről, fejlődéséről, átalakulásáról s elenyészéséről, feltárja azokat a természeti, gazdasági, művelődési okokat, melyek mindezeket előidézik s a melyekkel azok törvényszerű következetességgel együtt járnak. Rámutat az egykorú parallel haladó társadalmaknak egymásra való kölcsönhatására s demonstrálja, bizonyítja tudományos módon, hogy az összes társadalmaknak minden életjelensége a legnagyobbszerű erő kifejtéstől le a legparányibb tevékenységig a természet törvényeinek uralma alatt áll. Hirdeti a sociologia igazságait azért, mert a tudománynak e terén a mai nap ezek a tételek azok, a melyek megczáfolhatók nem voltak, s a melyek az emberi együttlétből eredő minden életjelenséget a nagy mindenség alaptörvényeire visszavetve meg tudnak magyarázni. Tehát nem azért hirdeti, hogy igazolja vele a jelenet, mint legjobbat s felül múlhatatlant, vagy igazolja vele a múltat, mint a melynek intézményei a társadalmon kívüli felsőbb okokra vezethetők vissza, s így minden más alakulatok felül állanak, de nem is azért, hogy igazolja a jelennek a jövő átalakítására irányított törekvéseit. Hanem hirdeti azért, hogy magyarázza a jelennek létrejöttét a múltból általmérve azokon az okokon, a melyek a civilizáció térfoglalásával előállott gazdasági és politikai viszonyokban lelik kútfejükét.

Nem csodáljuk, ha a társadalomnak ma uralkodó osztályai pozíciójuk biztonsága szempontjából kellemetlennek találják azt a felfedezést, hogy úgy a múlt, mint a jelen csak a társadalom fejlődésének egy stádiuma, a melyet megelőzött volt egy más társadalmi állapot, a melyből az akkori természeti, gazdasági és műveltségi — ideértve a vallást is — viszonyok következtében az ő kiváltságos helyzetük, fejlődött. A melyet azonban a társadalmi jelenségek törvényszerűsége folytán kérlelhetetlen bizonyossággal fel fog váltani egy más társadalmi állapot, a melyben az ismeretek terjedése folytán magukban nagyobb erőmennyiséget összpontosító osztályoknak kedvezőbb helyzetbe kell jutniok, mert az a társadalom, ahol e természetes fejlődést erőszakkal visszafojtják, nem állja meg helyét a parallel társadalmak versenyében, hanem mindenestül elenyészik, hogy helyet adjon egy másnak, a melyik berendezkedésre jobban megfelel saját létfel-

tételeinek, a melyekben azok a társadalmi osztályok nyerik el a vezérszerepet, a melyek tisztábban látják a közösségi czélokot, rendületlen akaratuk és kellő erejük van azokat megvalósítani. Ez az osztály — igénytelen véleményünk szerint — a munka jegyében született meg.

A sociologia ellen intézett támadások tehát épen azt mutatjuk, hogy a társadalmi tudomány tanainak igazsága áthatja — talán részben öntudatlanul — azokat is, a kik hadat izennek ellene. Érezvén kiváltságos helyzetük tetemes gyengülését, ha köztudomássá válik, hogy mily okokra vezetendő vissza a nemesség, vagy az egyház, vagy bármely kiváltságolt társadalmi rend keletkezése.

Semmi egyéb tehát ez a részben a tudományosság terére is átvitt harcz, mint a reakciónak egy jelensége, a melyet épen a sociologia igazságain általmérve a kellő értékére redukálhatunk. Eszköz csupán, melylyel a mai uralkodó osztályok védekezni akarnak a társadalom fejlődése ellen, de a melylyel azt soha megakadályozni nem fogják.

Dr. Kégl János.

AZ EGÉSZSÉG TÁRSADALMI VÉDELME.

— Második közlemény. —

Legalább is nagy körvonalaiiban ösmerteknek tételezve fel a társadalom betegség elleni védelmi módjait, most azok bíráló méltatásához foghatunk. Jelezve láttuk már eddig is, hogy a társadalom önvédelme mindég egyenes arányban növekszik a betegség által okozott társadalmi veszély nagyságával, mely utóbbi egy hármás graduatiót tüntet fel: a legenyhébb fokot képviselik azon izolált betegségek, melyek minden agressiv tendentia nélkül egymagukban a társadalom bizonyos erővesztését okozzák; nagyobb kárt okoznak azon betegségek, melyek bár szintén nem agressiv, azonban keletkezési feltételeik oly szélesben elterjedettek, hogy egyszerre tömegesen lépnek fel; végül a legsúlyosabbak az agressiv betegségek, mely utóbbiak ismét 3 fokot mutatnak: ezek között legenyhébbek az ön- és közveszélyességgel járó elmebántalmak, súlyosabbak a példa elragadó erejével terjedő suggestiv járványok, legsúlyosabbak pedig a valódi infectiós járványok. Ha most a betegségvédelem párhuzamos graduatioit figyeljük meg, úgy azt leginkább azon szigorban látjuk kifejezve, melylyel a társadalom az egyes embernek előírja a védelem módjait: a legenyhébb veszélynél csak kér és tanácsol, a veszély növekedésével azonban már előír; majd parancsol és az engedetlenséget büntetéssel sújtja; végül már sem kér sem parancsol, hanem karhatalommal kényszerít. A kényszer ezen szigorúsági scálájában ráösmerünk a társadalmi önvédelem általános törvényére, legyen bár szó társadalmi vagy elemi csapásokról, legyen bár veszélyeztetve az ember azon legkülső anyagias öltönye, melynek teljességét és kényelmességét a *jog* biztosítja, vagy azon rejtettebb alsó ruha, mely az ember *erkölcsi* egyensúlyát védi, vagy forogjon végül veszedelemben nem a ruha, de ő maga: *egészsége, épsége, élete*. A jogot és az erkölcsöt megtámadó veszedelmekkel ezen keret-

ben nem foglalkozunk, habár a védelem emberi motívuma ott is, mint a betegségeknel az egyén és a társadalom egoismusa. Épen ezen egoismusból, folyik, hogy a védelmi kényszer annál kevesebb megalkuvást tűr, minél nagyobb és minél több embert fenyeget a veszély, a melyet el kell háritani. Nem czéлом e helyütt a betegségvédelemnek, akár mint prophylaxisnak, akár mint gyógyításnak orvosi értékét mérlegelni; jelenleg csak azon rendelkezések végrehajtási módjaival foglalkozom, melyeket az orvosi tudomány, mint szakértő tanácsadó a társadalomnak kijelöl. Bírálóat tárgyát képezhetnék a betegségvédelemre irányuló tanácsok is, hiszen a tanácsadó fórum maga is egy élő tudomány melyben ellenvélemények küzdenek és sok gyakorlati kérdés még a döntés előtti bizonytalanságban forrong, azonban ezen bírálóat nem társadalomtudományi, hanem orvosi volna és így nem ezen tanulmányhoz tartozik. Társadalmi bírálóat szempontjából felállítottuk a határfalat, mely különválasztja a tanácsot a végrehajtástól és bár a gyakorlati életben ugyanezen falat hiába keressük, mert az orvosi tudomány adminisztrálással, a laicus társadalom pedig kuruzslással is foglalkozik, még is a világos áttekintés javára lesz, ha elméletben ily szigorú válaszfalat emelünk és ha további fejtegetéseinknél azon feltevésből indulunk ki, hogy a betegségvédelemre kijelölt tanácsok orvosi szempontból mindég jók, vagy legalább a tudomány fejlettségi foka szerint a lehető legjobbak és hogy ha hiba történik, az nem a tanácsban, hanem a végrehajtásban keresendő.

A betegségvédelem részletes történetét mellözve csak legfontosabb fejlődési phasisainak ösmertetésére szorítkozom. A legelső korszak azon időre esik, a mikor az orvosi foglalkozás egy volt a kuruzslással: néhány lenézett ember kenyérkeresete, a ki helyről-helyre házalt tanácsokkal és többnyire titkos szerekkel, avagy néhány szellemileg kiválóbb ember tudománytalan dilettantizmusa. Ezen korban társadalmilag szervezett betegségvédelemről szó sem lehetett, csak segélykeresésről azok részéről, a kik valamely betegségben sínylődtek. Ha járványok léptek fel, azokban bekövetkezendő események előjeleit, vagy elkövetett bűnök büntetéseit látták és a védelem sem állott másban, mint babonás szokásokban és engesztelő imákban. Sokáig, egész addig, a míg az orvosi művészet recipiáltatott a positiv és önálló tudományok sorába, szemben találjuk egymással a magányos szenvedőt, a ki gyógyulást keresett és sokszor talált is akár a természet kegyelméből, akár a folyton növekvő orvosi ismeretekből; —

a másik oldalon pedig a nagy tömeget, mely tehetetlen fatális-mussal nézett a tömegbetegségek elé. A ragályoknál ma fontosabb a prophylaxis mint a gyógyítás, nem csak azért, mert kézzelfoghatóbb eredményt mutat fel, hanem azért is, mert jótéteményét sokkal nagyobb körökre árasztja. Az egészségvédelem primitív stádiumában ilyen a bajt megelőző védekezésről szó sem lehetett, mert a mi prophylacticus ismeretek meg is voltak, azok a makrobioticákból lettek merítve és inkább arra vonatkozó tanácsokat tartalmaztak, hogyan lehet soká élni, mint arra, mint lehet fenyegető betegségek elől menekülni.

A társadalmi prophylaxis első nyomait a zsidó és a mohamedán vallások tiltó parancsaiban látjuk, melyek nyilván egészségi okokból egyes ártalmas élvezeti szereket és tápanyagokat eltiltottak. Évszázadokon keresztül, időnként bárminő tökélyre is emelkedett az orvosi segíteni tudás, az csak az egyes szenvedőkön segített, azonban egészségében a társadalom mit sem tudott tenni sem hogy valakinek gyógyulását elősegítse, sem hogy valakit egy fenyegető betegségtől megóvjon, legfeljebb egyes szakadékok szélére korlátokat állított, nehogy a vigyázatlanok belezuhanjanak. Csak ily korlátok értékével bírnak az említett élvezeti tilalmak, melyek bátran azon tanítások közé sorozhatók, hogy mely gombafajták mérgesek, mely kígyók és rovarok marása veszedelmes stb. Oly goromba empiria rejlik ezen védelmi szabályok mögött, hogy azoktól minden orvosi tudatosság elvitatható és inkább azon önfentartási módok közé utalandók, melyek az egyes népfajok speciális viszonyaiból kristályosodtak ki, a minő pl. a télire való eleséghalmozás ott, a hol a tápszerzés télen lehetetlen, a minő a hidegtől, melegtől való védekezés a climaticus viszonyoknak megfelelő ruházkodás és lakhelyépítés által stb. stb. Hogy az egyes népfajok tradíciókon alapuló önfentartási szokásai között betegséggyógyító vagy prophylacticus elemeket is találunk, ezen nem szabad csodálkoznunk, mert hisz az egészségvédelem az önfentartási módok evolutiojának folyamán természetes úton vált külön jelentőségű törekvéssé. Ott a hol a társadalom egészségvédelme a legtovább maradt illusorius, a tömegbetegségek pusztításainál, ott találjuk a szervezett önvédelem első nyomait. Az orvosi tudomány fejlődésével az emberek nem láttak többé istenítéletet a ragályokban, hanem betegségeket, melyeknek fölösmerték terjedési módjait, észrevették, hogy azokat leginkább a menekülők terjesztik, kik a betegség csiráját már magukban hordják és eddig

megkímélt helyekre plántálják. Ezen tapasztalatból indult ki a ragályfészkek körülzárása: a zárlatot még intenzívebbé tették az által, hogy a harangokat folyton kongatták, az odavezető utakon pedig tüzeket gyújtottak; és bár ezen eljárásokban sok volt a régi babonák maradványa, mégis pozitív hasznuk is volt mint signáloknak, hogy a kívül élők lehetőleg messze elkerüljék a ragályfészkeket. Más, kevésbé rapid és így észrevétlenebbül terjedő ragályoknál a védintézkedések sem voltak ily erősek és inkább csak arra céloztak, hogy félelmet, utálatot keltsenek a betegségben szenvedők iránt, kiket az egészségesek e miatt elkerültek, a társadalomból kiközösítettek, vagy mint a leprásokat, különtelepítettek. Hosszú időnek kellett még addig eltelnie és az orvosi tudomány újabb vívmányaira volt szükség, a míg a ragályok elleni védelem teljesen rationalis alapokat nyert. Az élő ragályozó anyag felfedezése és ezen anyag desinficiensekkel való megsemmisítése adta meg a modern ragályvédelem impulsusait. Még ezen vívmányok előtt az általános betegségvédelem egy új institutiot nyert a kórházakban. A betegek összegyűjtése és együttes kezelése önként fejlődött és az első igazi kórház már kész intézményt vehetett mintául és azt csak tökéletesítenie kellett. A háborúskodás az ő tömeges sebesüléseivel, tömeges szerencsétlenségek, járványok stb. önként adták az alkalmat, hogy sok beteg összegyűjtessék és együtt részesüljenek több-kevesebb orvosi segítségben. Csakhamar ezen betegkolóniák két nagy előnyt mutattak az izolált gyógykezeléssel szemben: az első, hogy gazdag tárházait képezték az orvosi tapasztalásnak, a második, hogy a tömeges ápolás és gyógykezelés kevesebb áldozatba került, mint külön-külön került volna. A betegek egy helyre csoportosulása önkéntes zarándoklás által is történt egyes csodatevőnek hitt, vagy gyógyítható hatásúnak tapasztalt természetes forrásokhoz, vagy búcsújáró helyekhez. Az ideiglenes szükségkórházakból és a gyógyforrások betegszálló helyeiből fejlődött a IV. században az első szervezett kórház. Első alakjában a kórház jótékony alapítványokból tartotta fenn magát és ingyen állott a betegek rendelkezésére. Később számos kórház fentartási alapjához járultak a kórházakkal kapcsolatosan szervezett orvosi iskolák alapítványai, ily módon az ingyenes betegek tanulmányi anyagot szolgáltattak az iskoláknak és mintegy ezzel fizették meg gyógykezelésüket. A középkor nagy járványai számos, többnyire papi vagy lovagrendi alapítványok által fenntartott kórházat adtak, azonban társadalmilag fontosakká csak

az államok vagy községek által fentartott és az üzleti számításokra alapított kórházak váltak. Ezen utóbbi kórházakkal egyidejűleg lépnek fel az első érdemleges közegészségügyi intézkedések. Az evolutio alacsonyabb fokán, a vallási eredetű humanismust láttuk, mint az egészségvédő intézkedések forrását, később, a mint a társadalmi consolidatio rámutatott az emberi életben rejlő gazdasági értékre, a társadalmak vették át saját érdekükben az emberi egészség védelmét, és jelenleg már a humanismusnak csak kiegészítő szerepet juttatnak, mintegy kihasználva azt az egészségügy költségeinek részleges fedezésére. Az ember gazdasági értékét az állam folyton növekvő terhei, a mindig nagyobb adó- és katonaszükséglet révén ösmerte meg: ezen gazdasági okulás összeesett az orvosi tudomány legújabb nagy vívmányaival és ezen két együttes factor eredményének kell tekintenünk az egészségügy modern intézményeit.

Mai egészségügyi viszonyainknak állami törvénybe lefektetett alapja az 1876. évi XIV-ik »a közegészségügy rendezéséről« szóló törvénycikk, mely úgy a prophylaxisra mint a gyógykezelésre és mindkettő hatósági ellenőrzésére rendelkezéseket tartalmaz. Azóta több törvény és rendelet szélesíti ki ezen alapokat. Ha ezen rendelkezéseken végigtekintünk úgy a gyermekvédelmen és ragályvédekezésen kívül alig találunk mást mint általános hygienicus intézkedéseket, melyek végrehajtásáról maga az állam gondoskodik, azon nem ragályos betegek azonban, kik idősebbek 7 évnél, csak akkor lelnek az államnál gyógykezelést, ha fizetéképtelen szegények. A közkórház, amíg van szabad fekvő helye, minden jelentkező beteget kénytelen befogadni. Feltéve ezek után, hogy a közkórházak kapacitása mindig megfelel a jelentkezőeknek, továbbá hogy minden beteg hajlandó kórházba menni — állítható, hogy az állam minden esetben elvállalja az önkényt jelentkező beteg gyógykezelését. A közkórházi gyógykezelés díjait illetőleg a dolog úgy áll, hogy az állam gondoskodik róla, hogy azok a kórház pénztárába befolyjanak, és pedig a fizetési kötelezettség elsősorban a beteget illetőleg fizetőköteles hozzátartozóit illeti; ha azonban ezek egyike nem fizetőképes, úgy egyes körülírt esetekben a beteg illetőségi községe, másokban pedig az állam egyenlíti ki a kórház számláját. A közkórházak napi ápolási költségeit a belügyminisztérium állapítja meg. Egy újabb törvény ezenkívül adókiivetés útján gondoskodik a szegénybetegügy költségeiről. Mindkét törvény első sorban azon betegek gyógyításáról

gondoskodik, a kik önmaguk erre szegénységük miatt képtelenek. Hogy a pénzbeli alapokat erre az állam honnan teremti elő, saját pénztárából-e, vagy a törvényhatóságokéból, az fontos lehet, de nem az egészségügy szempontjából. Eltekintünk most azon hyatusoktól, melyeket a törvény gondoskodása a szegénygyógyításügyön hagyott; nem beszélünk arról, hogy a kórházak kapacitása nem elég nagy, hogy mindég az összes jelentkezőt felvehessék, sem arról, hogy aki nem akar vagy helyhiány miatt nem tud kórházba kerülni, annak míg az állam vagy a törvényhatóság ingyenkezelését és gyógyszerét elnyerheti» előbb a tényleges szegénység megállapításának és az ingyenségi kiutalásának administratív nehézségein kell átesni, azokat segélytelenül kívárnia.

Az administratív puhatolózás és segélyutalás idővesztését némileg enyhíti az állam azon rendelkezéssel, mely minden orvost esküben tett ígéret alapján kötelezi, hogy az első segélyadást, ha híva lesz, soha el ne mulassza. Tudva esem azon optimisticus fogalomzavarba, hogy az első segélyre hívás és valamely orvos előszöri hívása egyazon dolgok: hiszen minden orvost, akit először hívnak, ugyanezen optimismus, és homályos szövegű esküjének értelemzavara viszik a betegágyhoz, és ezért meg is lehet nyugodni abban, hogy a szegény beteg addig is lát — egyszer — orvost, a míg az állam vagy a törvényhatóság gyógyító keze el nem éri. Ha tehát a szegénység toldott-foldott, helyenként lyukas ruhájában is jelentkezik azon hivatalos társadalmi segély, mely a szegény embert gyógyítja, de azért az institutio meg van és annyi jót tesz, a mennyit tehet, sőt arról is meg vagyok győződve, hogy jelen gazdasági viszonyaink között jobban, mondjuk gálauniformisba nem is öltözhetik. Kiemelve, hogy egyelőre csak a társadalom hivatalos segélyével foglalkozom, nézzük azon területeket, melyek kívül esnek a teljes szegénységen. Itt az állam, és az ő perifériás önkormányzati szervei csak a tömegveszélynek és nem az isolált ember bajának sanálásával foglalkoznak. Az isolált ember csak akkor részesül hivatalos segélyben, ha teljesen szegény, és azon esetben — persze már kényszer alapján, — ha betegsége ragályos és másokat is fenyeget. Kétségtelen, hogy az állam ezen hygienicus, részben ragályvédelmi, részben egészségrendészeti, helyesebben talán általános prophylacticus intézkedéseket nagyobb praecizséggel, nagyobb szigorral és aránylag nagyobb költséggel is foganatosítja, mint a szegénybeteggyógyítást. Feltűnik az

állam relatív bőkezűsége az elmebetegügy terén is. Mindezen intézkedési körökre nézve állítható, hogy az állam tekintetbe véve az orvosi tudomány jelen fejlettségi fokát, annak tanulságait, még ha túltakarékosan és e miatt helyenként fogyatékosan is, de elismerésre méltó buzgalommal érvényesíti.

Ha társadalmunk nem hivatalos egészségvédelmi intézkedéseinek végigpillantunk, úgy azokban a hivatalos intézkedések pótlásait és kiegészítéseit látjuk, olyannyira, hogy nem fogunk tévedni azon állításunkkal, hogy a mely téren a társadalom legtöbbet segít, azon terek a hivatalos egészségvédelem mostohán maradt szigetei. Midőn most a törvényrendezté hivatalos egészségvédelemmel szembe állítjuk a társadalom önkénytes védekezését, ez utóbbi alól kivesszük azon gyógykezelést, mely a betegnek vagy közvetlen hozzátartozóinak áldozatából kerül, és csak azon részben humánus áldozatokból fedezett, részben üzleti calculatiókra alapított intézményeket vizsgáljuk, melyek célja vagy az, hogy a gyógyulás oly feltételeit teremtsék elő, melyek a házi környezetben el nem érhetőek, vagy anyagi segítséggel járulnak ahhoz, hogy a beteg és közvetlen környezete a gyógyítás terheit könnyebben viseljék, sőt esetleg a betegséggel járó jövedelemvesztésben is recompensáltassanak. Bárminő áldásos szerepet is játszanak ezen téren a humanitásból fenntartott intézmények, mindenesetre inkább felelnek meg a társadalmi fejlődésnek, és ezért fejlődésképesebbek is azok, melyek alapját az emberek állandó érdeke, nem pedig az érzelmek ingatag talaja képezi. A humánus adakozásokból időről órára tengetett és az üzleti alapokra fektetett intézmények között középhelyen látjuk azon különféle eredetű vagyoni alapokat, melyek jövedelmeiket valamely humánus célra fordítják. Itt a törzsvagyon kezelése, a nyilvánosság ellenőrzése és az állam felügyelete alatt történik teljesen üzleti elvek szerint, a mennyiben az egyenleg bevételi oldalán szerepelnek a vagyon kamatai, kiadási oldalán pedig a teljesített humánus feladatok költségei. Feltétlenül helyesnek kell ítélni azt, hogy a legtöbb ily vagyonalappal bíró intézmény kamatjövedelmein kívül bevételeit adakozásokkal is szaporítja, és miután a magánadakozások nagy része ily intézmények pénztáraiba folyik, ez lehetővé teszi egyrészt, hogy a magánadakozások összegének kiszámíthatatlan hullámozása ne veszélyeztesse a humánus segélyadás continuitását, másrészt pedig, hogy egyes ily humánus intézmények jövedelmeikből megtakarítást is eszközöljenek, mely a törzs vagy ont növeszti: ily módon elérhető aztán, hogy a jövedelem-hullám-

zások egy bizonyos teljesítési képességet sohase csökkenthessenek, csak szaporíthatassanak, és pedig a visszaesés lehetősége nélkül, Oly kézzelfogható a vagyonnal járó continuitás előnye, hogy napjainkban még azon intézmények is, melyek vagyon híjján csak adakozásokból tartják fenn magukat, a takarékoság és vagyongyűjtés elvére helyezkednek, és ha ezáltal munkaképességük ideiglenesen túlcsekély is, de ez számtani bizonyossággal folyton-folyvást csak emelkedni képes. A vagyongyűjtési tendencia ma a humánus intézményeknél annyira általános, hogy csak az ideiglenes rendeltetésük képeznek közöttük kivételt, pl. valamely bányakatastrópha áldozatainak meggyógyítására és felsegélyezésére alakult ad hoc jótékony intézmény. A vagyongyűjtésnek túlzásairól is lehetne beszélni.

(Folytatása a jövő számban.)

Dr. Hajós Lajos.

A SZOCZIALIZMUS ÉS A MAGÁNTULAJDON.

— Harmadik közlemény. —

A kollektivismus es a magántulajdon.

Egészen más nézetekre bukkanunk azonban akkor, ha Marx-nak »Das Kapital« című munkáját lapozgatjuk, a mely munka a »munkás bibliája« büszke címet nyerte.

Hogy Marxnak és követőinek — az úgynevezett »kollektivistáknak« — a magántulajdonnal szemben tanúsított maguk-tartását megismerhessük, röviden meg kell emlékezni Marx elméletéről, melyet az értéktöbblet keletkezéséről felállított.

Marx szerint — a mint ezt különben Smith Ádám is állította — értékadó erővel csak a munka bír. Minden jav értékét az a munka szabályozza, melyet arra a javra fordítottunk. Minthogy a munkát különféle használati értékek előállítására fordítják — előáll a csere. Ennek közvetítője a pénz. Ennek a cserének folyamata képletileg így fejezhető ki

$$W-G-W^I$$

$W = \text{Ware} = \text{áru}$
 $G = \text{Geld} = \text{pénz.}$

Itt tehát $W = W^I$ a csereértékre nézve. Csak a használati érték más.

De előfordulnak olyan cserék is, midőn pénzért vesznek árut, hogy azért ismét pénzt kapjanak Ennek képlete

$$G-W-G^I.$$

Itt természetesen $G < G^I$, mert ellenkező esetben az egész művelet egészen céltalan lenne; azaz

$$GI = G + SG.$$

Ilyen esetben a pénz tőkélül szerepel. Azon többlet, melyet a forgalmi proccessus folytán a tőke szerez: a többletérték (Mehrwerth).

Ez azonban csak akkép lehetséges, ha a pénz oly áru beszerzésére fordítatik, mely értéket teremteni képes, és ez a munka.

A munkaerőnek, mint árunak árát — épen úgy mint minden más árúét — annak termeléséhez szükséges munkaidő határozza meg. Ha ahhoz, hogy a munkaerő, mint áru termeltessek, azaz hogy a munkás munkaképessége fentartassék, szaporodása biztosíttassék — napi 6 órai munka kívánatos, akkor ennyi egyúttal a bér is, a mit a vállalkozó fizet.

Azonban ez a 6 óra nem jelöli ama értéket, melyet a munkás, kit 6 órával díjaznak, munkájával a munkaadónak szerez. A munkaadó azon lesz, hogy a munkaidőt mindég meghosszabbítsa és a munkást 6 óra helyett például 12 óráig fogja dolgoztatni. És a mit a munkás ez alatt a 6 óra alatt dolgozik, az a tőkés nyereségét fogja képezni.

Azonban ez a nyereség akként is szerezhető, hogy a technikai haladás következtében azoknak az árúknak az ára, melyekre a munkásnak szüksége van, leszáll; úgy, hogy életfentartásukat az eddigi 6 órai munka helyett 3 órai munkával is megszerezhetnék.

A magántulajdon oka annak, hogy az »ehernes Lohngesetz« elfoglalja birodalmát. Az ipar jelenlegi fejlettsége kevés kézben összpontosítja a termelés eszközét. Magát ezt az összpontosítást azonban a magántulajdon teszi lehetővé. A munkás, ha az éhhaláltól menekülni akar, kénytelen — a kereslet és kínálat örök törvényei szerint — leszállani a termelési költségekig. Mindég többen lesznek, kik munkaerőt kínálnak; mindég kevesebben, kik a másik két termelési tényező birtokában vannak.

Marx és követői tehát a tőke és föld felett való magántulajdonban találják a jelenlegi gazdasági rendszer hibáit.

Kitűnik ez abból a tervezetből is, melyet pártprogrammal való elfogadás végett az Erfurtban 1891. októberében tartott szociáldemokrata nagygyűlésen a »Neue Zeit« szerkesztősége bemutatott. Ennek egy szakasza így hangzik:

»Das Privateigenthum an Produktionsmitteln ist ehedem das Mittel gewesen, dem freien Arbeiter den Besitz seines Produktes zu sichern. Heute ist dieses selbe Eigenthumsrecht zum Mittel geworden Bauern, Handwerker und Kleinhändler zu expropriiren und die Nichtarbeiter — Kapitalisten, Grossgrundbesitzer — in den Besitz des Produkts der Arbeiter zu setzen. Nur die Verwandlung des kapitalistischen Privateigenthums an

Produktionsmitteln — Grund und Boden, Rohstoffe, Werkzeuge, Maschinen, Verkehrsmittel — in gesellschaftliches Eigenthum und Umwandlung der Warenproduktion in socialische für und durch die Gesellschaft betriebene Produktion, kann es bewirken, dass der Grossbetrieb und die stets wachsende Ertragsfähigkeit der gesellschaftlichen Arbeit für die bisher ausgebeuteten Klassen aus einer Quelle des Elends und der Unterdrückung, zu einer Quelle der höchsten Wohlfart und allseitiger, harmonischer Vervollkommniss werde.«

A felhozottakból kitűnik az is, hogy a Marx-féle szocializmusról nem lehet elmondani, hogy az a magántulajdont teljesen elveti. Mert ellenkezőleg elismeri a magántulajdont minden jav felett, a mely nem tőke. Csak a föld és a tőke felett való magántulajdont helyteleníti, mert szerinte ez oka és eszköze annak, hogy a munkás véres verejtékének eredménye a tőkések zsebébe folyik.

A kollektivizmus szerint — figyelembe véve Schaffle die Quintessenz des Sozialismus című művét — a jövő képe akként alakulna, hogy a termelési tényezők ketteje: a föld és a tőke, közös kollektív tulajdont képeznének, és így ahhoz, hogy valaki a termelés eredményében részesedjék, más czim, mint a munka nem léteznék.

Természetes azonban, hogy még mielőtt a munkaeredmény szétosztásra kerülne, abból le kellene vonni az egyes közintézmények fenntartására szükséges költségeket, valamint azokat a kiadásokat, melyek a kollektív termelési eszközök jókarbantartására és esetleges kiegészítésére szükségesek.

Ezen levonások megtörténte után mindenki munkájához képest részesednék a munka eredményében, önként értetődik, hogy ennek a részesedésnek tárgya csakis fogyasztási cikk lehet, mert a tőkének privát kézbe való jutása már elvileg ki van zárva.

Az ekképen osztályrészül jutott elfogyasztható termény fölött mindenki magántulajdont nyer.

Hogy itt a praktikus kivitelben némi nehézségek fognak felmerülni azért, mert képzelhetők oly javak, melyek hol tőkék, hol nem — az kétségtelen. Azonban az elv praktikus keresztülvitelének nehézsége, annak mint teóriának méltatásánál figyelembe nem vehető.

Van egy ismeretes szálló ige, melyet Proudhonnak tulaj-

donítanak, de a melyet Marx auktoritása is fedez: »Eigenthum ist Diebstahl.«

Nem kell elfelednünk, hogy a szocialisztikus ideál megvalósításának eszköze az osztályharcz. És a harcz főretegében nincsen idő arra, hogy hosszas fejtegetéseket lehessen elmondani, Ott kevés bötüvel sokat kell fölírni arra a lobogóra, mely alá a híveket gyűjteni akarják.

A szálló igék a szélvész gyorsaságával terjednek, míg a tudományos fejtegetések ólomlábon járnak. »A tulajdon lopás« is ilyen röpke szó, melynek helyes értelmezéséhez — vagyis ahhoz, hogy azt úgy értelmezzük mint Marx — föltétlenül szükséges a Marx műveinek ismerete.

Azt már láttuk, hogy Marx nem tart minden tulajdont lopásnak, mert a maga épségében fenn kívánja tartani a fogyasztásra alkalmas javak felett a csorbíthatlan magántulajdont.

Marx továbbá csak objektíve nevezi a tulajdont — mely alatt csakis a magántulajdon érthető — lopásnak, a mennyiben nézete szerint az, mint az alapja a kapitalisztikus gazdasági szervezetnek, eszköze és oka a munkás sanyarú helyzetének. Azonban épen nem vádolja szubjektíve lopással az egyest, mert nagyon jól tudja azt, hogy a fenálló szervezet közepette az egyes kényszerítve van tőkék gyűjtésére és illetőleg a rendszer nyújtotta előny kimerítésére, mert ha azt nem teszi, versenyképtelenné lesz; összetiporják.

Nem az egyest vádolja meg, de a szervezetet, a melyen belül az egyes szükségszerűen csak akképen cselekedhetik, a mint cselekszik; hacsak nem akarja azt, hogy a gép tovább forgó kerekei az ellenkező porszemet összemorzsolják.

Arra a kérdésre már most, hogyan alakulna át a mai kapitalisztikus társadalom »anarkikus« versenyével és a tőkék feletti magántulajdonával kollektív szocialisztikus társadalommá, a Marxizmus avval felel, hogy ő a tulajdonosokat szívesen »kisajátítja«, hacsak azok abba beleegyeznek.

Kártalanítás fejében azonban természetesen csak fogyasztási cikket avagy esetleg azokra szóló utalványt adhat.

Ennek logikus következménye pedig az lenne, hogy a leggazdagabb családok is néhány emberöltő után reá szorulnának a munkára, mint a jövedelem egyedüli forrására, mert a fogyasztási cikkek tőkésíteni nem lehet.

Idézzük Schäffle szavait: »Geviss ist kein stärkeres Attentat auf die Geldaristokratie ersonnen worden, als die Ausschliessung

privater Produktionsmitteln und privater Rentenquellen aus dem Rechtssystem.»

Egyáltalán nem felel meg tehát a valóságnak amaz igen elterjedt nézet, hogy a Marx-féle szocializmus vagyis a »kollektivizmus« a tulajdonnak és különösen a magántulajdonnak teljes negációját foglalja magában.

Vizsgáljuk meg ezután, vajjon az a magántulajdon, melyet a kollektivizmus a fogyasztási cikkek tekintetében megenged, teljes valódi tulajdonjog-e vagy pedig tartalom nélküli üres váz csupán.

Schäffle a jövedelem szabad felhasználásának négy módját különbözteti meg; és pedig:

1. elfogyasztást,
2. a megtakarítást,
3. a jövedelemnek vagy egyes részeinek másokra való átruházását, a visszafizetés kötelezettségének kikötése mellett,
4. az elajándékozást.

Ezeket az eseteket sorra kell venni és azt kell megvizsgálni, vajjon az egyén nincsen-e és nem lesz-e a szocialisztikus államban ebben a tekintetben jobban megszorítva, mint a kapitalisztikus társadalomban.

1. A fogyasztás tekintetében misem korlátozza az egyest, hogy jövedelmét akképen és oly módon használja fel, a mint azt épen kénye-kedve tartja, mert a kollektivizmus épen a fogyasztás céljából engedi meg a magántulajdont. Természetes, hogy a köz java mint most, úgy akkor is néminemű korlátokat vonni fog.

2. A megtakarítást és az ennek következtében beálló magántulajdonalakítást, mi sem zárja ki. Nem zárja ki pedig azért, mert a magántulajdon tárgyát többé sem a föld, sem a tőkék nem képezhetik. Csak fogyasztási cikkek: ruhák, élelmiszerek, könyvek, és ily ingóságok stb. képezhetik annak tárgyát. Ezek pedig a nagy vagyon összehalmozódását és így újabb egyenlőtlenségek létrehozását azért nem fogják elősegíteni, mert annak következtében, hogy a tőkék feletti magántulajdon megszűnt és a kölcsönzés ki van zárva, előállott az az állapot, melyet Aristoteles-szel úgy jelezhetünk: »a vagyon nem fiadzik többé.«

A megtakarítás lehetőségének kérdése közvetlenül átvezet az örökösödés kérdéséhez, mely a mai magántulajdonjoggal szoros összefüggésben áll.

Schäffle nézete szerint azokból az elvekből, melyek Marx műveiben foglaltatnak épenséggel nem következhetik az örökösödés eltörlése, mert — tekintettel a tőke kollektív jellegére — a fogyasztási cikkekre vonatkozó örökösödési jog igen csekély jelentőségű.

Schäfflének ezt a nézetét helyesnek kell fölismerni, és véleményünk szerint mi sem akadályozhatja a kollektivizmust abban, hogy az örökösödési jog fenntartását nyíltan és ünnepélyesen proklamálja. Tennie kellene ezt pedig annál is inkább, mert az örökösödési jog teljes eltörlésével oly térre — a család szentélyébe — lép, a mely téren még a legjózanabb elvek is terméketlen talajba hullanak, mihelyest azok ridegek és ha azokat nem hevíti át az, mi a családi életnek éltető meleget kölcsönöz: a szeretet.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy a termelés eszközeinek örökléséről szó nincs és nem is lehet, mert azok magántulajdon tárgyát nem képezik. És így csakis a fogyasztásra alkalmas javakról lehet szó, melyek egyikéhez vagy másikához; egy-egy bútordarabhoz vagy csecse-becséhez talán drága emlékek fűzik az utódot és a melyeknek tőle való elvételét mivel sem lehetne indokolni.

A fogyasztás és megtakarítás teljes szabadsága előfeltétele a családi élet szabadságának és tisztaságának.

A kollektívizmus őrizkedik áltól, hogy a család intézményét érintse; legyen az továbbra is olyan szentély, hová be nem hat s be ne hatolhasson az élet vásári zaja.

3. A kölcsönt, mint kamatozó kölcsönt kizártnak kell tekinteni. Tőkék kölcsönzéséről szó sem lehet, mert hiszen tőkék feletti magántulajdon itt nincsen

Fogyasztási kölcsönök nem léteznek azért, mert bizonyos fokig az állam maga is ad ilyen kölcsönt a jövőben szolgáltatandó munkára — kamat nélkül. Ha pedig valakinek az állam már nem ad több kölcsönt, akkor az illető már nem hitelképes és így a magánosoktól sem kaphatná meg azt.

Az állam pedig azért fog adhatni előleget, mert bizonynyal lesznek olyanok is, kik nem veszik át az összes nekik járó javakat, melyeket munkabér fejében kapniok kellene, hanem a fölösleget javukra elkönyveltetik. Esetleg, ha az állam munkatalványokat bocsát ki, ezeket félrerakogatják.

Az ilyen megtakarítás lehetővé teszi a jövedelem koncen-

tráncióját magánczélokra, milyen például egy nagyobb szabású tanulmányút.

4. Az ajándékozás lehetőségét és szabadságát semmi sem korlátozza.

Az ajándékozás úgy tényleges javakban, mint munkajegyekben történhetik.

Mindezeket abban foglalhatjuk össze, hogy a kollektivizmus úgy elvileg, mint tényleg is elismeri a magántulajdont, csak hogy azt a kollektív tulajdon javára megszorítja.

A szocialis alapjogok és a tulajdon.

A mondottak után, ha célunkat csak hozzávetőleg is meg akarjuk közelíteni, vizsgálni kellene azt, hogy a szocializmusnak többi válfajai milyen álláspontot foglalnak el a magántulajdonnal szemben.

Azonban, ha a szocializmussal foglalkozó írók műveit lapozgatjuk, látni fogjuk, hogy milyen ellentétes és eltérő nézeteket vallanak, midőn a szocializmus egyes irányainak osztályozásáról szólanak. Olyannyira, hogy az egyes jobban kidomborodó irányoktól eltekintve, alig lehet oly kritériumokat találni, melyeknek alapján a további osztályozásokat megnyugvással eszközölni lehetne.

Figyelembevétel tehát ezt, két út áll előttünk, a melyen haladnunk lehet.

Az egyik az, hogy sorra vegyünk minden szocialista író, ki az eddig említett csoportokhoz nem tartozik és külön-külön kutassuk, mily nézeteket vall a tulajdonjog tekintetében.

A másik az, hogy kutathatjuk, vajjon nem lehetne-e oly általános eszmét vagy eszméket találni, melyek általánosságban minden szocialisztikus irányban fellelhetők és továbbá, váljon ezek az eszmék állanak-e viszonyban a magántulajdonnal és ha igen, minő ez a viszony?

Következőkben ezt az utóbbi utat követjük. Igaz ugyan, hogy itt azt az ellenvetést lehet tenni, hogy ezen az utón haladva rész helyett egészet kaptunk és előző fejtegetéseink úgyszólván feleslegesek.

Azonban a szocializmusnak az a két iránya, melylyel eddig foglalkoztunk; az agrárszocializmus és a kollektivizmus, fontosságuk tekintetében messze felülhaladják a többi irányokat és azért ennek a két iránynak a magántulajdonhoz való viszonyát külön és tüzetesebben kiemelni indokoltnak mutatkozott.

A francia forradalom az emberi jogok kiküzdését írta zászlajára. A szocializmus szintén küzd ilyen eredeti jogokért. Ezek a jogok azonban nem politikai, hanem gazdasági jogok.

Különösen három ilyen jogot lehet felsorolni, melyek egyikébe vagy másikába minden szocializmus kívánsága kell, hogy kicsúcsosodjék.

1. A jog a teljes munkaeredményre. Vagyis ama joga a munkásnak, hogy mindazt, a mit munkájával termelt, csorbítatlanul kapja ki.

2. A jog a léthez. Vagyis ama joga az embernek, melynél fogva követelheti, hogy szükségletei a javaknak létező mennyiségéhez képest kielégítést nyerjenek.

3. A jog a munkára. Vagyis azon jog, melynél fogva mindenki, a ki magánégyéneknél munkát nem kap, követelheti a köztől, hogy az őt munkával lássa el.

Mielőtt ezeknek az egyes jogoknak a magántulajdonhoz való viszonyát bonczolnók, ki kell emelni, hogy ez a három jog egymás mellett meg nem állhat soha. Míg az első kettő valódi szocialisztikus elv, az utolsó csak átmenetet jelez a kapitalisztikus államra. Mihelyest az első kettő közül bármelyik is megvalósul, a munkára való jog felesleges.

A léthez való jog lényegileg kommunisztikus jellegű, mert nem foglal mást magában, mint azt az elvet: mindenki tevétségéhez képest, mindenkinek szükségletéhez képest. Nem tévesztendő tehát össze az úgynevezett »szegényjoggal« mely szerint a munkaképtelen ember a köz részéről való eltartásra tarthat igényt.

(Folytatása a jövő számban.)

Dr. Flórián Károly.

KÉT MAGYAR KÖZJOG.

— Második (befejező) közlemény. —

Miután az alaptörvényeknek nevezetni szokott legkülönbözőbb törvények jogi természetükre nézve a többiektől miben sem különböznek, (eltekintve az egyezményes törvényektől), első kérdés az volna, hogy mi jelentősége van tehát e minősítésnek. Kmety szerint »az alaptörvényeknek egyéb törvényekkel szemben nagyobb állandósága a nemzetnek azokhoz való szívós ragaszkodásában s abban keresendő, hogy azoknak megváltoztatása az államélet kipróbált intézményeit érinti s így a törvényhozás factorai erre csak igazán teljes indokoltság és elkerülhetlen szükségesség eseteiben határozzák el magukat.« Azonban a törvényhozás factorairól működésükben való ilyen komolyságot minden tárggyal szemben fel kell tételeznünk, másrészt a nemzet szívós ragaszkodását pl. az 1874:33-iki választási törvényhez, az 1879: 50. az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényhez, az 1885:7. t.-cikkhez, mely a főrendiház jelenlegi szervezetét állapítja meg, az 1886: I. t.-cikkhez, mely az országgyűlés tartamát öt évre szabja, az 1886:21. t.-cikkhez, melyen jelenlegi megyei közigazgatásunk nyugszik, nehezen lehetne megállapítani, már pedig mind e törvényeket Kmety az alaptörvényekhez sorozza, (21. 1. 1. jegyz.) Hogy áll tehát az »alaptörvények« kérdése a mi közjogunkban? Első pillanatra azt kellene mondanunk: mivel a törvények jogi ereje, s megalkotási módja közt, az egyezményes törvényeket kivéve, különbség nincsen, s így akár nevezzünk egy törvényt alaptörvénynek, akár nem, annak *jogi* természetét nem alterálja, a magyar közjogban e kategóriát mellőzzük vagy legfeljebb az egyezményes törvényekre alkalmazzuk. Azonban egy tény előtt nem lehet szemet hunynunk. Úgy törvényeink mint publicistikánk, egész közfelfogásunk ismeri és használja az alaptörvény minősítést. Van-e ennek közjogi jelentősége? Alapot erre talán Baloggal együtt Conchánál találhatnánk. Szerinte (Politika 304. 1.)

»az alaptörvények lényege abból áll, hogy általuk a szuverén akarat önmagát korlátozza«. »A szuverenitás ez önkorlátozása részint szokás útján, vagy tudatosan kifejezett állami akarral történhetik. Első esetben az önkorlátozás s az annak következtében támadó alaptörvény külsőleg nem különbözik más törvényektől s csak belső erejénél fogva foglal el kivételes helyet...«

Magát a constructiót, a szuverenitás *önkorlátozásának* a tanát nem tudom elfogadni. Nem ide tartozik, messze vezetne ennek okadatolása. De a mi a kérdésre lényeges, az, hogy íme külső jogi formájukra nézve a többtől miben sem különböző törvények a formailag alaptörvényekkel rokonok, szinte egy természetűek abban, hogy megváltoztatásuknak, úgymint amazoknál a megváltoztatás különös módja, úgy itt a szokás állja útját. Azonban ily tételt a magyar közjogban nem állíthatunk föl. A szokásnak itt egy szerepe lehetne, az, hogy magának a törvény megváltoztatásának a módja lesz szokás útján megváltoztatva, lesz az egyszerű törvényhozási út szokás útján kizárva. De erről a magyar közjogban szó nem lehet, ezt nem állíthatjuk. Úgy hogy itt csak a fentartás vagy megváltoztatás kérdésénél közbejátszó belső motívumok közt szerepel egy ilyen constans tényező, a mely azok megtartására irányul. De akkor ezt szokásnak alig lehetne nevezni. A kérdés tehát körülbelül így áll: Az állami főhatalom szervezetére, továbbá az államhatalom és az egyesek közti viszonyra nézve a közfelfogásban kialakultak bizonyos elvek. Azokat a törvényeket már most, a melyekben ez elvek proclamálva lesznek avagy intézmények által először kifejezésre juttatnak, tartják alaptörvényeknek.

A bennük lefektetett vagy kifejezésre jutó elv lesz már most az, a melynek egyszerű megváltoztatását akadályozni fogja a közfelfogásnak ahhoz való ragaszkodása s az a köztudat is, hogy az elvi alap, a melyhez nyúlni nem szabad. Úgy, hogy ez megint egyike azoknak a köztudatban élő eleven és realiter ható elveknek, a melyek a közjog és a gyakorlati politika mesgyéjén élnek, a melyeket egyszer nem jogi, hanem politikai maximáknak ismerünk s nevezünk, máskor meg jogi erővel ható, egyenesen szokásjogi szabályoknak vagyunk hajlandók minősíteni.

Már most például a sajtószabadság s annak garanciái oly elv s intézmények, melyeket megváltoztatni a közfelfogás nem enged. Nem azt a törvényt, mely ezt proclamálja, tartják intangibilisnek, hanem az elvet. Amde különböztessünk. Ha az

elvet fentartandónak is tartják, de azt nem tartják, hogy nem állna hatáskörében a törvényhozás közönséges szerveinek ezt megváltoztatni s helyébe mást tenni. Ennélfogva bármily nagy politikai jelentősége is legyen, közjogi jelentősége ennek nincs. Mert ez tisztán bizonyos politikai elvekhez való többé-kevésbé általános és többé-kevésbé erőteljes ragaszkodást jelent, de nem jelenti azon köztudatot, hogy ez elvek jogilag a rendes, közönséges úton eliminálhatók vagy csorbíthatók vagy módosíthatók ne volnának. És csak ez utóbbi esetben találhatnók közjogi jelentőségét az ily felfogás által védett »alaptörvények«-nek.

Az alaptörvények kérdésével szorosban egybefügg az u. n. állampolgári jogok és kötelességek kérdése, a melyet közjogunkban a vis inertiae erejénél fogva még mindig per longum et latum tárgyalnak. Szinte meglátszik Íróinkon az elkényszeredettségek, mikor e témákat tárgyalják. Nem igen tudnak velők mit csinálni, általánosságokba ereszkednek, innen is onnan is a tételes szabályokból összehordanak egyet-mást az egyes »jogok« illusztrálására, a nélkül, hogy az egésznek valami fogó vége volna. Ott, a hol jogilag minősített »alaptörvények« biztosítanak bizonyos egyéni szabadságköröket a közönséges törvényhozással szemben is, van értelme ezen így biztosított jogok tárgyalásának a közjogban. De nálunk ily alaptörvények nincsenek. Ennélfogva két ok képzelhető, a mi miatt tárgyalatnak. Vagy egyáltalában fel akarnók tüntetni azt, hogy a tételes jogi rend keretében minő helyzete van az egyénnek az állammal szemben, mennyit s hol bíz az állam teljesen az egyén tetszésére, szabad cselekvőségére; vagy azt akarnók megállapítani, hogy az egyén szabadságkörei tekintetében miféle meggyökeresedett alapelvek uralkodnak a közmeggyőződésben, a melyek ennélfogva irányítói a törvényhozásnak is. Azonban az elsőnek kifejtése szerintem fölösleges, nem a közjogba tartozó, hanem esetleg a kulturhistorikust vagy a jogbölcészt érdeklő kutatás egy adott pillanatban egy államban az egyéni szabad mozgás terjedelmét megismerni. De ha már ebbe fogunk bele — mert mindkét szerző ilyesmire látszik gondolni — akkor meg nem lehet megelégedni csak bizonyos szabadságkörök vázlatos ismertetésével, némely vonatkozó magánjogi, büntető, közigazgatási jogi szabály exemplifikatív megemlítésével; ezt a kérdést tulajdonképen az egész jogrendszernek e szempontból való átvizsgálásával kellene megoldani. Ha pedig a másik szempontból akarjuk a kérdést tárgyalni, kétségtelen, hogy a mi közjogunk szerint nem állíthatunk oda

egyebet, mint nagy általánosságot jelentő elveket, szinte azt mondhatnám szavakat, melyeknek, készséggel elismerem, meg lehet, sőt meg is van a maguk gyakorlati, politikai propagatív erejük, de nincs tételes közjogi keménységük. Csak el kell olvasni, a mit akár-melyik kézikönyv felölök ír, megnézni, hogy a tényleges szabályozás mellett mi marad meg belőlök s nyomban meglátjuk, mennyi jogi — normatív — jelentőségük van azoknak. Mindezekből az is világosan kitűnik, hogy e jogok elnevezése sem megfelelő. Állampolgári jogok elnevezése alatt tárgyalják, mikor azoknak az állampolgársággal úgyszólván semmi kapcsolatuk sincs. Eléggé helytelen, hogy Balogh ez elnevezést túlságosan komolyan veszi s azt mondja, hogy az állampolgároknak a mint különös kötelességeik, úgy különös jogaik is vannak, mely jogok az állampolgári jogok nevezete alatt foglaltnak. Az állampolgári jogoknál még indokolatlanabb, ha lehet, az állampolgári kötelességeknek gyűjteménybe foglalása. Pláne, ha azokat az állampolgárságból folyóknak tartjuk, s mégis ott az engedelmesség, a tankötelesség, a közteherviselés kötelességeit említjük. Teljesen túlzásba viszi a dolgot Kmety, de ezzel legalább ad oculos demonstrálja az ily tárgyalás felesleges voltát. Ő még ilyen állampolgári kötelességeket is felsorol: óvodakötelesség, gyógyíttatási kötelesség, mentési kötelesség, tanúskodási kötelesség stb. Hát a fagyos járdára való homokhintési kötelesség miért nem foglal itt helyet? Mindez egyáltalában nem más, mint annak konstatálása, hogy mindazok, kik az államhatalom hatalmi körébe tartoznak (tehát nem pusztán az állampolgárok !) tartoznak a közhatalmi szervek szabályainak engedelmeskedni. Sőt még ezt sem. Nem jól fejeztem ki magam. Az engedetlenség magában nem sui generis bűncselekmény s az engedelmesség nem jogi szabály. Ha a jogszabálynak sanctió-ja nincs, akkor az engedetlenségnek nincs következménye.

Épúgy az állampolgári hűség sem nevezhető állampolgári (jogi) kötelezettségnek. Ne zavarjuk össze az államhoz való tartozás ethikai alapjait s elemeit a jogiakkal. S magában véve jogivá az sem teszi, hogy a büntető törvénykönyv »hűtlenség«-nek nevezett bűncselekményt ismer. Mert az a hűség a mivel etnikailag tartozik az állampolgár államának, sokkal több s más tere is kiterjedő, mint a minek ellenkezője a büntetőjogi hűtlenség.

Nem érthetek egyet Kmetyvel a rendeletek témájánál sem. Eltekintve attól, hogy a mit ő dicsér, hogy t. i. »az executiva potestas« mint szervezet bír bizonyos mérvű »legislativa potes-

tassal» s a mire különösen kell ezt vonatkoztatnunk, az úgynevezett törvényt pótló rendeletek kiadására, azt én a magyar alkotmány egyik nagy gyöngéjének tartom, mert ezzel az egyéni szabadságkörök biztosításának legnagyobb garanciája vesz el. A kérdés érdemére nézve sem egyezem szerző felfogásával. Szerinte végrehajtási rendeletek csak a közigazgatási belső ügyvitel körére vonatkozók, kötelező erejük a szolgálati felsőbbsegen nyugszik s az alsó hatóság szolgálati engedelmességén. Ezekkel szemben, melyeket nem tart jogforrásoknak, mert bennök nincs jogszabály, a kormány-rendelet és a statútum csak akkor lesz jogforrás »ha bizonyos életviszonyokat, melyek törvény avagy hasonerejű szokásjog által egyáltalán nincsenek, vagy hiányosan, hézagosan vannak szabályozva, közkötelező erővel szabályoz, így törvényt helyettesít, törvényt pótol vagy kiegészít.« Volnának tehát a végrehajtási rendeleten kívül törvényt helyettesítő és törvényt kiegészítő (pótló) rendeletek, végre a szükségrendeletek. A végrehajtási rendelet a belső ügy intézésére vonatkozik, a törvényt helyettesítő oly tereken alkot jogszabályt, hol törvény nem szabályozott, a pótlók vagy kiegészítők pedig «a törvény nyilvánvaló hiányait pótolják, kiegészítik a törvényt a törvény hozónak valószínű akarata szerint» (26 1.) E felosztás és meghatározások szerintem elfogadhatatlanok, még pedig azért, mert nem jut hely bennök egy igen gyakori s fontos kategóriának, másrészt construál oly kategóriát, mely nincsen a magyar alkotmányban s teljességgel ellenkezik is vele. Nem jut e felosztás mellett hely az eddig úgynevezett végrehajtó rendeleteknek s nem fogadható el a törvényt kiegészítő rendeletek kategóriája. A szükségrendelettől eltekintve, a kormány rendeleti jog alkotásának két megkülönböztetendő kategóriája van: végrehajtó és törvényt pótló. A végrehajtó rendelet *kifejezett törvényes felhatalmazás alapján* léptetvén életbe valamely törvényt, tere nyílnak ezen életbeléptetendő törvény keretén belül kiegészítő, részletező új jogtételek alkotására. Csakhogy ez nem a kormánynak általános kormányzati feladataiból, a kormányzás természetéből következik, hanem azon direct törvényes felhatalmazáson alapszik, melyet az illető egyes törvény életbeléptetésére minden egyes esetben nyert. S így a mint egyrészt a végrehajtó rendelet kategóriáját, melynek Kmetynél hely nem jut, a most mondott értelemben fenn kell tartani, másrészt ilyen *direct törvényes felhatalmazáson* kívül való jogosultságát a kormánynak, hogy ő érvényes törvényeket javítgasson, hiányait pótolja, kiegészítse, elismerni nem

lehet, s így az ő törvényt kiegészítő-rendelet kategóriáját sem. Hiszen egyrészt a törvény hiteles magyarázata kétségtelenül csak a törvényhozót illeti, másrészt annak változtatása is. Már most nem változtatása-e az a törvénynek, ha én még valamit teszek ahhoz, még ha magát a törvény szövegét nem is érintem?

Balogh is ugyanabba a hibába esik, hogy a végrehajtó rendelet kategóriájába csak azokat sorozza, melyek az alárendelt hatóságok eljárását szabják meg; már pedig kétségtelen, hogy így egy nagy körét a jogalkotó rendeleteknek nem tudja hol elhelyezni, azokat, a melyek plane újabb időben nálunk nagyon szokásosakká lettek; ahol a törvény alig foglal magában egyebet, mint a kormánynak adott fölhatalmazást ennek vagy annak a kérdésnek rendeleti utón való szabályozására, a mi még sem egyéb, mint végrehajtó rendelet, nem pedig törvénytörő rendelet, mint szerző tartja. Balogh azt is tanítja, hogy az alsóbb hatóságok, és pedig úgy a királyi, mint az önkormányzati hatóságok, a törvényt a végrehajtási rendelet kiadása előtt is alkalmazhatják (288 1.) Vájjon, minden más egyéb praktikus szemponttól eltekintve, megállhat-e e tan a ténynyel szemben, hogy maga a törvény a maga végrehajtását a miniszterre bízta, s így már ez okból is, a végrehajtó rendelet kibocsátását az alsóbb hatóságnak meg kell várni.

Nagyfontosságú, de eddigelé még kellőleg nem tisztázott kérdés: mily téren lehet a kormánynak jogszabályt alkotni rendelettel. Kmety sem ad erre kielégítő feleletet. Mert az »alkotmány szelleme« nem elég útmutató arra, hogy mely ügyek rendezhetők csak törvényileg s abból, hogy »olyan új megterhelések szabadság megszorítások, melyekhez foghatók csak törvényhozásilag szoktak megállapítani, ily rendeletekben nem statuálhatók«, még meg nem tudjuk, hogy melyek *szoktak* így megállapítani.

Balogh is »az alkotmányos szokásra« hivatkozik s e mellett azt állítja föl irányelvül, hogy olyan megszorítása a polgárok szabadságának, mely már törvényileg korábban nem volt elismerve, megállapítva, ily kormányrendelettel ki nem mondható. Ezek azonban nagyon általános és nagyon ingatag szempontok. Hiszen azt látjuk, hogy a gyülekezési, az egyesülési jog rendeletileg szabályoztatott, benne s általa a polgárok e téren való szabadsága mindenesetre megszorított a nélkül, hogy ily megszorítást korábbi törvény megállapított volna. Azt a kérdést föl sem vetik, a mit Zsögöd oly érdekesen fejteget, hogy magán-

jogi szabályt lehet-e s ha nem, miért nem, rendelettel létesíteni. A törvénytpótló rendelet kérdése egy nagyon kényes, az egész közjogi múlt és jelen beható, alapos megvizsgálását igénylő kérdés, s csak újabb bizonyíték felfogásom helyessége mellett, hogy beható monographikus részlettanulmányokra magyar közjogi tudományunknak égető szüksége van.

A szükségrendelet kérdésében is szorosabb, szabatosabb formulázást kívánnék Kmetynél. Balogh álláspontja nagyban s egészben helyes, de határozott különbséget kell tenni a törvényfelfüggesztő rendelet, és a tulajdonképeni szükségrendelet között. Az előbbi jogilag szabályozott kérdés, utóbbi nem. Az előbbinél jogszabály adja meg a fölhatalmazást a kormánynak, hogy bizonyos körülmények közt a törvény hatályát fölfüggesztheti. Typikus példa rá az 1875 január 14.-i horvát törvény a gyülekezési jogról, melynek 20. §-a szerint »Háború vagy belső zavarok idejében a kormány fel van jogosítva ezen törvény hatályát bizonyos helyre és időre hatályon kívül helyezni«. Az ilyen törvényt felfüggesztő rendelet elbírálása jogi kérdés; fenforogtak-e azon körülmények, melyek esetén a kormánynak törvényes felhatalmazása van a törvény felfüggesztésére. A tulajdonképeni szükségrendelet ellenben mindig a tárgyi jog megsértése, mindig jogtalan. Ezért nem is tartozik a közjog keretébe annak tárgyalása, esetek s lehetőségek megkonstruálása, hogy mikor szabad, mikor nem. Legfőlebb annyiban jogi a kérdés, hogy a jog által szabályozott az az eljárás, melynek útján az ily jogsértés megtorlandó, így a miniszterek jogi felelősségre vonásának módja stb. A felelősségre vonó fórum azonban szoros értelemben véve nem végez bírói működést. Szabad politikai mérlegelés eredménye lesz az ítélezés: jól tette-e, hogy a fenyegető veszély elhárítására jogot sértett, vagy nem jól tette.

Igen nehéz és kevésbé tisztázott kérdése a magyar közjognak a nemzetközi szerződések kérdése. E kérdés részletes monografikus kutatást igényel. El kell ismerni, hogy mindkét szerző igyekezett e kérdést az eddigieknél behatóbban tárgyalni azonban megnyugtató eredményekre ők sem jutottak.

A nemzetközi szerződések kérdésébe következő pontokban vág bele a közjogi szabályozás, *d)* Mely szerv az, a melynek az állam nevében a szerződéskötés kezdeményezésére s ezzel együtt a tárgyalások lefolytatására joga van. *b)* Mely szerv az, mely a szerződés végleges el- vagy el nem fogadását elhatározni s így az államot nemzetközi jogilag obligálni jogosítva van. *c)* Mily

hatása van ezen nemzetközi jogi obligációnak a belső közjogi működésre, így mennyire köti az a törvényhozás szabad elhatározását az obligációk tartalmára vonatkozó működésénél. Ezek közül különösen az utolsó kérdés az, mely legnehezebb, s a mely mondhatjuk nemcsak nálunk, hanem minden alkotmányos országban többé-kevésbé vitás kérdés.

E probléma mindenütt felmerült nyugaton, a hol a régi absolut királyságból vagy akár a rendi királyságból átmentek az alkotmányos királyságra. Addig a kérdés igen egyszerű volt. Az absolut úr, a király, a mint egyéb téren is rendelkezik, a nemzetközi szerződéseket is szabadon köti és hajtja végre, vagy másfelől a rendi királyságban a király köt a maga dolgaiban nemzetközi szerződéseket, s a rendek is a magukéban, majd a rendiségnek mindenütt gyöngülésével, különösen külügyi téren, megmarad magának a fejedelemnek szerződéskötési joga. Mindez egyszerre complicálttá válik, a mint a fejedelem megszűnik államában feltétlenül rendelkező úrnak lenni; a mint szabad mozgásának az országgyűléssel együtt alkotott s csak azzal megváltoztatható törvények állják útját. A nemzetközi jog conservatív természetű s a fejedelmek külképviseleti s szerződéskötési joga csak lassan s nehezen alkalmazkodik a megváltozott alkotmányos helyzethez. Körülbelül ezzel egyidőben egy más jelentős változás is befolyásolja e kérdést, s okozza az új szabályozás, a változás szükségét, jelesen az országgyűlések fokozott részvételét. Ez a szerződések tárgyaiban bekövetkezett nagy változás. Míg azelőtt a nemzetközi szerződések javarészt — nagyon csekély kivétellel — véd- és dacszövetségek, családi, örökösödési viszonyok rendezése stb. képezték, addig épen az alkotmányos kormány forma elterjedésével egyidejűleg mind sűrűbben-sűrűbben, az előtt nem is sejtett mértékben s terjedelemben kötöttek a nemzetközi forgalmat szabályozó szerződések, melyek az államélet minden részére kiterjedvén és épen a legmindenapibb szükségletekre vonatkozván, mindenütt a törvényhozás által szabályozott tárgyak voltak s így ezeknek szerződési szabályozása is nagyon természetesen elkerülhetlenné tette a törvényhozásoknak abban való részvételét. Ennek természetesen a szerződéskötés régi formáit bizonyos tekintetben szét kellett repeszteni, új formákat kellett találni s e processus alatt, mely részben még máig is tart, csak természetes a nézetek és álláspontok ellentétessége és eltérése. Csak ennek tulajdonítható, hogy még ma különbséget tesznek a szerződés ratificatiói és

így nemzetközi jogi teljes perfectiója és a szerződés végrehajthatása, tehát belső érvényessége közt. Hogy még oly államok is szenvednek e nyűg alatt, a melyekben a királyság nemzetközi jogi abszolút szereplésének traditiói nem szerepelnek, mutatják az Egyesült Államok, a hol egy középutat akartak találni a »treaty making power« teoriájának és szervének is (elnök és senatus) felállításával, a mely tehát teljes belső, a congressus magatartását is megkötő hatálylyal kötné a nemzetközi szerződéseket; azonban még ennek a szervnek is ilyen hatályú jogállása is vitatott s közmeignyugvársra el nem döntött kérdés. Minálunk ez a kérdés alapjaiban tárgyalva nem lett. A berlini szerződés becikkelyezése körüli képviselőházi vita mutatja a felfogások és nézetek össze-visszaságát és zűrzavarát. Sem Kmetynél sem Baloghnál nem találom meg legalább a problémának plastikus odaállítását, ha már teljes megoldást nem is adhatnak. Mert midőn Balogh azt mondja, hogy »bizonyos nemzetközi szerződések csak akkor válnak érvényesekké, ha azokhoz az országgyűlés hozzájárulván, becikkelyeztetnek« ezzel nem tudom, hogy nemzetközi perfectiójukról akar-e szólni, vagy a belső közjogi végrehajthatóságról. Mert, hogy csak egy példát hoznak föl, az 1879: VIII. t.-cz. becikkelyezésekor a berlini szerződés érvényének ettől való függővé tételére komolyan senki sem gondolt. Ő úgy látszik a dualismust a külső nemzetközi érvényesség és belső érvényesség közt fentartja, mert másutt megint úgy nyilatkozik (273 l.), hogy a nemzetközi szerződések kötése királyi felségjogot képez.

Még csak egynéhány kérdést akarok érinteni.

A területnél mindkét szerző megemlíti a horvát tengerpart különös jogállását. Ez, hogy úgy fejezzem ki magam, optikai csalódás. Nincs annak semmi különös jogállása. Egyszerűen alkalmaztatnak rá a 68:30 t.-cz. szabályai. Autonóm ügyekben a horvát autonómia alá tartozik. »Közös« ügyekben nem, hanem a közönséges állami szervek alá.

Nem tartom szerencsésnek midőn Kmety Fiumét egyszerűen magyar törvényhatóságnak minősíti. Az ily szólamok csak megtévesztő hatást gyakorolnak, különösen a kezdőre. A jogi helyzet világos és plastikus feltárását kívántam volna; ki kellett volna fejteni, hogy Fiuméra nézve azon ügyek vannak csak *provisorice* rendezve, melyekre nézve Horvátországnak a 68:30 t.-cz. szerint autonómiája van és pedig éppen a 68:30 t. cz. 66. §-ának rendelkezése folytán; előadni a *provisorium*

jogi jellegét. S itt határozottan téves Kmety fölfogása, hogy a küldöttségi tárgyalások útján való megegyezés csak a városi autonómia iránt rendeltetett a 66. §-ban. Erről a regnikoláris bizottságok tárgyalásai mindenkit meggyőzhetnek. De Kmety nem is következetes e kérdés tárgyalásánál, mert a fiumei provisorium cím alatt előadottakban majd mindazt megczáfolja, a mit előzőleg »Fiume mint törvényhatóság« cím alatt közöl. Helyesebb Balogh előadása e kérdésben, bár a mint fentebb említettem, a szöveg s jegyzet közt nála is lényeges eltérés van. Nem kielégítő a mit mindketten a fiumei statutum jogi helyzetéről s különösen miképen való megváltoztatásáról mondanak. Kerülgetik az őszinte feleletet a döntő kérdésre: megváltoztatható-e a statutum Fiume hozzájárulása nélkül, miután maga a statutum, a mely a kormány hozzájárulásával alkottatott, kimondja, hogy nem? Másutt kifejtettem, hogy a kormánynak erre a hatáskör átruházásra jogosultsága nem volt, s ezért a statutum vonatkozó rendelkezése jogilag nem érvényes. Ellenben Balogh csak annyit mond, hogy a statutum a provisoriumból folyik, s miután a provisorium meghatározása egyedül a magyar kormánytól függ, azért a statutum nem önálló alkotás s azon az utón, a melyen létre jött, meg is változtatható. Ebből senki sem tudhatja meg, hogy hogyan áll is a dolog s azt sem, mi a véleménye a szerzőnek. Másutt meg kijelenti, hogy a kérdéses garancia szorosán jogi biztosítéknak nem vehető, inkább csak ígéret az, miután ugyanis a kormánynak Fiume igazgatás végett adatván, teljes felhatalmazást kapott arra, hogy belátása szerint szervezze. De ebből épen az ellenkező következne s az általam felállított eredmény csak abból következik, hogy a kormánynak hatásköre nem volt ily hatáskör átruházásra.

A horvát pénzügyi egyezmény tárgyalásánál hiányzik Balognál annak megemlítése, hogy a horvátországi közjövödelmekből az államkincstárt illető rész maximális határa az adóképeségi arány szerint kiszámítandó járulék. Kmety a »központi kormány«-ról szólván, helyesen említi, hogy külön magyar, külön közös (m.-horvát) kormány nem különböztethető meg, de nem helyes a mit azután mond, hogy ezen kormánynak »némely egyes miniszterei a társországok területére kiterjedő illetőséggel nem bírnak; azonban ezek sem zárják ki oly a társországokat érintő ügyekből, melyek az összminiszterium hatáskörébe tartoznak.« A helyes álláspont az, hogy minden miniszter, mint miniszter egyforma jogi állással bír az egész magyar államban, tehát így fel-

fogva mindegyik »közös« minisztere Magyar- és Horvátországnak, s az, hogy vajjon Horvátországra is kiterjed e hatásköre, nem az ő miniszteri állásától vagy minőségétől függ, hanem azon ügyektől, melyek rá vannak bízva. Ha közös ügyekkel foglalkozik, Horvátországra is kiterjeszti hatóságát, ha nem közös-ügyekkel, akkor nem. Vagyis nem a miniszterek »közösek« és »nem közösek«, hanem az ügyek. A horvát miniszternél kívánatos volna kiemelni az ő másik feladatát is, t. i. hogy a társországok érdekeit képviseli a minisztertanácsban, és e helyett inkább elhagyni oly fölösleges és zavaró jogi deductiot, hogy a 68. XXX. t.-cz. szerint a hivatalos nyelv Horvátországban a horvát lévén, e rendelkezést autonóm törvény nem változtathatja meg, esetleg a horvát nyelv hátrányára! Vannak határai a lehetőségek feltételezéseinek és a feltételezések szükségességének.

A királyról szólván, Balogh azt a tételt, hogy a főhatalom alakszerűleg egészen a királyt illeti, úgy magyarázza, hogy nincs a főhatalomnak oly nyilvánulása, mely külsőleg a király akaratától függetlenül létre jöhetne. Ez azonban nem indokolná meg azt, hogy a királyt alakszerűleg az egész főhatalom birtokosának tekintsük; az csak a főhatalom részesének tüntetné föl. Az ok, a miért a királyt *alakszerűleg* a főhatalom birtokosának tekintjük az, hogy a főhatalmi tények *külsőleg, alakszerűleg* mint *egészen* az ő tényei jelentkeznek, így a törvényt is ő adja ki, *külső formája* szerint kötelező erővel ő látja el mint a maga parancsát.

Elhibázottnak tartom Baloghnál a »*felsőjogok*« tárgyalását. A királyi állás tárgyalása közben adja elő e kérdést is teljességében, a mi nem helyes, hiszen maga is előre bocsátja, hogy felsőjognak neveztetik az állami főhatalmat kitevő jogosítványoknak összessége. De ha már itt tárgyalja azon szempontból, hogy »miután a főhatalom alakilag a királyé, azért felsőjogok alatt különösen azon jogosítványokat értjük, melyek a királyt az állami főhatalom gyakorlása tekintetében megilletik«, akkor meg nem lehet ezen királyi felsőjogok körében és alapján az anyagi és alaki felsőjogok fogalmát tárgyalni, mint ő teszi.

Nem tarthatom helyesnek a fentartott és közlött felsőjogokról szóló tanítását sem. Jóllehet Deák sem fél e kifejezéseket használni, mégis úgy hiszem, hogy e kategóriák nálunk feleslegesek s alkotmányunk szellemének meg nem felelők. Régibb közjogunk is csak idegen terminológiát vett át, a mely terminológia világosan oda utal, hogy a király a közhatalom forrása, abból némelyeket fentart, másokat közössé tesz az országgyűléssel. De

főlöszleges is, plane úgy felfogva, mint Balogh teszi és meg sem áll. Szerinte a fentartott felségjogok azok, melyekre vonatkozólag ugyan az általános szabályozás a törvényhozást illeti, de az egyes esetekben való gyakorlás a királyt az országgyűlés közreműködése nélkül. Ez ellen azt hozom föl, hogy egész sora van az államhatalmi teendőknek, melyeket törvény nem szabályoz. Ha valami nevezhető fentartott felségjognak, úgy bizonyára ezek. Másrészt felesleges az egész, mert így egyszerűen a király összes teendői, melyeket az országgyűlés nélkül végez, e név alá volnának foglalhatók, a mi pedig nem fedné e szó közhasználatú értelmét. Ha már mindenáron alkalmazni akarjuk e terminológiát, akkor épen megfordítva kell meghatározni, mint a hogy Balogh tette, s fentartott felségjogot látni mindazon a király által ellátott ügyekben, a melyekre nézve törvényes vagy szokásjogi szabályozás nincs, vagy a hol a szabályozás joga törvény által a királyra van bízva, a hol tehát a királytól függ ezentúlra, hogy e kérdésben törvény által való szabályozásba s így eddigi szabad eljárása megkötésébe bele akar-e menni avagy nem.

A *pragmatica sanctio* tárgyalásánál egy főkérdésben ellentmondó Balogh. A 149. lapon az ausztriai főhercegi minőség tárgyalásánál azt tanítja, hogy a házi törvények időközi mindenkor módosítása irányadó a mi törvényünk szerint megkívánt főhercegi minőség elbírálásánál. Itt tehát azt tartja, hogy törvényünk a házi törvényekre *incorporative* utal; a következő lapon azonban ellenkezőleg a nem *incorporativ* utalás mellett foglal állást, mikor azt tanítja, hogy ha az örökösödési rend a házi törvényvel Ausztriában megváltoztatnánk, ez a magyar örökösödési rendre nem lenne befolyással, mert itt az 1723-ban megállapított rend fogadtatott el. Miért nem reflectál az e kérdés körül lefolyt nagy képviselőházi vitára s annak eredményeire? Kmety ezelőtt írta könyvét s a régi állásponton áll. Ámde egy nagy ellentmondás van okoskodásában. Szerinte (133. 1.) az 1723. évi családi szabályok az 1723. törvény rajok való hivatkozása folytán részévé váltak a magyar jognak s nem változtathatók meg egyoldalúlag; mégis az egyenrangúság kérdésében az 1815. *Bundesaktára* hivatkozik!

Egészen elfogadhatlan Kmety constructiója a *pragmatica sanctio* jogi természetét tekintve. Ő a *pragmatica sanctio*t oly szerződésnek tekinti, mely »egyrészt a magyar állam, másrészt az ausztriai örökös tartományok állami hatalmát akkor (absolute) magában egyesítő Habsburg-ház között jött létre; az tehát nem

valami belső államalkotó szerződése a magyar államnak. . . . hanem nemzetközi jellegű szerződés«. (135. 1.) Tehát nemzetközi szerződés állapítaná meg a magyar alkotmány egyik legfontosabb részét, a trónbetöltés kérdését. Pláne az egész Habsburg-házzal kötött szerződés. Sőt még tovább megy: »A magyar és osztrák *pragmatica sanctio* csak azon részükben bír nemzetközi szerződési jelleggel, a mennyiben rendelkezéseik egybehangzók stb.« (136. 1.) Tehát a szerződés nem is az 1723-iki törvényekbe van foglalva, hanem az osztrák 1712-iki *pragmatica sanctio* is *instrumentuma* annak! Sőt Kmety ezt később még egyszer kifejezi a következő lapon, mondván: »Felemlítendő, hogy az osztrák *pragmatica sanctio* egy évtizeddel előbb alkotott meg, mint a mienk; természetesen az osztrák *pragmatica sanctio* is csak a magyarnak megalkotásával nyerte nemzetközi szerződéses jellegét!« Nincs terem, de talán nem is szükséges e felfogás ellen részletes fejtegetésekbe bocsátkoznom, csak utalni akarok arra, hogy a mindenütt szerződéseket kereső közjogi felfogás mily zűrzavarra, sőt képtelen eredményekre vezetí Kmetyt is.

A király jogköréről tárgyalván, Kmety azt mondja, hogy »Azon tilalmak, melyek szerint Magyarországot és társországait *Pátensekkel* kormányozni nem szabad, az absolut uralkodásra, a magyar alkotmánynyal és törvényekkel szellemben vagy betűben ellenkező császári rendeletekre vonatkoznak.« (165. 1.) Szó sincs róla, hogy ezt jelentené a pátens. De azt sem jelenti, a minek Balogh tartja, oly rendeleteknek, melyek nem törvényes kormányzati orgánumok útján bocsáttattak ki. (275. 1.) Kibocsáthatott az udvari kancellária útján is pátentst a király. Deák Ferencz Adalékjaiban megtalálhatni az 1790: XII. t.-cz. e kitételének értelmét. Azt akarta a törvény kizárni, hogy a király rendeleteit a vármegyék megkerülésével hirdesse ki s hajtssa végre. Az ilyen, nem a vármegyén kihirdetett, s nem a vármegyé által végrehajtandó rendelet volt az eltiltott patens.

Kmety a »felelős« kormány kifejezés ellentétéképen felelőtlen kormány megkülönböztetést vesz föl, az alatt a király felelőtlenységét értvén. Azonban köztudomású, hogy nem ily antitézis alapján használták 48-ban e kifejezést, hanem ki akarták fejezni azt, hogy az eddig az országgyűlésnek nem felelős dicasteriumok helyébe annak felelős minisztérium lép.

Kmety, midőn az udvartartásról szól, s azt fejtegeti, hogy a *pragmatica sanctio*ból nem folyik annak közössége, ennek

bizonyítására a 67:12. t.-cikkre is hivatkozik, a hol az udvartartás költségeinek mikénti megszavazásáról van szó. Általában sokszor hallani, hogy a 67:12. t.-cz. vonatkozó rendelkezése külön udvartartást kíván meg. Úgy vélem, hogy a kérdés másképen áll. A 67:12. t.-cz., ha ki akarta volna zárni magának az udvartartásnak az egységét, akkor nem az udvartartás *költségeinek* miképpen való megállapításával foglalkozott volna, hanem magának az udvartartással s annak egységét zárta volna ki. Ezt azonban nem tette, úgy látszik, ebbe a kérdésbe nem akart avatkozni; nem tette azzal sem, hogy a »magyar király udvartartása« költségeiről szól. Mert azzal csak azt fejezte ki, hogy a magyar királynak van udvartartása s annak költségeit a magyar állam szavazza meg. De abban nem avatkozott, hogy ez az udvartartás egyszersmind ne legyen az osztrák császáré is, sőt a mennyiben az akkori adott helyzettel szemben, mikor tudta, hogy egységes udvartartás van, csak a költségek külön megszavazásának elrendelésével elégedett meg, kétségtelenül nem is tartotta azt, hogy ezzel az osztrák császáritól tárgyi és személyi tekintetben elkülönített udvartartást állapít meg. Ezzel csak azt akarom megállapítani, hogy a mennyiben az elkülönített udvartartáshoz jogi alapot vagy indokot keresünk, azt ne a 67:12. t.-cikkben keressük. Megjegyezvén, hogy egészen elkülönítendő kérdésnek tartom az udvartartás kérdésétől azt, a mi újabb időben a magyar udvari méltóságok érvényesülésével szabályoztatott, hogy a király által végzendő közjogi aktusoknál u. n. magyar udvari méltóságok szerepeljenek. Mert ezek már tulajdonképpen nem udvari méltóságok (legalább a mai helyzetben nem azok), hanem tisztán közjogiak, másrészt azon aktusok is tisztán közjogi aktusok s így ott a tulajdonképeni udvartartás kérdése helyesen bele sem játszik.

Kmety a közös pénzügyminiszternek a közös függő adósság kezelése tekintetében való felelősségéről és e miatt való vád alá helyezettetésének szabályairól szólván, azt teszi hozzá: »Nagy elvi fontosságú volt e törvényi határozmány, mert annak kinyilvánítását képezte, hogy közös *miniszter nem szorosán közösügyi hatáskörében közvetlenül a két állam országgyűlésének tartozik jogi felelősséggel.*« (376 1.). A leghatározottabban tagadni kell e tétel helyességét. Már azért is tarthatatlan Kmetynek ez az elvi általánosítása, mert ő ezt egy kifejezett kivételre alapítja. A 67:12 t.-cz. szabályozza a közös miniszterek perbefogásának módját úgy, hogy a vádalahelyezés elhatározását a két delegációra

ugyancsak azokra a perbíróságnak a megalkotását stb. Már most egy egészen külön törvény, az 1868:46, mely szól a függő adósságok ellenőrzéséről, állapítja meg a külön törvényhozások részére azt a jogot, hogy a közös pénzügyminisztert a függő államadósság miképpen való kezelése miatt vád alá helyezhessék. Világos tehát, hogy ez egy speciális ügykörre vonatkozó rendelkezés, mely épen ilyen jellegénél fogva semmiféle általánosításnak alapját nem képezheti, nem még akkor sem, ha a felelősségre vonás általános szabálya oly tartalmú volna, hogy ennek kifejezetten útját nem állaná. Ámde magának a 67:12 t. cz. 50 §-ának tartalma is kizárja azt, hogy a közös miniszterek felelősségre vonásának módjában különbséget tegyünk a szerint, hogy közös vagy nem közösügyi hatáskörben járnak el. Mert ottan a közös miniszterek perbefogásának lehető okául »az alkotmányos törvények megsértése« van odaállítva, a mi kétségtelenné teszi, hogy minden esetben, mikor e miatt emeltetik vád, az a delegációk hatáskörébe tartozik, másrészt, hogy ezenkívül másért a közös miniszter vád alá nem helyezhető.

Ha már most felállítjuk a mérleget s azt kérdezzük, hogy e két könyv jelent-e haladást eddigi rendszeres közjogi műveinkkel szemben, akkor arra a konklúzióra jutunk, hogy bizonyos tekintetben igen, másban nem. Nagy Ernő világos, áttekinthető s államtani (bár egyben-másban kifogásolható) tájékoztatást is rendszeresen nyújtó kézikönyvénel ezen szempontokból, tehát különösen didaktikai szempontokból tekintve, hátrább állanak. Másrészt haladást tüntetnek föl abban (Nagy Ernő IV-ik kiadásáról még nem szólhatok), hogy inkább igyekeznek a magyar közjog intézményeit a maguk individuális különlegességében felfogni s magyarázni, sok kérdést, mely eddig kevésbé tárgyalatott, részletesebben fejtegetni. Így a horvát viszonyt, Fiúmét, a király, az országgyűlés, a minisztérium hatáskörét, funkcionálását stb. Nagyon örvendetes volna, ha szerzőkkel a magyar közjog témáinak részletes feldolgozásánál is minél többször találkozoznánk.

Dr. Jászi Viktor.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

Zászlóbontás.

Mint mikor a hamu alatt pislákoló parázs itt-ott levegőre kap és erősebben fellobban, úgy tűnik fel, a mint a választási hadjárat előtti idők tenger bizonytalanságában a vergődő opportunizmus közepette egy-egy határozottabb színezetű, a politikai irányzatok chromatikus skáláján szabatosan megjelelhető hang hallatszik ki a minnél inkább színtelennek lenni akaró beszámolókból, program-beszédekből és táviratözönből.

Két ilyen határozottabb színezetű szózat hangzik ki a színtelen és jellegtelen politikai hangzavarból, a melyekben különben nem lelünk egyetlen közös vonást azon az egyen kívül, hogy nem félnek kilépni a színtelenség *ex post* minden uralomra jutó irányzathoz csatlakozni kész kedvező helyzetéből. Jóllehet ebben is van bennük fokozati különbség.

Az egyik a messze múltak autochtona hangfogóval beszél. Inkább csak pedzi, hogy mit akar. Mint a Bach-korszakban a cigány csak intonálta a honfi bánat tiltott nótáit. A másik többet elmond abból, a mit gondol, nem kell mögötte keresnünk tartalmának alap-princzipiumait.

Talán felesleges említenünk, hogy a gönczi levélről meg a szociáldemokraták választási programjáról van szó. Az előbbi csupán egy láncszem, de nagyon karakterisztikus láncszem, abban az évben át elfojtva lappangó s az utóbbi egy-két év alatt erősebben feléledt retrográd irányzatban, mely az őrlési forgalom beszüntetésével kezdette, mely bevitte a konfesszionálizmust a magyar parlamentbe, a mely a féktelen indulaton kívül mással nem magyarázható vakságában irtó háborút indított ebben a pénzszegény országban az ingó tőke ellen s a mely ősforrásához híven a gondolat-, tan- és vallás-szabadságot is bilincsekbe kívánja verni.

Ezzel szemben határozottan szimpatikusabbnak találjuk a másikat, mert benne inkább látjuk egy szebb jövő hajnalát derengeni, mint a kastélyok és kolostorok reaktiválni kívánt uralmának jegyében.

Az agrárprogramm a maga óvatosságában is eleget mond, hogy kilássék a tóga alól a lóláb: a legkíméletlenebb osztályharcz, a mit proklamálni lehet a nélkül, hogy a törvény előtt helyt ne kellene állni érette.

Viszont a szociáldemokraták programja az osztályállam megszüntetésére törekszik, egységes, széttagolatlan közösségbe iparkodik összeforrasztani az állampolgárokat s ezáltal kompaktabbá tenni magát az államot Mindkettőnek alapkiindulási pontja eltér a liberalizmusétól, a melyet hivatalosan vezéreszméjéül vall az uralkodó kormánypolitika. Mert ez a maga elvi tisztaságában a gazdasági harcokban a be nem avatkozás elvét vallja magáénak, ellenben a most kibontott két zászlóra az ellenkező irányzat van felírva. Csakhogy természetesen eltérnek egymástól, a módokban ép úgy, mint céljaikban. A szociáldemokraták a fideicommissum eltörlésén, s az egyházi vagyon szecularizációján át a közegészségügy és közoktatásügy nagyszabású kifejlesztésével keresik az idevezető utat. De nem egy osztály számára, egy — nemcsak *quoad esse*, hanem *quoad posse* is — elzárt társadalmi kör részére akarják ezeket kijáratítani, hanem az állam minden polgára részére különbség nélkül. Ez pedig kardinális elszöngelés s kettő között. Mert a gönczi levél a munkán és csupán csak a föld urai számára tervez ilyen császár-metszést. Tenorja ugyanis nemcsak ott hangzik fel, a miről beszél, hanem még inkább ott, a hol valamit elhallgatni kíván.

Üldözni akarja az uzsorást mindenben, csak arról nem beszél — talán feledékenységből, talán mert úgyis magától értetődik — ha munkabérszerződés alakjába burkolózik. Nem tartja a pénzben, terményben, állatban, vagy egyéb árúban nyilvánuló uzsora mellett kiemelendőnek a telekuzorát. Holott tudunkkal a telkeket az árúk gyűjtőfogalma alá nem lehet subsumálni.

Nem tartja szükségesnek kiemelni azt az uzsorát, a mely a munkás szorult helyzetének kiaknázásával nem anyagi existenciáját teszi tönkre, a mi gyakran úgy sincs, de tönkre teszi őt magát testileg és lelkileg már fejletlen gyermekkorában s tönkre teszi benne egyben a jövő generációt.

Agráriusaink bár emlegetik a kisember (értve ez alatt a földművest és kisiparost) istápolását, de kivétel nélkül csak akkor, ha ezzel az u. n. hazátlan nagy tőkét, az ingó vagyont vélik pellengére állíthatni. A mezőgazdasági napszamosok sorsáról azonban csak akkor jutott eszükbe czikkezni, a mikor az aratósztrájkok veszélyeztették a termés betakarítását.

A mezőgazdasági cselédnek, *vulgo* béresnek a sorsáról pedig egyáltalában hallgatnak, úgy a gönczi levélben, mint egyebütt. Az uzsorának azt a fajtáját nem tartja szükségesnek hivatalból üldöztetni a pártközi agrárprogramul, mikor a béresnek elszállásolásánál lépten-nyomon közegészségügyi kihágásokat követnek el valószínűleg nem mások, mint az agrárprogram hívei, vagy éppen zászlótartói. Azt sem vélik szükségesnek, hogy a mezőgazdasági munkások életét, testi, lelki és erkölcsi épségét törvények védjék s ezek megtartása felett az állam hathatós felügyeletet gyakoroljon úgy, mint az iparvállalatoknál. Majd gondoskodik erről a szociáldemokraták választási kiáltványa. Már a munkamegosztásnak e tekintetben semmiesetre sem perhorreskált elve jobbnak látja azokra bízni. Azokat közelebbről égeti, illő, hogy ők hangoztassák.

E helyütt bölcsen beéri azzal, hogy a lengyelzsidóktól inmuni-
zálja a kisembert, meg az adótól, a mit gyakran úgy se lehet
rajta behajtani. Így majd az természetesen tovább bírja a munka-
bérzszorát meg a zsidókon is lehet ütni *per tangenten* egyet.

Úgy véljük, elegendő csak érintenünk is e jellemző oldalát a
gönczi levélnek. Tudjuk, hogy az állam a való természetben nem
áll másból, mint polgáraiból. Elvégre is ezek adják azt a sejtrend-
szert, mely az állam alakjában magasabb rendű organizmusba olvad.
Az állam tehát önmagát védi, oltalmazza és biztosítja polgáraiban.
Öntudatát növeli, önakaratát és erejét teszi intenzívebbé, ha polgárai
testi és lelki jólétéről gondoskodik. Önmagát teszi nagygyá és töké-
letessebbé, hogy nagyobb mértékben elégítse ki polgárainak azokat
az érdekeit, melyek a közösségi célokkal koncentrikusak lévén,
csak benne lelhetnek kielégülést.

Összevetve e szempontokkal a gönczi levélnek idevágólag
kiáltóan nyilvánuló összegét, ez álláspontból való bővebb kritikai
méltatásába talán nem is keli bocsátkoznunk. Mert a szövetkezeti
rendszer portálása ezeket a hiányokat korántsem pótolja.

Külön cikksorozatra volna szükség, hogy ennek az universalis
panaceának a gyakorlatban való érvényesülésére rámutathassunk. A
hivatásos szakember átgondolt tervszerű tevékenysége és a dilettáns
ötletszerű impresszionizmusának eredménye közötti enormis különbség
szemléltetésére mindenestre nem egy tanulságos példát nyújtott.

A kisembert tehát kenetes igéken kívül egyébel nem védi
a gönczi levél, hanem védeni akarja azokat a vagyonosokat, akiket
könnyelműségük az uzsora hínárjába űz.

Nem mutat más tendenciát a gönczi levélnek adópolitikája
sem. Bizonyos originalitását ugyan nem lehet eltagadni. Legalább is
a methodusát illetőleg, a melylyel ha nem is *expressis verbis*, de a
gyakorlati eredményben a 48 előtti időket, a mikor idegen állam-
polgár földet nem szerezhetett, visszahozni próbálja. Igaz, hogy az
az idegen, aki Magyarországon ingatlanokat vásárol, ezzel ingótökét
is hoz az országba, de konkurrenciáé válik a földacquisitiónál annak
az osztálynak, a melynek uralma érdekében a gönczi levél párt-
híveket toboroz.

Mindazonáltal azt kell vélnünk, hogy a gönczi program
hívei nem fontolták meg eléggé, mit jelent az idegen állampol-
gárokat magasabb földadóval sújtani; mit jelent a nemzetközi jog
és mit a földbirtok értékének szempontjából. Az elsőt — úgy
gondoljuk — elég volt megemlíteni. A második szempontot némileg
kidomborítani óhajtjuk.

A Magyarország földjét terhelő záloglevelek legnagyobb részt
idegen állampolgárok tulajdonában vannak. Egyik fő pénzbehozatali
forrásunk volt — sajnos — a záloglevelek eladása. Hiszen a gönczi
levél is járadékkölcsönökkel akarja a földbirtok terheit könnyíteni.
Ezeket pedig tudvalevőleg záloglevelekben adják a hitelintézetek,
mert annyi készpénzük nincs, a mennyi kellene. Nem nehéz el-
képzelni, hogy mire fogja becsülni a külföldi azokat a zálogleveleket,
a melyek bonitását biztosító ingatlanokat ha neki — mert, tegyük

fel, minden kötél szakad — meg kell vennie, akkor felemelt föld-
adóra legyen készen.

Ennek az adópolitikának csak természetes korollariuma, hogy a III. osztályú kereseti adót, a magasabb rendű testi és szellemi munka adóját fel akarja emelni. Meg vagyunk győződve, hogy a törvény *szigorú alkalmazása* alatt senki sem fogja az ellenkezőt érteni. Tehát nem a tőkekamat- és járadékadót kell emelni, mert a tőke, az ingó vagyon, bár ellenlábás, de mégis rokon az ingatlan vagyonhoz, hiszen azt örökölni lehet, abba belecseppenhetünk a véletlen folytán, hanem a III. osztályú kereseti adót. Azoknak az adóját, a kik maguknak és családjuknak existenciáját csupán munkájukban lelik, mely ép oly véges és bizonytalan, mint az emberi élet. Hogy a gyökeres jövedelmeket azután annál kevesebb terhelje. A szociáldemokraták semmi esetre se proklamálnak ily brutális osztályharczot a hasonlíthatatlanul igazságosabb progresszív adózási elv hangoztatásával.

Közhelyeket vagyunk kénytelenek érinteni, midőn hangoztatjuk, hogy az adó csupán a jövedelmet terheli, különben saját forrását meríti ki. A tapasztalati igazság pedig az, hogy a legprimitívebb szükségletek kielégítésére szükséges jövedelem aránytalanul nagyobb mértékben érzi az adózás súlyát.

Mert ott az adót a lakás az élelem és a ruházat sínyli meg. Viszont a jövedelem fokozódásával mindkevésbé sújtja az adózót még az aránylag magasabb adókulcs alkalmazása is, mert ott már fokozatosan csak a fényűzést, vagy a tőkeösszehalmozódást gátolja. A gönczi program híveitől természetesen nem várhatjuk ez elemi igazságok elismerését; ők a progresszív adó megfordítottját követelik a vámpolitikában.

A közgazdasági tudomány alapjaiból kiindulva részünkről a mai védvamos világban sem látjuk a vámokat más tekintetben indokoltnak, mint az államháztartás egyik bevételi forrását, azaz mint pénzügyi vámokat. Nézetünk ma is az, hogy minden behozatali vám prémium a belföldi termelőknek, a mit a fogyasztók fizetnek meg. Legkárhóztatandóbbak tehát az élelmi szerekre s különösen közülök azokra vetett vámok, a melyeket a nép nagy tömege fogyaszt, tehát az agrárvámok, mert itt a legszegényebb néposztályok, akik két kezük fáradságos munkájával tartják fenn magukat és családjukat a véres verejtékkel keresett kenyeret, midőn fogyasztják: fizetnek az államnak s fizetnek a közgazdasági élet rendes kerékvágása mellett előálló áron felül még külön prémiumot a termelőnek, azaz a földbirtokosnak. Minthogy pedig kenyérfogyasztó, mint mindenütt a világon, úgy Magyarországon is több van, mint búzatermelő, az agrárvámok rendszere, a dolog velejét tekintve, nem egyéb, mint megfordított progresszív adó. Az agrárvámok a legszegényebbeket sújtják és hozzá aránytalanul jobban, mint a kevésbé szegényeket, vagy a vagyonosokat. Mert az általuk drágított czikkek fogyasztása nem növekszik és csökken arányosan a jövedelemmel. A tizenketted-magával asztalhoz ülő munkás tizenkétszer annyi búza vagy rozs-

terméket fogyaszt, sőt aránytalanul többet, mivel egyéb különféle ennivalóra nem igen telik — mint a gargon nagybirtokos.

Az agrárvám csupán csak az eladásra termelő nagybirtok érdekében létesített prémium az összes fogyasztók rovására. Mert a kisbirtokosra nézve, a ki csak kenyérnek és vetőmagnak valót bír termelni, teljesen közömbös, hogy a behozatali agrárvámok felemelik-e a gabona árakat vagy sem. Sőt rossz esztendőben még kárára is van, mert neki is vennie kell s behozatali vámok hiányában olcsóbban kapna, mert a felesleget termelő külföld importja lenyomná a belföldön is az árakat s olcsóbbá tenné az élelmiszereket. A mint Angliában 1848-ban az éhínséggel fenyegető rossz termés miatt a behozatali vámokat megszüntették. Ennek azután azon a közvetlen jótékony hatásán kívül, a mit az élelmiszerek árára gyakorolt, volt még egy messzevágó következménye: ez volt alapoka az angol mezőgazdaság óriási átalakulásának, s a gabonatermelés korlátozása mellett az intenzív talajjavító gazdálkodásra való átmenetnek. Nem áll tehát a kisgazdának érdekében, hogy a gabonaárak behozatali vámokkal mesterségesen felcsigáztassanak, de nem áll érdekében, jól megfontolva a dolgot, a nagy birtoknak sem. A vámoknak, ha nemcsak pénzügyi vámok akarnak lenni, hanem a közgazdasági politika szülöttei, hatása abban nyilvánul, hogy belenyúlhatnak a közgazdasági élet természetes rendjébe, megbontják a súlyegyent s a gazdasági tevékenységet oly termelési ágakba vezetik, a melyekbe különben nem menne, mert nem fizetné ki magát az áraknak mesterséges védvámokkal való felcsigázása nélkül a befektetett tőke és munka, így azonban a helyett, hogy oly működési térre lépne a termelés, a hol a védvámok nélkül is sikereket ér el, a védvámok segítségével termel azt is, a miből különben nem élhetne meg.

Alkalmazva a tételt a gabonatermelésre, a nagybirtok, a mely a gabonatermelésre alapítja gazdasági üzemét és csak behozatali vámok segítségével bír megélni, oly jelenség a közgazdasági életben, a mely belső betegséget árul el, a melyet tehát erőszakkal, a belföldi fogyasztók külön e célra való megadóztatásával fentartani nem szabad, hanem át kell engedni sorsának. Vagy az okszerűbb gazdasági termelésnek, a mely a talajkimerítő ágak helyett talajjavító üzemtervet inaugural, vagy a feldarabolásának, hogy éljen meg azon a földdarabon, a hol egy nem tudott: száz meg száz kisember.

Mindkét processzus félreismerhetetlenül országos érdek. Az előbbi fog beállani — mint Anglia példája mutatta — a gabona-behozatali vámok megszüntetése esetén mindenütt a hol szakképzett s vagyoniilag magabíró gazda működik, az utóbbi pedig az eladósodott gazdáknál s a holt kézen levő bürokratikus módon kezelt individuális törekvésből fakadó iniciatívában szűkölködő birtokokon, hacsak haszonbérbe nem adatnak.

Nem tartjuk részünkről lehetőnek a behozatali vámok felemelését, — ha ugyan szabadelvű kormányunk nem tartja elvi álláspontjából kiindulva kötelességének megszüntetésük végett terjeszteni elő törvényjavaslatot — a külfölddel (ideértve Ausztriát is) való gazdasági összeköttetésünknel fogva sem. Sőt azt hisszük, hogy Német-

országban sem olyan fekete az ördög, a milyenek a falra festik. Önmagától értetődik, hogy az a külföld, a melynek mezőgazdasági termékeit oly exorbitans vámtételekkel sújtják, a milyenre agráriusaink valószínűleg a német minta nyomán gondolnak, megfelelő retorzióval fog élni.

Könnyű, természetesen a gönczi programban, azt hangoztatni, hogy oly kereskedelmi szerződéseket kell kötni, melyek fölösleges terményeink kivitelét biztosítják. Hanem olyan alkusz még nem született, a ki venni is tud, meg a rábízott pénzt is mind vissza hozza. Vagy ha mégis akadna, úgy gondoljuk, az agráriusok is gyanúba fognák, hogy nem igaz portékával tér vissza.

A retorsió elsősorban a velünk közös vámsorompójú Ausztria iparát fogja érni. A mi iparunkat természetesen kevésbé. Azért mert jóformán nincs. A mi volt: a malomipar, azt a gönczi levél pionerjeinek már sikerült részben tönkretenni, s a gönczi levélnek is van rá gondja, hogy lábra ne álljon egykönnyen. Ausztria azonban nem prosperálhat, ha ipara elől elzárják a külföldet, tehát gazdaságilag elgyengülni, szegényedni fog. A min nincs oka örülni a legintransigensebb szélső baloldalinak sem, ha meggondolja, hogy ennek a következménye újabb kvótaemelés.

Ezen mit sem tudna segíteni természetesen a szociáldemokraták erősen függetlenségi ízű programja sem, mert az Ausztriától való teljes elszakadást ők sem proklamálják. Addig pedig, míg Magyarország és Ausztriának koronája ugyanannak az uralkodónak van fején, következésképp egymással harczban nem állhatunk, nem közönbös se miránk se Ausztriára nézve, hogy legközelebbi szövetségünk kellő erős lábon áll-e.

Nem akarunk e helyütt a két programot kiegészítendő a szociáldemokraták választási és nemzeti kívánságaival foglalkozni, mivel a két manifesztumhoz közgazdasági vonatkozásaikban volt célunk hozzászólni. Csak röviden annyit jegyzünk meg, hogy azokkal egyet nem érhetünk.

Elektől azonban eltekintve, újból hangoztatnunk kell, hogy igénytelen véleményünk szerint a szociáldemokraták programjában elhintett magok termésétől inkább várhatunk hazánk közgazdasági életére üdvös gyümölcsöket, mint az agráriusok faiskolájából. Annak nyomán haladva a tapasztalat és az ebből vont okszerű következtetés több reménnyel biztat, hogy a kötelező munka jegyében az ország inkább fel fog virágozni, mint az 1848. óta elért gazdasági haladás eredményeinek lerombolásával. — *l.*

Küzdelem az alkohol ellen.

VIII. nemzetközi alkoholelles kongressus.

Nyolczadszor gyűltek össze ez év április havában — ezúttal Bécsben — Európa államainak képviselői, politikusok, sociologusok és orvosok, a tudományos világ kiváló alakjai s a humanismus fenséges eszméiért lelkesedő férfiak, hogy ismételten megvitassák

azokat a kérdéseket, amiket már hét megelőző alkalommal sok jó akarattal, de valljuk be nagyon kevés reális eredménnyel, megvilágítani iparkodtak. Keresték az orvoslás útjait módjait, korunk egyik legveszélyesebb betegségének az alkoholizmusnak meggátolására, sőt lehető kiirtására. Az alkohol, a költők által oly sokszor megénekelt aranyos és bíboros nedű szellemet és lelket egyaránt ölő mérge, a vigaszra szorulóknak sokszor egyetlen de csalóka vigasza, túlzás nélkül mondható az emberi nem legnagyobb ellenségének. Ha végig tekintünk azokon a szomorú eredményeken, a melyekről legkiválóbb physiologusaink, pathologusaink és psychiatereink az utolsó congressus folyamán is beszámolták, ha föltárjuk a föltétlenül bizonyító tömegstatistika adathalmazát, lesújtva kell elismernünk, hogy nincs az a rémes középkori nyavalya, pestis, cholera vagy pokolvar, nincs az az irtó háború, mely annyi áldozatot szedett volna sorainkból, mint a mennyit az alkoholizmus szenvedélye a mi korunkban szed közülünk. Íme bizonyosságul néhány adat, a mely a kételkedőket meg fogja győzni, s a legcynikusabb kedélyt is meg fogja döbbszteni. *)

Majdnem valamennyi civilizált állam büntetőbírái, rendorközegei és fogházigazgatói egyetértőleg állítják, hogy az összes büntettek 70—80%-a túlságos alkoholélvezet után követtetik el. Egy német birodalmi statistika szerint az összes gyilkosságok 46%-a, a súlyos testi sértések 74%-a, az erkölcs elleni merényletek 77%-a részeg fővel követtetik el. Angliában az öngyilkosok 30%-a, sőt Oroszországban 40%-a ittas állapotban oltja ki életét. A különböző államokban az örültek 20—40%-a az alkohol pusztításának köszönheti szomorú sorsát, s egy 300 hülye gyermekben végzett kóroktani kutatás kimutatta, hogy 145-nek szülői alkoholisták voltak. A pusztítás képe még szembetűnőbbé válik, ha azt abszolút számokkal világítjuk meg. *Ewert*, az észak-amerikai Egyesült-Államok minisztere egyik jelentésében kimutatja, hogy hazájában 1860-tól 70-ig az alkoholizmus szenvedélye a nemzetnek 3 milliárd dollár direkt és 600 millió-indirekt kiadást okozott, 300,000 emberéletbe került, 100,000 gyermeket a szegényházakba utalt, legalább 150,000 embert juttatott a börtönbe, legalább 2000 embert tett öngyilkossá, 10 millió dollár kárt okozott tűzvész vagy erőszak által 20,000 nőt tett özvegygé és egy millió gyermeket árvává. S 1870 óta az alkoholfogyasztás nem csökkent sőt nőtt.

E betegség azonban oly mélyen gyökerezik társadalmunkban, okai oly szövevényesek és annyira összefüggenek a legéletbevágóbb társadalmi kérdésekkel, — a milyen, hogy csak egy példát említsek, a munkáskérdés — hogy még igen hosszú utat kell megtennünk, a míg az alkoholizmus kérdése — csak theoriában is — kielégítő megoldást nyerhet. Az elméletből a praxis terére lépve

*) Az adatok *Bunge*-nak, a baseli egyetemen a physiologiai chemia nagyhirű tanárának és az antialkoholista mozgalom lelkes előharczosának a baseli egyetem aulájában 1886 nov. 16-án tartott előadásából vannak merítve.

pedig újból száz és száz akadálylyal kell megküzdeni a siker kivívásáig, a melyben kormánynak és társadalomnak karöltve kellene résztvennie, holott ma — a mint az e congressus folyamán főleg orosz előadók részéről nyomatékkal lett hangoztatva — az állam jól leplezett közönynyel viseltetik a társadalom alkoholelleses törekvéseivel szemben, mert hisz az állam óriási hasznot húz a szesz-fogyasztásból. Amíg ily éles ellentétek állanak fönn a kormányok és a társadalom között, a míg a kormány az ellenség szövetségese, addig sikeres küzdelem nem remélhető.

Az utolsó congressus munkálatai ismét megismertették a nagy közönséggel azt a romboló aknamunkát, a melyet a túlságos, sőt a mérsékelt alkoholélvezet is, hosszabb-rövidebb idő után, az egyénben, egész generatiókban s az egész társadalomban véghez visz, megismertettek bennünket azokkal a testi és lelki állapotokkal, a melyek az alkoholismus elmaradhatatlan következményei s megczáfolták ama, a nagy közönségben igen elterjedt tévhitet, mintha a szesz erőt adna és táplálna. E tekintetben a congressus eléggé ki is mentette tárgyát; s a szomorú kép hatása alatt történt is annyi, hogy új hívek szegődtek az alkoholelleses mozgalom táborába, akik nálunk is megalakítottak egy alkoholelleses egyesületet. De a nagyközönség érzéketlen maradt a fenyegető veszélylyel szemben, csupán — a komikum iránt való érzékénél fogva — mosolygott a szitrom- és málnaszörpös bankettek fölött. Ép így nevelték ki e század elején azt a 19 éves svéd ifjút, a kit egy halálraitélt gyilkossal való beszélgetés meggyőzvéen arról, hogy a gonosztévő, ha le nem részegszik, soha gyilkossá nem válik, néhány barátjával együtt megalakította az első alkoholelleses szövetséget, a mely gyűléseit a hajnali szürkület óráiban tartotta, hogy elkerüljék társaik gúnyolódásait. S mégis ez első svéd-egyesületnek ma több mint százezer tagja van s nagy befolyásánál fogva nem csekély eredményekkel dicsekedhetik.

Azonban a nagy actió, a melynek a leginficiáltabb néposztályt, a munkásosztályt kellene az alkoholismus ördögétől megszabadítani, elmaradt, s ha az intő szózat el is jutott hozzá, visszhangra alig talált. Pessimismus nélkül mondhatjuk, hogy a munkásosztály mai küzdelmes életviszonyai mellett, a midőn sokszor a pillanatnyi örömet vagy feledést kénytelen keresni, ez másképp nem is volt várható.

Míg tehát az *alkoholismus következményeinek* földerítésében a congressus dicséretesen intensiv munkásságot fejtett ki, s tájékozást nyújtott azon intézmények felől is, a melyeket egyes államokban az alkoholisták ellen vagy azok gyógyítására életbe léptettek, vagy a melyeknek foganatosítása üdvösnek bizonyulhatna, addig egy ép oly fontos, egyúttal sokkal nehezebb és kényesebb, de alapvető kérdés felderítéséhez csak vajmi kevéssel járult hozzá: t. i. az alkoholismus *társadalmi okainak* a földerítéséhez. Pedig a meddig ez okok, s főleg a munkásosztályban való terjedésének okai, teljes világitásba nincsenek helyezve, s amíg meg nem adatik a mód a földerített okok elhárítására, addig csekély eredményű lesz minden igyekezet és küzdelem.

A beteg is csak akkor gyógyul meg, ha szervezetéből a betegség csirái kiirtatnak. Symptomatikus kezeléssel, a betegség következményeinek, a tüneteknek enyhítésével csillapíthatjuk ideig-óráig a szenvedő fájdalmait, de nem szüntethetjük meg a bajt. Ép úgy állunk a társadalom nagy betegségeivel szemben is. Hasztalanul hozunk törvényeket, építünk menhelyeket, gyógyintézeteket és tébolydákat az alkoholisták elhelyezésére, hasztalanul csinálunk propagandát az alkoholelles mozgalomnak szóval, írással és tettel: mindez csak symptomatikus, tüneti kezelése a nagy bajnak. Csak a munkásügy gyökeres reformja, csak az, ha kedvezőbb anyagi helyzetbe hozva a legnagyobb néposztályt, módot nyújtunk neki egészségesebb és kényelmesebb életre, testet és szellemet erősítő, nem pedig eltompító de aránylag olcsó élvezetekre, csak akkor válhatik eredményessé az alkoholelles propaganda és írtható ki gyökerestől a baj.

Térjünk azonban át feladatunkra a VIII. nemzetközi alkohol elleni congressus ismertetésére.

Az ünnepélyes megnyitás, április 8-án, a nemzetközi congressusok ismert receptje szerint ment végbe. A párizsi *Legrain* megnyitója után a díszelnökké választott Hartel dr. osztrák közoktatásügyi miniszter veszi át a szót, s többek között azt a nagy feltűnést keltő, de egyúttal a hadügyi politika szempontjából ügyes kijelentést teszi, hogy Ausztriában kétszer annyit költenek alkoholos italokra, mint a mekkora kiadást az egész hadügyi szükséglet okoz. A statisztikai adatok föl-sorolása mellett figyelemreméltó az a conservatív ízü nézete, hogy »a bérvizonyok növekedő javulása könnyen teremt egészségtelen, káros élvezetek után való vágyakat.« Ha ebből levonatnék a consequential ugyancsak szomorúan állana a munkásügy. Szerencsére azonban a tények ellene szólanak a miniszter fölfogásának, mert, ellenkezőleg, az alkoholismus a munkásosztály viszonyainak javulásával szembe-tűnően csökken. Ezután az üdvözlő beszédekre került a sor, a vendég-látó állam és császárváros részéről, majd feleletül a különböző államok képviselői részéről. Ez alkalommal egy sajnálatos incidens folytán diszharmónia vegyült az ünnepi hangulatba. A szász kormány nevében beszélő *Meynert*, drezdai tanár, ugyanis a többek között azon kijelen-tésre ragadtatta magát, hogy az orvosok zöme azért nem küzd az alkohol ellen, mert maguk is ivók; nincsen művelt osztály, mely annyira meg volna fertőzve e szenvedélytől, mint az orvosi kar! Óriási visszatetszést szült *Meynert* e nyilatkozata, a melyért őt *Gruber*, a congressus ügyvezető elnöke később nyílt ülésen lehetőleg udvariasan bár, de mégis elég keményen megdorgálta. Az ünnepi ülés záró előadását a nálunk is jól ismert svájci *Forel* tartotta, akinek év-tizedes kitartó munkássága a legnagyobb szolgálatokat tette az anti-alkoholista mozgalom ügyének. Először néhány szóval reflektált *Meynert* főnnebbi kijelentésére, erélyesen visszautasítva az indokolatlan súlyos vádat. Előadása folyamán azután plastikusan esetelte mind-azokat a károkat, a miket az alkohol a szervezetben okoz, s főleg a melyekkel a degenerált utódokat sújtja. Nagyjából ismétlése ez azoknak, a miket bevezető sorainkban már röviden vázoltunk, azért nem is bocsájtjuk részletezésükbe.

Az első tárgyaló ülésen csupán kórtani és boncztoni témák lettek fejtegetve, és ámbár ezek tisztán orvosi érdekűek, meg kell említenünk legalább annyit, hogy *Meyer* marburgi (Hessen) tanár az alkoholnak az összes szervekre, de főleg az agyvelőre való bénító hatásával foglalkozott, *Wlassak* (Bécs) szintén az alkoholnak az agyvelőre gyakorolt befolyásról értekezik kiváló elmeélel fejtegetve az eddigi kísérletek jelentőségét. *Weichselbaum* (Sees) boncztoni készítményeken demonstrálta az alkohol által létrehozott szervi elváltozásokat, végül *Wagner v. Jauregg* (Bécs) az alkoholnak és baktériumok, mérgének hatása között vont párhuzamot, főképen az idegrendszerre való hatás tekintetbe vételével. E tárgyak fölött élénk vita is fejlődött, a melynek folyamán *Schnitzler* gyáros, egy északi Csehországban ismert vegetáriánus és kuruzsló is fölszólalt, derűtséget keltve furcsa logikájával. Ezek az urak, akik magukat, nem minden önteltség nélkül, a természetes gyógymód művelőinek — *Naturheilarzt* — szeretik nevezni, naiv és együgyű közbeszólásaikkal gyakran mulattatták a résztvevőket és zavarták a tárgyalások menetét, s végre is erélyes elnöki rendreutasítással kellett őket nyugalomra inteni.

A második ülést is még a szesznek a szervezetre gyakorolt káros hatásról szóló előadások vették igénybe. Ezek közül nagyfontosságú *Kassovitz*-nak, a híres bécsi gyermekorvosnak előadása a gyermekkori alkoholismusról. Conclúsiói közül kiemelendők, hogy tapasztalatai szerint a gyermek idegrendszere különösen érzékeny az alkohollal szemben. Már mérsékelt sör és bor élvezete vagy cognacnak oly kis mennyisége, a melyet rendszeren nem csak megengedhetőknek és ártalmatlannak szoktak tartani, de sőt gyógyszerül tekintenek, súlyos functionális és organicus elváltozásokat hozhat létre. Tudományosan meg nem indokolható az alkoholnak fertőző betegségeknel és főleg szívgyengeségnél való rendelése; prophylaxis szempontjából pedig elvitázhatatlan, hogy az alkohol a fertőző betegségek iránt való hajlamot nem csökkenti, hanem növeli. Ezen utóbbi tapasztalattal foglalkozik a következő előadó is: *Gruber* a bécsi egyetemen a közegészségtan tanára, akinek intézetében állatkíséletekkel bizonyították be ennek helyességét.

A congressuson résztvevők részint személyes tapasztalatok, részint az elhangzott előadások alapján a discussióban majdnem egyhangúlag *a teljes alkoholabstinentia mellett foglaltak állást*.

Forel, ki a congressus legagilisabb tagjának bizonyult, újból egy értékes előadással gazdagította a tárgysorozatot, az alkohol szerepéről értekezővén a nemi betegségek terjesztésében. E még kevésbé tanulmányozott kérdést néhány statistikai adattal világította meg; s a rendelkezésére álló anyag alapján kimutatta, hogy venereás infectió férfiaknál 74,6%-ban, nőknél 65,5%-ban az alkoholismus által befolyásoltatott. *Anton* gráci elmeorvosgyász professor, alkoholismus és öröklés czím alatt tartott előadást. Ma már közismert dolog, az alkoholnak az utódokra kiható degeneratív hatása; egy érdekes bizonyítékkal járult e tárgyhoz *Fröhlich* is. Alsó-Austriában t. i. egy bortermő vidéken működő tanító azt a megfigyelést tette, hogy voltak esztendők, a mikor az első osztály tanulói feltűnően rossz

eredményrel végezték iskolájukat. Ilyenkor mindig biztosan ki volt mutatható, hogy 7 évvel korábban igen jó bortermő esztendő volt.

A főképen orvosi tárgyú előadások sora ezzel befejezést nyert s a következő üléseken már az alkoholizmus socialis jelentőségéről folyt a szó. Az első előadók között szerepel dr. *Daszynska* asszony, a ki elismerésreméltó alaposággal tette tanulmánytárgyává néhány galicziai kerületnek socialis viszonyait különös tekintettel az alkoholizmusra. Statistikai adatai szerint az alkoholfogyasztás e helyeken sem nagyobb, mint Ausztria egyéb tartományaiban. Korlátozása azonban főképen azért ütközik nagy nehézségekbe, mert a pálinka és sör gyártása Galíciában egy igen jelentékeny és sok embernek kenyeret adó iparág. Az alkoholizmus terjedésének fő faktorait előadó még a következő momentumokban találja: a népesség óriási nyomora, a földművelő népességnek a gyáripari munka terére való átmenése, a kis- és kéziipar pusztulása, a népességben az alkohol gyógyerejéről elterjedt erős hit, a közegészségügy rendezetlensége, továbbá, mint alkalmi okok, a nagy heti és országos vásárok, a katonasorozás és választási agitációkkal járó kicsapongások. *Daszynska* asszony ügylátszik, a galicziai zsidók iránt, bizonyára nem egészen indokolatlan, ellenszenvvel viseltetik, mert abban a körülményben is okát találja a szeszfogyasztás terjedésének, hogy a korcsmárosok nagyobbbrészt zsidók.

Szóba került ezután *Reinitzer* kezdeményezésére, a sörfőződékekben elterjedt az a szokás, hogy a munkások, quasi bérpótlék gyanánt, hetenkint bizonyos mennyiségű sört kapnak, melyet azonban értékesíteniök nem szabad, sőt a gyár falai közül ki sem vihetnek, ez által nemcsak hogy a sörivásra úgyszólván kényszerítettnek, hanem a nekik kiszabott sör mennyisége után még fogyasztási adóval is sújtatnak. E tárgyhöz hozzászólva, a szocialista *Musitsch* tudomásul adta azt a szomorú tényt, hogy a munkások actioja a sörjárulék eltörlése és megfelelő díjazás iránt teljesen eredménytelen volt, megtört a sörgyárosok ellenállásán.

Az alkoholizmus és büntettek közötti összefüggést példákkal és kimerítő statistikai adathalmazzal megvilágítva, *Löffler* magántanár a bécsi jogi fakultáson, fejtegette. Nem bocsátkozunk vizsgálódásainak részletezésébe, mivel eredményei úgyis hasonlóak azokhoz, a melyekről mások nyomán már bevezető sorainkban megemlékeztünk. *Legram* is egy fontos és érdekes themát vitt a congressus elé: kutatja az okokat, a melyek börtönökből, intézetekből kikerült alkoholistákat újból régi szenvedélyük felé hajtják. A társadalmat vádolja, hogy az alkoholistákat nem tudja megóvni a visszaeséstől; a jó útra térni akarókra is ólomsúlyyal nehezedik múltjuk, a társadalom megvető bánásmódja által kítaszítja őket kebeléből. Az előadók egész sora foglalkozott ezután az alkoholistáknak tébolydába való fölvételéről, vagy elkülönítésükről, s az e tekintetbe hozott vagy hozandó törvények és rendeletekről. Sok életrevaló eszme mellett persze olyanok is merültek fel, a melyek viharos ellenmondásra találtak. Ilyen volt főképen *Tilkowsky*-nak, az első ausztriai országos tébolyda igazgatójának az az óhaja, hogy a részegesek ne helyeztessenek el tébolydádba, mivel ott sok galibát

okoznak rossz magaviseletük által, hanem állíttassanak fel számukra külön gyógyintézetek. *Forel* ismert ékesszólásával, általános tetszés mellett czáfolta *Tilkowsky* álláspontját, valamint azt a nézetét is, hogy a tébolydákban a teljes alkoholabstinentia elrendelése nem jogosult, s inkább káros mint hasznos. A discussionnak egyik kimagasló momentuma volt még *Masarik*-nak érvekben gazdag és szellemtől szikrázó fölszólalása, melyet azzal végez, hogy bebizonyítottnak látja, miszerint az alkohol nélküli étellel tisztább örömök, magasabbrendű életfelfogás és szebb ambíciók járnak. Említésre méltó, hogy *Wagner v. Jaureg*, a katolikus papság kezében óhajtaná látni az alkoholisták számára felállítandó gyógyintézeteket. Érvelése erősen klerikális ízű, amidőn azt állítja, hogy a szabad szellem — *Freigeisterei* — nem való a gyenge elméjüknek.

A congressus 5. napján *Dr. Richard*, a párizsi katonai kórház igazgatója, a francia kormánynak a hadseregére vonatkozó üdvös intézkedéseivel ismertetett meg. Ugyanis rendeletileg eltiltatott, hogy a kaszárnyák kantinjaiban, táborokban és hadgyakorlatokon szeszes italok árusíttassanak. Mikor *André* lett hadügyminiszter, e rendelet még kiégészítést nyert egy a tisztikarhoz intézett felhívás által, a mely szerint a fönnti rendelet intentioja csak úgy válhatik teljessé, ha a tisztikar jó példájának morális befolyása, s a legénységnek az alkohol káros hatásairól való fölvilágosítása a kaszárnyán kívül való alkoholélvezettől is visszatartja a katonákat.

Általános figyelmet keltett az oroszországi viszonyoknak nyílt föltárása, a mihez főleg *Borodin* szt.-pétervári ügyvédnek *Gedda* asszony által fölolvastott értekezése és *Grigorovics*nak egy Bukovinában élő orosznak fölszólalása járult hozzá. Erősen kikelnek az orosz alkoholmonopolium ellen, a melynek behozatala által Oroszország bevételei évi 350 millióval szaporodtak, pedig az államnak nem volna szabad a nép bajából és erkölestelenségéből hasznot húzni. Az állam kiküldöttei, *Dr. Buloevski* és gróf *Skarzinsky* természetesen védelmükbe vették kormányukat, egyoldalúsággal vádolva *Borodint*, aki rosszakaratúan kiszínezve, a monopoliumnak csak árnyoldalait emelte ki, holott ennek üdvös hatása félre nem ismerhető. 1897-ben 27,326 egyént zártak be Pétervárott iszákosság miatt, míg egy évvel később, a monopolium behozatala után, e szám 22,700-ra sülyedt s számos titkos szeszfőződét becsuktak. Ezenkívül maga az állam évenként 3 millió rubelt költ mértékletességi mozgalmak és intézmények támogatására. *Grigorovics* azonban épen abban látja a fobajt, hogy az állam nem csak a szeszfőzést, de az antialkoholista mozgalmat is monopolizálja. Mert igaz ugyan, hogy az állam hébe-korba népünnepeleyeket rendez, a hol a népet mértékletességre tanítja, szóban és röpiratokban, de ha egy diák merné ugyanezt megcselekedni, vagy ha az antialkoholismusnak egyik neves apostola, *Tolstoj* tenné meg ugyanezt, úgy bizonyára becsuknák, vagy birtokára száműznék. A röpiratoknak sem lehet nagy hasznuk, a mikor a népesség sem írni sem olvasni nem tud! Az előadó fejtegetéseit kísérő tüntető tetszésnyilvánítások legjobban bizonyították, hogy mennyire egyetért velük a hallgatóság.

A congressus utolsó napja a socialistáké volt *Verkaufs Pernerstorfer* és *Adler* nagyobbára polemikus hangú felszólalásai révén. Az utóbbi és Gruber elnök között egy kis összeütközésre is került a dolog, a midőn Adler kifogásolta az elnöknek a sociáldemokratáknak a nyilvánosság előtt való szerepléséről gyakorlati kemény kritikáját. Az incidens különben Gruber loyalis helyreigazítása folytán, általános meglepedésre, a socialisták diadalával végződött. *Verkauf* éles kritikát gyakorolt a congressuson eddig hallottak fölött s igazat kell adnunk neki ama kijelentésében, hogy az alkoholkérdés megoldásában semmire sem fogunk menni, ha az csupán orvostudományi és ethikai szempontból világítatik meg. Ez egy fontos nép- és államgazdasági kérdés. Tévesnek véli azt a szívesen hangoztatott nézetet, hogy az alkoholnak magasabb állami, tartományi és községi megadóztatása fegyver az alkoholizmus ellen, mert hisz az ez úton még nagyobb jövedelemre kilátással bíró tényezők effective semmit sem fognak tenni a szeszfogyasztás korlátozására. A munkások lakásviszonyairól szólva, előadó utal arra, nem-e könnyen érthető, hogy a mostani állapotok mellett a munkás azon iparkodik, hogy minél korábban hagyhassa el lakását és minél később térhessen oda vissza. Mi sem látszik természetesebbnek minthogy ezt az időt a korcsmában töltsse el. E tekintetben nem érthetünk egyet *Verkauffal*. Igaz, hogy a lakásviszonyok sok helyütt a legnyomorultabbak, többnyire azonban az erre való hivatkozás csak ép oly ürügy, mint az, hogy az erős munka végzéséhez szükséges a pálinka. Végül *Hartel* miniszter ellen fordul az előadó, s hogy mennyire van igaza e tekintetben, azt már más helyütt jeleztük.

Hasonló szellemben beszélt *Pernerstorfer* is. Kiemelte, hogy a socializmus céljainak az alkohol ép oly ellensége, mint a mai társadalmi rendnek, e téren tehát egy sorban kell küzdenünk. Ausztriának szervezett munkásegyletelei közül többen abstinentsek s majdnem valamennyien sympathiával viselkednek a mozgalommal szemben.

Ezután még néhány tanító szólott az alkoholizmusról és az ifjúság neveléséről, *Parent* asszony beszámolt az asszonyoknak az antialkoholista propagandában való részvételéről. Nagyobb és jogos érdeklődést keltet még *Latig* zürichi bírónak előadása az alkoholizmus és osztályharczról a melyben főleg azon okokat kutatja, a miért a munkások és socialisták nagy része a társadalom és állam kebeléből kiinduló minden mozgalmat s így az antialkoholista mozgalmat is gyanakodva, sőt ellenszenvvel fogadja. Szép és méltó befejezést nyert a congressus *Forel* előadásával, ki újból síkra szállván a teljes alkoholabstinentia mellett, még a mérsékelt alkoholélvezetet sem tartja megengedhetőnek.

A congressus lefolyásának e dióhéjba szorított képe igazolni fogja azokat a consequentiákat, a melyeket mi levontunk, s a miket, bár voltaképen itt volna helyük, már az áttekintés előtt kifejtettünk. Nem vonjuk kétségbe, hogy a congressus hasznos munkásságot fejtett ki a bajok föltárásában, de nem találta meg az eszközt ezek elhárítására, s amennyiben radikálisabb javaslatok tétettek e nehéz prob-

léma megoldására, azok a mai állami és társadalmi rend mellett keresztülvihetetleneknek látszanak. De az emberiség javáért való küzdelemben a térhódítás mindig csak lépésről-lépésre halad előre. A kezdeményezők ritkán érték meg művük betetőzését, s a mi nem sikerült most, sikerülni fog későbbben, talán nagyon sokára, de elcsüggedni nem fognak az antialkoholista mozgalom lelkes és kipróbált vezetői.

Beck Soma dr.

A statisztika technikája.

Elements of statistics by Arthur L. Bowley, Af. A. F. S. S. Lecturer in Statistics at the London School of Economics and Political Science London, P. S. King and Son, Orchard House, 2 & 4 Great Smith Street, Westminster, 1901. 328. lap.

Bizonyára igen sokan azok közül, kik statisztikai kérdések iránt hivatásból vagy egyébként érdeklődnek, gyakran érezték már egy oly útmutatásnak szükségét, mely a statisztika módszernek ezerféle kérdésén biztosan keresztül kalauzolhatná őket. A létező kézikönyvek legnagyobb részben csak futólag érintik e kérdéseket s a legszükségesebb mondanivalókra szorítkoznak, aztán pedig azonnal áttérnek az előadottak gyakorlati alkalmazására a statisztikai számok kifejtésére. Még az oly munkák is, a melyek — mint *Meitzen* »Geschichte, Theorie und Technik der Statistik« czímű műve — a a statisztika elméletének művelését tűzik ki céljukul, inkább a a statisztikai tudomány történetével és fejlődésével foglalkoznak és kevés tért hagynak a statisztika technikai része tárgyalásának. Talán ebben kereshetjük egyik okát annak a nagymérvű és feltűnő bizalmatlanságnak, a mely a statisztika értéke iránt a nagyközönség széles köreiben lábra kapott. Valamikor határozottan túlbecsülték a statisztikát, most alábecsülik, a mint ez kifejezésre jut pl. ama általános nézetben, hogy »a statisztikával mindent be lehet bizonyítani.« Mert csak a statisztikai módszer teljes ismerete alapján lehet helyesen meglátni a statisztikai tudomány korlátjait, csak ily alapon lehet megállapítani azt a határvonalat, a melyen túl a statisztika megtagadja a szolgálatot. Semmi sem ártott annyira a statisztika tekintélyének, mint azok a számok, a miket újságírók és politikusok ennek vagy annak a tételnek igazolására mint »statisztikai adatokat« hoztak fel, holott azok bizonytalan merész kombináczióan alapultak, a statisztika alapfeltételeinek és módszertanának figyelembe vétele nélkül legtöbbször oly kérdésekben, a melyekben statisztikai adatok talán épen nem vagy legalább nem kielégítő mértékben álltak rendelkezésre. A közönség az ilyen esetekben nem ismervén az állítólag »statisztikai« számítások eredetét és alapjait könnyen a statisztika hibájául rója fel azt, ami voltaképen csak a statisztikus hibája volt. Ha a statisztikai módszerről tisztult felfogások fognak elterjedni a közönségben, bizonyára óvatosabban fogják megítélni a hivatatlan statisztikusok által közlött számítások értékét és nem fognak az

egész tudomány ellen fegyvert kovácsolni abból, hogy valaki nem ért a tudományhoz.

Bowley könyve azért kétségtelenül azonnal helyet fog foglalni mindazok könyvtárában, kik nemcsak a statisztika eredményei iránt érdeklődnek, de ama módok iránt is, a melyek útján az eredmények létre jöttek, a kik nem hajlandók, minden számot szent igazságnak venni, de tudni akarják azt is, hogy mi módon lett az a szám megállapítva. Feladatát *Bowley* nagy szakismeretekkel és azzal az eleven praktikus érzékkel oldja meg, mely minden angolnak veleszületett tulajdonsága és a mely különösen feltételezhető egy oly eminenter gyakorlati intézet tanárainál, a milyen a »London School of Economics and Political Science«, melynek karához *Bowley* is tartozik. A statisztikai vizsgálódások általános célja és tárgya, az információk gyűjtésének legjobb módja, a tabellák összeállításának különböző rendszerei, az átlagok kiszámítása s az a határvonal, a melyen belül tévedések kiegyenlíthetők, kimerítően vannak tárgyalva s különös súlyt fektet szerző a graphikai módszerekre, a melyeknek céljuk, a statisztikai eredményeket szemléltetőbbekké tenni. A statisztikának matematikai alapjai, melyek főleg a valószínűség és correlatio kérdéseiben bírnak nagy fontossággal, igen világosan vannak tárgyalva, úgy, hogy a kis matematikai készűtségű ember is megértheti azokat. Ahol a matematikai igazságokra való hivatkozás elkerülhetetlenül szükséges volt, a bebizonyítandó hypothezisek előbb algebrai apparatus nélkül tárgyaltnak lehető kimerítően és szerző mindig azokat a matematikai bizonyítékokat alkalmazza, a melyek legkönnyebben érthetők meg és nem azokat, a melyek legegyszerűbben vezethetnek célhoz. Nem bocsátkozhatunk túlságosan részletekbe, de kétségtelennek tartjuk, hogy *Bowley* nemcsak a statisztika tanulmányozóinak adott kezébe egy igen becses kézikönyvet, de a tudományt is több pontban jelentékenyen előbbrevitte.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A magyar parlament egyik legmozgalmasabb országgyűlése végső napjait éli. A választási harc az egész vonalon megindult, a jelöltek nagy része már elmondta kevés mondanivalóját és a korteskedések már mindenütt megkezdődtek. A küzdelem előreláthatólag ezúttal is mozgalmas lesz — mozgalmas és színtelen. Most is kevésbé a nagy politikai programok fognak összeütközni, mint inkább egyes személyek sőt az általános érdeklődés ez évben talán még fokozottabb mértékben fordul a személyi kérdések felé. Ez érthető is, mert hisz az ellenzéki pártok közül ez idő szerint egyiknek sem lehet még csak halavány reménye sem arra, hogy többségben fog belekerülni az új képviselőházba és saját szelleme szerint fogja irányíthatni az ország sorsát, az azonban igenis lehetséges, hogy a kormánypártban beálló jelentékenyebb személyváltások új képet fognak adni a kormánypártnak és ezzel a legközelebbi jövő politikai irányának is. Hogy ily nagyobb mérvű személyváltások — ha nem is valószínűek — de lehetségesek, azt mutatja az a számos összetűzés a különböző arnyalatú szabadelvű párti jelöltek között, a mely a nyári szünidőt nem épen épületes módon tarkította.

Altalában véve nincs ok, a választások eredményétől félni. Az ellenzéki pártok valamivel meg fognak erősödni, de nem oly mértékben, hogy ez a megerősödés az ország sorsát befolyásolhatná. Hogy a Kossuth Ferencz vezérlete alatt álló függetlenségi párt 60 vagy 80 taggal lesz-e képviselve, az legfeljebb egy pár függetlenségi jelöltet érdekelhet. A néppárt nagyszámú jelöltet állított fel, de még ha ezek közül sikerül is tetemes részt behozni a parlamentbe, a párt nem sokat fog nyerni súlyban és erőben, mert jelöltjeinek még a legjava is a legjobb esetben a szellemi mediocritások közé tartozik a kikről a német közmondás azt tartja — *es gehen ihrer zwölf auf ein Duzend*. Az Ugron-párt végül maga sem igen remél valamilyen rendkívüli sikert. Epés és összeférhetlen egyéneknek véletlenül összeverődött kis csoportja volt ezen az országgyűlésen, nem lesz több ezután sem. A mi a szabadelvűpártot illeti, nem kell túlságosan komolyan venni azt a pár főnyi veszteséget, a mely érni fogja. A párt úgyis túlságosan nagy volt és régi igazság, hogy a kisebb pártok aránytalanul több erőt képesek kifejteni a nagyoknál, hol természetesen a legkülönbözőbb törekvések paralizálják egymást. Már Disraely reámutatott erre s ma sem lehet ezt kétségbe vonni. Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy vajjon tényleg fog-e egy kis agrárius csoport összeverődni a szabadelvű-

párton belül, a mi kész veszedelem volna. Szükséges lenne, ha a kormány maga is állást foglalna ez irányban, nehogy hamis lobogó alatt dugárunk kerüljenek be a szabadelvű táborba.

Egyelőre a választási harc kevés érdeklődés mellett nyugodtan folyik — a mi legjobb bizonyíték arra, hogy a jelenleg követett politikával nagyjában voltaképen mindenki megvan elégedve.

A külföldön úgyszólván még mindenütt nyári csend uralkodik. *Németországot* Frigyes császárné halálával, *Olaszországot* legnagyobb államférfiának, Crispinek halálával érte, súlyos gyász — de politikai esemény egyik gyászeset sem volt. A *Balkán-félszigeten* egymás ellen versengő népek és néptörzsek agitációja az utóbbi időben kissé elevenebbé vált és elég anyagot adott mindenféle szóbeszédre, — talán többre, mint a mennyit megérdemelt, — de itt is voltaképen több fontosságuk van az eseményekhez irt hivatalos és félhivatalos commentároknak, mint maguknak az eseményeknek. Igaz, hogy a Balkánon jelenleg nagy izgatottság uralkodik és hogy a helyzet itt ma körülbelül ugyanolyan, mint volt 1875 — 1876-ban az orosz-török háborút megelőzőleg. Igaz az is, hogy a közvetlenül érdekelt nagyhatalmak éber figyelemmel kísérik a történeteket. Ausztria-Magyarország Oroszországra gyanakszik, hogy tevékeny részt vett a Balkán nyugalmának megzavarásában, Olaszországban viszont a lapok Ausztria-Magyarország ellen izgatnak abban a véleményben, hogy a mi monarchiánk egy szép napon Albániát úgy fogja elkapni Olaszország elől a mint Franciaország elkapta előle Tunnist. Az a háború azonban, melyet a három hatalom most folytat egymással, valószínűleg papírháború fog maradni. A mi monarchiánkat illeti, Albánia a miénknél kevésbé beteg gyomrú államok számára is nehezen megemészthető falat volna.

Franciaország kíváncsian várja az egyesületi törvény hatásait. Az eddigi hírek szerint a jezsuiták nem fognak felhatalmazást kérni a további működésre. Évek óta el voltak készülve arra, hogy el kell hagyniok az országot és hogy ne kelljen beszüntetniök tanintézteiket, utódokról is gondoskodtak, a kik intézeteiket lehetőleg ugyanabban a szellemben fogják tovább vezetni. A Franciaországból elköltöző jezsuiták állítólag Belgiumot fogják boldogítani. Az eudisták és oratorianusok engedélyt akarnak kérni a megmaradásra, a benzések ellenben ki fognak vándorolni, mert úgy sem engednék meg nekik a további működést, hisz alig van szerzet, mely elejétől fogva hevesebb harcot folytatott volna az állami közegekkel, mint a benzések szerzete. A többi szerzetek között is van még egynéhány, melyre ugyanez a sors vár. Október elsején különben a kérdés utolsó stádiumába jön s talán még heves harcokra van kilátás.

A válság, melyet *Németalföldön* az utolsó választások kimenetele felidézett, szintén befejeződött. Tényleg az antirevolutionarius (orthodox protestáns) párt vezére Kuiper bízott meg az új kabinet megalkotásával. Kuiper mindenesetre érdekes alak a modern államférfiak közt. Mint református pap gyermeke született és református papnak készült. Már theologus korában azt az egyoldalú álláspontot foglalta el az egyházi és vallási kérdésekben, a melyet ma is magáé-

nak vall. Ezt az álláspontot úgy lehet jellemezni, hogy Kuyper dogmatikai tekintetben szigorúan kálvinista alapon áll, azon elvek alapján, a melyeket a dortrehti zsinat állapított meg, egyházi tekintetben pedig ideálja a minél jobban decentralizált egyházi szervezet. Azt szeretné, ha minden egyes egyházköztség teljesen független és önálló és különösen papjai megválasztásában semmiféle felső hatósághoz kötve nem volna. Kuyper éveken keresztül ily szellemben küzdött az egyházi zsinatok elhatalmasodása ellen és számos egyház községet alapított ezen elvek alapján. Hogy ezen egyházak körében Kuyper mekkora hatást gyakorolt, az kitetszik egy közelebről tartott egyházi gyűlés azon határozatából, a melylyel Istennek köszönetet szavaztak azért, hogy a reformált egyháznak oly férfit adott, a milyen Kuyper. Ma a Kuyper-féle antisynodalis irány dominál a németalföldi reformált egyházban. Egyházi és vallási nézetei befolyásolták Kuyper politikai elveit is. 1877-ben alapította meg az u. n. antirevolutionárius pártot, mely 1888-ban már oly erős volt, hogy az ultramontánokkal együtt kezébe vehette a kormányzást is. E párt politikai elveit Stahl ismeretes tanai befolyásolták, a melyet Groen van Prinsterer ültetett át Hollandiába. Úgy Stahl, mint Groen von Prinsterer a népsouverainitásban és annak nézetük szerint természetes következményében, a forradalomban, Isten megtagadását látták, mert minden fensőbbség e földön Istentől jön, de míg Stahl egész elméletét a fejedelmi mindenhatóság és a reakció szolgálatába állította, addig Groen van Prinsterer kálvinista létére az Isten kegyelméből való királyságot nem ismerhette el jogosultnak, mert szerinte nem lehet a fejedelmeket magasabb lényeknek tekinteni. Ezen az állásponton áll Kuyper is, a ki ilyformán ép vallásos elveiből jut demokrata következtetésekre s meggyőződésekre. Különben Kuyper politikai tekintetben is a decentralizáció híve. Szerinte a családnak, a községnek s a tartományoknak kell átengedni azon feladatok zömét, a melyeket az állam ma a maga feladatainak tekint. A közoktatásügy gondozását is egészen az egyes községek feladatának tekinti. Demokratikus alapnézetéből kifolyólag Kuyper híve az általános szavazati jognak, mely semmiféle cenzushoz vagy előképzettséghez nincs kötve, szerinte teljesen elegendő alapja a választási jognak az, ha valaki családfő. Ép ezen oknál fogva Kuyper mindig támogatta a személyes katonai kötelezettséget is. Attól, hogy Kuyper reakciós vagy épen ultramontán irányba fogja magát sodortatni, alig kell félni, hogy ilyen szándékai nincsenek, az kitűnik abból is, hogy ultramontán szövetségeseinek azt a három miniszteri tárczát bocsátotta rendelkezésére, a hol legkevesebbet lehet ártani.

Törökország Franciaországgal keveredett kellemetlen konfliktusba. Okot erre a konstantinápolyi rakpartok szolgáltattak, melyek évek óta egy francia társaság tulajdonát képezték. Most azonban a szultán meggondolta magát és abbéli félelmében, hogy az idegen társaság esetleg forradalmároknak s »ifjú-törököknek« is meg fogja engedni a partraszállást, tárgyalásokat kezdett meg a rakpartok visszavásárlása tárgyában. A tárgyalások lassan folytak s ez idő alatt a társaság jogai Mohamed koporsójaként lebegtek ég és föld között.

Mivel ez az állapot francia alattvalók érdekét komolyan sértette, Constans nagykövet erélyes reklámadókat tett, melyek azonban eredménytelenek maradtak, mert a török kormánynak nem volt pénze. Hozzájárult e rakpart-ügyhöz még egy másik ügy is, a török kormány ugyanis egy francia alattvalónak, Lorandonak, 12 millió frankkal tartozott, de évek óta nem fizetett. Constans ezen követelések kielégítését is a lehető legerélyesebb hangon sürgette és a szultán hosszas tárgyalások után engedett is és kijelölt bizonyos állami jövedelmeket e tartozások, valamint a rakpartok árának fedezésére. Pár nappal később azonban a szultán meggondolta a dolgot és visszavonta engedményeit. Constans erre csomagoltatott, megszakította az érintkezést a török kormánnyal és elutazott. A konfliktus most ilyen stádiumban van, de székében azt hiszik, hogy elsimítása sikerülni fog.

Budapest, augusztus 28.

GG.